

PAPYRUKSESTA PDF:ÄÄN

Tutkielmia kirjan historiasta

Toimittaneet Leila Koivunen ja Janne Tunturi

Turun yliopisto 2008

Yleinen historia

Historian laitos

Turun yliopisto

© 2008 kirjoittajat

ISBN 978-951-29-3621-2 (pdf), 978-951-29-3620-5 (paperback)

Ulkoasu: Leila Koivunen, Samuel Fabrin ja Reima Välimäki

Painopaikka: Uniprint, Turku 2008

Sisällys

Esipuhe

Leila Koivunen ja Janne Tunturi

Länsimaisen sivistyksen juurilla? Aleksandrian kirjaston opetuksista

Emilia Melasuo

1

Beowulf seurueineen. *Nowell Codexin* mysteeri

Mari-Liisa Varila

25

Brian Stockin ”tekstuaaliset yhteisöt”. Kirjahistorian näkökulma keskiajan populaarien harhaoppien syntyyn läntisessä kristikunnassa 1000-luvulla

Reima Välimäki

41

Lucanuksen *Pharsalian* tasavaltalaisuus 1600-luvun Englannissa.

Yksi teos, monta painosta, satoja tulkintoja

Johannes Huhtinen

61

Rikoskuvaukset uuden ajan alun Englannin populaarikirjallisuudessa

Samuel Fabrin

83

Suuria yrityksiä pienin tuloksin. Kirjojen sensuuri Japanissa Edo-kaudella

Erkko Vallivaara

103

Fredrika Bremerin teosten julkaiseminen ja mainostaminen Englannissa ja Yhdysvalloissa 1800-luvulla

Saara Vuorela

117

Vaeltelevat kuvat. Kuvien jäljentämisen traditio puupiirrosten ja -kaiverrusten aikakaudella

Leila Koivunen

137

Aiheuttavatko kirjat vallankumouksia? Robert Darnton, Roger Chartier ja kirjahistorian ongelma (elegia)

Janne Tunturi

155

Esipuhe

Teos *Papyruksesta pdf:ään. Tutkielmia kirjan historiasta* sai alkunsa talvella 2007 Turun yliopiston historian laitoksella pidetystä kirjahistorian kurssista, josta tuli pitkäikäisempi kuin sitä suunnitellessa aavistimme. Kurssin tarkoituksena oli esitellä kirjahistoriaa opiskelijoille, monille todennäköisesti ensimmäistä kertaa. Kokemus oli – ainakin opettajien kannalta – niin mielenkiintoinen, että luen-
tojen ja kirjastovierailujen jatkoksi aloimme suunnitella lukupiiriä. Se kehittyi nopeasti kirjoittamspiiriksi, jossa jokainen työsti seminaari-istuntojen tukema-
na omaa artikkeliaan. Tavoitteena oli kirjahistoriaa esittelevä yhteisjulkaisu, joka on nyt valmistunut.

Tämä julkaisu dokumentoi yhden kurssin tuloksia ja esittelee samalla Suomessa vähemmän tunnettua historian tutkimuksen suuntausta. Seminaarin alkuvaiheessa mukana oli niin ensimmäisen vuoden opiskelijoita kuin väitös-
kirjaansa tekeviä. Työn edetessä mukaan jäi eniten niitä, jotka tekivät tai suunnittelivat pro gradu -työtä artikkelinsa aiheesta. Tässä teoksessa he katsovat tätä
teemaa kirjahistorian näkökulmasta. Artikkelit osoittavat, että vaikka historian-
tutkimuksen fragmentoituminen on tosiasia, yhteisiä näkökulmia voidaan sil-
ti löytää. Todennäköisesti juuri tämä on innostanut monia artikkeliaan varten
suuren työn tehneitä: keskustelun aiheita löytyy, toista voi ymmärtää ja auttaa ja
käsiteys omasta materiaalista laajenee.

Kirjahistoria antaa hyvän pohjan löytää yhteisiä johtolankoja omista ja
toisten aiheista. Se on ollut alusta asti – paljon ennen kuin termistä tuli muo-
dikas – monitieteinen ja myös monia lähestymistapoja salliva tutkimuksen ala.
Viime aikoina perinteinen jaottelu englantilaisen bibliografisen tutkimuksen ja
ranskalaisen kirjan sosiaalishistorian välillä on moneen kertaan kyseenalaistettu,
kun kirjahistoria on omaksunut yhä uusia lähestymistapoja. Tämä jaottelu ker-
too joka tapauksessa siitä, miten kirjahistoria on ollut alusta alkaen kiinnostunut
niin kirjasta esineenä kuin sen vaiheista sen jälkeen, kun se joutuu lukijoiden
käsiin. Teoksen artikkelit esittelevät monia kirjahistorian keskeisiä kysymyksiä
käsitellessään kirjastojen merkitystä, lukutaitoa, populaarikirjallisuutta, kuvitus-

ta, käsikirjoitusten tulkintaa, lukemisen asemaa ja kirjamarkkinoiden kehitystä. Ajallinen ulottuvuuskin on mittava. Matkaamme antiikin Aleksandriasta 1800-luvun Yhdysvaltoihin ja Englantiin.

Kirjat ja niiden käyttäjät muuttuvat, mutta kirjoitetun kielen merkitys on kasvanut omaan aikaamme asti. Viimeiset vuosikymmenet ovat vieneet kulttuuria toiseen suuntaan eikä mikään katsaus kirjan historiaan olisi osuva ilman huomautusta siitä, että kirjahistoria on nyt todella merkittävää juuri siksi, että sen kohde muuttuu varmasti tulevaisuudessa. Papyruksista on jo kuljettu pitkä matka nykypäivän pdf-tiedostoihin, ja tämänkin kirja julkaistaan ensisijaisesti elektronisessa muodossa, joten se osallistuu omalta osaltaan nykypäivän nopeaan muutokseen.

Kiitämme kaikkia kirjoittajia, seminaareihin osallistuneita, luennoilla ja tutustumiskäynneillä olleita inspiroivista mielipiteistä, innostuneesta keskustelusta ja rohkeasta mielenkiinnosta silloinkin, kun opettajat ovat olleet epävarmoja tietämyksensä riittämisestä. Erityisesti tahdomme kiittää luentokurssiin osallistuneita Tuomas Heikkilää (Helsingin yliopisto), Klaus Mühlhahnia (Indiana University Bloomington), Jaakko Tahkokalliota (Helsingin yliopisto) ja Tuija Lainetta (Helsingin yliopisto) sekä Sirkka Havua (Kansalliskirjasto), Marita Rajalinia (Åbo Akademin kirjasto) ja Panu Turusta (Turun yliopiston kirjasto). Haluamme myös kiittää Turun yliopiston yleisen historian oppiainetta tämän hieman toisenlaisen – mutta uskoaksemme monin tavoin kannustavan ja kannatettavan – opetusmuodon mahdollistamisesta. Kiitokset lisäksi kirjoittajakuntaamme kuuluville Samuel Fabrinille ja Reima Välimäelle, jotka osallistuivat kirjan taiton suunnitteluun ja toteuttamiseen.

Leila Koivunen ja Janne Tunturi

Emilia Melasuo

Länsimaisen sivistyksen juurilla?

Aleksandrian kirjaston opetuksista

Myyttisen kirjaston jäljillä

Theodotus. *Oh, worse than the death of ten thousand men! Loss irreparable to mankind! ... The fire has spread from your ships. The first of the seven wonders of the world perishes. The library of Alexandria is in flames ... What is burning there is the memory of mankind.*

Caesar. *A shameful memory. Let it burn.*

Theodotus. *(wildly) Will you destroy the past?*

Caesar. *Ay, and build the future with its ruins.*

George Bernard Shaw (1901), *Caesar and Cleopatra*, II näytös

Aleksandrian muinainen kirjasto – ”kadonnut kirjasto”, johon oli koottu ”kaikki maailman tieto” – on kiehtonut ihmisiä kautta aikain. Kirjailija George Bernard Shaw’n (1856–1950) sanat ”ensimmäisestä maailman seitsemästä ihmeestä”, ”ihmiskunnan muistista”, kuvastavat sitä, millaisiin myyttisiin mittoihin kirjaston maine on kasvanut ja miten valtavana menetyksenä sen häviämistä on pidetty. Aleksandriasta on kirjoitettu aikojen saatossa paljon. Arvoituksellinen kirjasto on innoittanut tutkijoiden ohella runoilijoita, kirjailijoita ja muita taiteilijoita laatimaan tulkintoja sen vaiheista ja kohtalosta, ja nämä tulkinnat ovat omalta osaltaan vaikuttaneet myytin syntyyn. Tänä päivänä tieteen tekijän osaksi jää myytin purkaminen – ja toisaalta myös uusien avauksien tekeminen.

Tässä artikkelissa pyrin avaamaan Aleksandrian muinaisen kirjaston merkitystä länsimaiselle sivistykselle pureutumalla myytin taakse ja tutkimalla kirjaston merkitystä – niin käytännön tasolla kuin kannustavana voimana – kirjastolaitokselle, opetukselle ja tutkimukselle ja siten sivistyksen perustalle. Selvitän kirjaston vaiheita ja toimintaa: millaisissa olosuhteissa se perustettiin, millaisia

Georg Braunin ja Franz Hogenbergin *Civitatis orbis terrarum*, 1500–1600-lukujen taitteessa painettu kaupunkieja esittelevä karttakirja, kuvaa Aleksandriaa eurooppalaisin silmin.

oppineita siellä toimi ja mitä he tutkivat, millaisilla periaatteilla käsikirjoituksia hankittiin, miten kirjastoa hoidettiin ja millaisia tieteellisiä ja kirjastonhoitoon liittyviä menetelmiä kehitettiin. Pohdin myös miten kirjaston arvellaan kadonneen. Lopuksi erittelen sitä, mitä Aleksandrian kirjaston arvellaan merkinneen antiikin maailmalle, millaisen perinnön sen arvioidaan jättäneen ja mitä sen katsotaan opettaneen seuraajilleen.

Aleksandrian muinaista kirjastoa koskevassa tutkimuksessa lähteiden moninaisuus, sekalaisuus ja lähdekritiikin puute on aina asettanut ongelmia. Aikalaisten kirjoituksia kirjaston toiminnasta on säilynyt hyvin vähän. Arkeologiset löydöt puolestaan ovat vielä niin tuoreita, ettei niiden pohjalta osata sanoa mitään kovin varmaa. Käsitukset Aleksandrian kirjastosta pohjautuvatkin pääasiassa teksteihin, jotka on kirjoitettu vuosisatoja kirjaston häviämisen jälkeen

ja jotka oletettavasti ainakin osin perustuvat tarinoihin ja muisteluihin.¹ Osan Aleksandrian kirjaston sitkeästä viehätystyksestä voidaankin väittää johtuvan siitä, että todellisen tiedon puuttuessa ja salaperäisyyden verhotessa kirjaston vaiheita on mielikuvitukselle jäänyt enemmän tilaa. Historiantutkijoilla on riittänyt työnsarkaa kirjaston vaiheita selvittäessä. Muinaisiin teksteihin huolellisesti perehtymällä ja niitä toisiinsa ja myöhäisempiin lähteisiin vertailemalla on selvitystyössä kuitenkin onnistuttu suhteellisen hyvin. Uudempaa tutkimusta Aleksandrian kirjastosta voidaankin pitää jo varsin luotettavana. Tässä artikkelissa käytän esimerkiksi Lionel Cassonin, Andrew Erskin, Mostafa El-Abbadin ja Diana Delian viimeaikaisia tutkimuksia.

Aleksandrian kaupungin synty sekä *Museionin* ja *Sarapieionin* kirjastojen perustaminen

Jotta voisi ymmärtää millaisissa olosuhteissa Aleksandrian kirjasto perustettiin, on syytä aloittaa tarkastelemalla hieman Aleksandrian kaupungin syntyä ja hellenistisen maailman² alkuvaiheita. Aleksandriassa kolme myyttiä kietoutuu yhteen: kirjasto, kaupunki ja kuningas.

Makedonian nuori kuningas Aleksanteri Suuri (356–323 eaa.) perusti Aleksandrian vuonna 331 eaa. vasta valloittamansa Egyptin uudeksi satamakaupungiksi. Aleksanteri Suuren valloitusretkien katsotaan mullistaneen suuresti itäisen Välimeren alueen poliittista järjestelmää ja kulttuurista ilmapiiriä. Entiset pienet, itsenäiset kaupunkivaltiot yhdistettiin hänen uuteen, jättiläismäiseen

1 Ks. esim. Roger S. Bagnall (2002) 'Alexandria: Library of Dreams', *Proceedings of the American Philosophical Society*. Vol. 146. No. 4, Dec. 2002, 348–362; Jaakko Frösén (1999) 'Aleksandrian kirjastot', *Tieteessä tapahtuu* 1999/8 [<http://www.tsv.fi/tapaht/998/frosen.htm>, Ref. 16.4.2008]; Christian Jacob (1996) 'Lire pour écrire: navigations alexandrines', dans Marc Baratin & C. J. (dir.) *Le pouvoir des bibliothèques. La mémoire des livres en Occident*, Paris : Albin Michel.

2 Hellenistisellä maailmalla tarkoitetaan ns. hellenistisen kulttuurin vaikutuspiirissä olleita alueita. Hellenismi, antiikin Kreikan kulttuuria jäljittelevä ja siihen itämaisia vaikutteita sekoittava kulttuurisuunta, levisi Aleksanteri Suuren valloitusten myötä koko kreikkaa puhuvaan maailmaan 330-luvulla eaa. Kaisu-Maija Nenonen & Ilkka Teerijoki (1998) *Historian Suursanakirja*, Juva: WSOY, 823.

valtakuntaansa ja samalla hellenistisen kulttuurin vaikutuspiiriin. Kuningas rakennutti teitä ja perusti kaupunkeja: Aleksandria oli yksi tärkeimmistä uusista kaupungeista.³ Aleksandrian synnystä on monenlaisia tarinoita, jotka ovat olleet omalta osaltaan luomassa myyttisen kaupungin vaikutelmaa, mutta joiden todenperäisyyttä jo aikalaiset ovat kyseenalaistaneet. Aleksanteri Suuren kerrotaan esimerkiksi kohdanneen unessa itse Homeroksen, joka neuvoi hänelle sopivan paikan Faroksen saaren kupeella.⁴ Hänellä väitetään olleen erittäin selväpiirteinen näkemys siitä, millainen kaupungista piti tulla. Siitä kertovat myös hänen arkkitehdilleen antamat tarkat ohjeet.⁵

Aleksandriasta katsotaan kasvaneen nopeasti yksi Välimeren alueen merkittävimmistä kaupungeista ja hellenistisen maailman keskipiste, joka houkutteli vilkkaalla kaupankäynnillä ja muilla uuden kaupungin tarjoamilla mahdollisuuksilla väkeä kauempaakin. Kaupunkia kansoittivat alussa erityisesti sotilaat, merimiehet, virkamiehet, kauppiat ja käsityöläiset. Kulttuuriväkeä, tieteenharjoittajia ja taiteilijoita piti taas pikemminkin suostutella paikalle. Aleksandrian kaduilla kohtasivat makedonialaiset ja kreikkalaiset, juutalaiset ja egyptiläiset, gallialaiset kauppiat ja nubialaiset orjat. Väkeä kerrotaan saapuneen aina Intiasta asti. Kaupungin silloista henkeä onkin pidetty varsin kosmopoliittisena. Kielet, kulttuurit ja uskonnot törmäsivät, sekoittuivat ja saivat vaikutteita toinen toisiltaan. Aleksandriasta muodostui kolmen maanosan, Euroopan, Afrikan ja Aasian kohtauspaikka. Yhteinen kieli oli kreikka, ja pikku hiljaa pääosa väestöstä – egyptiläisiä työläisiä lukuun ottamatta – hellenisoitui.⁶

Kun Aleksanteri Suuri kuoli vuonna 323 eaa., hänen jättiläisvaltakuntansa hajaantui ja Egyptissä vallan otti Ptolemaiosten suku. He hallitsivat aina vuoteen 31 eaa. asti, jonka jälkeen Egyptistä tuli Rooman provinssi. Ptolemaios I Soter

3 Ks. esim. Lionel Casson (2001) *Libraries in the ancient world*, New Haven & London: Yale University Press, 31–32.

4 Plutarkhoksen kertomuksesta ja muista tarinoista ks. Mostafa El-Abbadi (1992) *Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria*, Paris: Unesco/UNDP, 31–32.

5 Paul Balta (2002) 'Le cosmopolitisme d'Alexandrie – des origines à nos jours', *Cahier no. 34 de l'AAHA, Amicale Alexandrie Hier et Aujourd'hui*. Mai 2002, 1–16, 4.

6 Balta (2002) 4–5; Casson (2001) 33; El-Abbadi (1992) 44, 49.

(n. 367–283 eaa.) oli entinen Aleksanteri Suuren sotapäällikkö. Hänellä ei ollut vallalleen varsinaisesti muita perusteita kuin voima, mutta hän ratkaisi tilanteen omaperäisesti ja alkoi tieteen tahtoen luoda perusteita rakentamalla yhteyksiä kunnioitettuun valloittajaan. Hän siirsi Egyptin pääkaupungin Memfiksestä Aleksandriaan, kohotti kuolleen kuninkaan jumalan asemaan ja kirjoitti uudelleen sukujuurensa liittääkseen oman verensä tämän pyhään vereen. Hänen

Aleksandriaa rakentaneen kuningas Ptolemaios I Soterin rintakuvaa säilytetään nykyään British Museumissa Lontoossa.

voi sanoa rakentaneen tietoisesti Aleksanteri Suuresta myyttistä sankarihahmoa. Yhteyden Aleksanteri Suureen katsotaan olleen ensiarvoisen tärkeää, sillä se sekä laillisti Ptolemaiosten vallan etenkin kreikkalaisten silmissä että toi uudelle hallitsijasuvulle perinnettä ja jatkuvuutta.⁷ Ptolemaios I:n piti kuitenkin ottaa huomioon myös se, että hän oli tuomassa kreikkalaista perinnettä Egyptin maaperälle, ja siinä oli omat haasteensa. El-Abbadi tähdentää, että Ptolemaios I:lle oli tärkeää valtansa oikeuttamisen ohella luoda yhteishenkeä Aleksandrian kreikkalaisten ja egyptiläisten välille. Hallitsija uskoi, että tavoitteen voisi saavuttaa yhdistämällä uskontoja ja päätyi liittäämään yhteen kreikkalaisten Apiksen ja egyptiläisten Osiriksen. Osir-Apiksesta muotoutui Sarapis, Aleksandrian kau-

⁷ Andrew Erskine (1995) 'Culture and Power in Ptolemaic Egypt: The Museum and Library of Alexandria.' *Greece & Rome*, 2nd Ser., Vol. 42, No. 1. (Apr. 1995), 38–48, 41–42.

pungin uusi suojelija. Ptolemaios I:n voi sanoa onnistuneen tavoitteessaan, sillä uuden jumalan väitetään pikku hiljaa todella yhdistäneen aleksandrialaisia.⁸

Kreikkalainen perintö vaikutti vahvasti nuoren Aleksandrian henkiseen ilmapiiriin. On hyvin todennäköistä, että myös Aleksandrian kirjaston perustaminen liittyi Ptolemaiosten haluun korostaa ja vaalia Aleksanteri Suurelle tärkeää kreikkalaista kulttuuria. Erskinen mukaan Ptolemaiokset halusivat olla paitsi helleenisen maailman poliittisia myös kulttuurisia johtajia, ja kirjaston perustaminen kertoi heidän pyrkimyksistään kontrolloida kreikkalaista kulttuuria.⁹ Nykyään katsotaan, että Aleksandrian kirjasto sai alkunsa *Museionin* perustamisen myötä.¹⁰ Aleksanteri Suuri oli aikoinaan antanut arkkitehdilleen ohjeen kaavoittaa paikka Aleksandrian omalle museionille, muusien¹¹ eli tieteiden ja taiteiden jumalattarien temppelille. Antiikin aikana museionilla tarkoitettiin yleisesti paikkaa, jossa muusia palvottiin. Aleksandrian *Museionin* alkuvaiheista ei ole tarkkaa tietoa, mutta mahdollisesti Ptolemaios I tarttui Aleksanteri Suuren ajatukseen ja käynnisti hankkeen ja hänen poikansa Ptolemaios II kehitti toimintaa pitemmälle. Rakennustyöt aloitettiin todennäköisesti vuosien 300–290 eaa. tienoilla.¹² Ptolemaiokset veivät ajatuksen muusien temppelistä perinteisen ulkopuolelle. Heidän *Museioninsa* oli temppeli vain kuvainnollisessa mielessä: siellä jumalattaria palveltiin siten, että heistä inspiroiduttiin ja heidän symboloimiaan taiteita ja tieteitä harjoitettiin vakavissaan. *Museionista* muodostui eräänlainen aikansa korkeakoulu – kulttuurielämän, tutkimuksen ja opetuksen keskus. Olikin luontevaa, että sen yhteyteen perustettiin myös kirjasto, jossa oppineet saattoivat perehtyä muinaisiin kirjoituksiin. Vallitsevan käsityksen mu-

8 El-Abbadi (1992) 50, 52.

9 Erskine (1995) 45.

10 Esim. Casson (2001) 33.

11 Muusia oli kaikkiaan yhdeksän: historian jumalatar Kleio, astronomian Urania, eepisen runouden Kalliope, lyrisen runouden Euterpe, pyhän runouden Polyhymnia, eroottisen runouden Erato, tragedian Melpomene, komedian Thaleia ja tanssin jumalatar Terpsikhore. Diana Delia (1992) 'From Romance to Rhetoric: The Alexandrian Library in Classical and Islamic Traditions', *The American Historical Review*, Vol. 97, No. 5. (Dec. 1992), 1449–1467, 1449–1450.

12 Erskine (1995) 38.

kaan juuri tätä *Museionin* kirjastoa alettiin myöhemmin kutsua Aleksandrian Suureksi kirjastoksi tai Äitikirjastoksi.¹³

On hyvin mahdollista, että *Museionin* koko idean innoittajana ja toimintatavan esikuvana oli Aristoteleen oppineiden yhteisö. Kreikkalainen Aristoteles (384–322 eaa.) oli tunnetusti toiminut nuoren Aleksanterin opettajana. Erskine muistuttaa, että Aristoteleen oma koulu Ateenassa, *Lykeion*, oli toiminut samoin periaattein kuin *Museion*. Siellä oli ollut pyhäkkö muusille ja kirjasto ja yhteisöllisyyden merkitystä oli painotettu. Tapa pitää oppineita ja taiteilijoita hovissa oli vanha, mutta ajatus koota heistä kokonainen yhteisö, jonka toiminta vielä keskittyisi muusien palvonnan ympärille, olisi siis tullut Aristoteleelta. Perustamalla ja rahoittamalla Aristoteleen mallin mukaisen tieteellisen yhteisön Ptolemaiosten katsotaan myös pystyneen jälleen painottamaan heidän ja Aleksanteri Suuren välistä yhteyttä ja samankaltaisuutta.¹⁴ *Museionin* kirjaston esikuvana puolestaan saattoi toimia Aristoteleen yksityiskirjasto. Pitkään jopa kiersi tarina, jonka mukaan Aristoteleen yksityiskirjaston käsikirjoitukset olisivat päättyneet Aleksandrian kirjaston perustaksi ja pesämunaksi. Se on kuitenkin mahdotonta, sillä Aristoteles oli testamentannut käsikirjoituksensa oppilaalleen, joka vei ne kotipaikkakunnalleen, josta niiden kerrotaan lopulta kulkeutuneen Roomaan.¹⁵

Myös jumala Sarapiille kohotettiin oma temppeli, *Sarapieion*. *Sarapieionin* perustettiin Ptolemaios III:n aikaan (246–222 eaa.) kirjasto, jota alettiin nimittää Tytärkirjastoksi. *Sarapieionin* merkityksen uskotaan nousseen etenkin roomalaisena aikana tärkeäksi. Molemmat kirjastot olivat loppuun asti lain silmissä temppeleitä: uskonnollisia keskuksia, joissa palveltiin jumalia.¹⁶ On tärkeää huomata, että puhuttaessa Aleksandrian kirjastosta tai kirjastoista ei viitata näihin temppeleihin, konkreettisiin rakennuksiin, vaan pikemminkin kirjastojen kokoelmiin. Jo kreikan sana *bibliothēke* viittaa tekstikokoelmaan, ei

13 Casson (2001) 33–34; Frösén (1999).

14 Erskine (1995) 40–41.

15 Frösén (1999).

16 El-Abbadi (1992) 84, 91–92.

välttämättä kirjastoon rakennuksena.¹⁷ Aleksandrian kirjastolla tarkoitetaan siis kirjastoa instituutiona¹⁸ – tiettyjen käsikirjoitusten sijoituspaikkana, oppineiden henkisenä kotina ja tutkimuksen keskuksena.

Kuinka *Museionista* tuli tieteiden keskus, oppineiden henkinen koti

Egypti oli rikas maa, jossa viljaa riitti ja papyrusta kasvoi pitkin Niilin rantoja. Ptolemaioksilla oli siten yllin kyllin varoja käytettäväksi *Museionin* toimintaan. Heidän kerrotaan tarjonneen sille komeat tilat palatsinsa yhteydessä: luentosalit, tutkimushuoneet, jopa kasvitieteellisen puutarhan ja eläinpuiston. Rauhallisissa puistoissa oppineet saattoivat käydä kävelemässä ja keskustelemassa, kreikkalaisten filosofien aloittamaan niin kutsuttuun peripateettiseen tapaan. Ptolemaiosten arvellaan antaneen sanan kiertää, että he kustantavat tieteentekijöille runsaan palkkion, tarjoavat vapautuksen veroista ja vielä asunnon ja ruoan palatsista. Ptolemaiosten jälkeen Egyptissä valtaan nousseet Rooman keisarit jatkoivat samaa käytäntöä. Taloudellisesti edullisen tarjouksen ja muiden tieteentekijöiden innostavan seuran katsotaan houkuttelleen Aleksandriaan väkeä ympäri Välimeren ja kauempaakin – kirjailijoita, runoilijoita, kirjallisuudentutkijoita, fyysikkoja, matemaatikkoja, maantieteilijöitä, biologeja, tähtitieteilijöitä ja lääkäreitä. Saapuneiden oppineiden tasoa on pidetty korkeana. Heidän joukossaan olivat muun muassa Aristarkhos, tähtitieteilijä, joka ensimmäisenä ymmärsi maan olevan aurinkoa kiertävä pallo ja Erasthenes, maantieteilijä, joka puolestaan ensimmäisenä laski maapallon ympärysmittan ihmeellisen tarkasti. Jopa itse Arkhimedeeseen kerrotaan käyneen lyhyellä vierailulla Aleksandriassa.¹⁹

Uuden vilkkaan tieteellisen toiminnan myötä Aleksandrian nähdään nousseen nopeasti helleenisen maailman kulttuuriseksi keskuksiksi. Sinne muutettiin ympäri Välimeren, ja vastavuoroisesti entisten tärkeiden keskusten, kuten Ateenan, merkitys väheni. Ptolemaioksista tuli kulttuurielämän johtajia, sillä *Museionin* toiminnan rahoittajina he valitsivat sinne hyväksyttävät oppineet, ja

¹⁷ Delia (1992) 1451.

¹⁸ Frösén (1999).

¹⁹ Delia (1992) 1452; Casson (2001) 32–34; El-Abbadi (1992) 84–85.

siten myös sen, mitä siellä opiskeltiin ja tutkittiin.²⁰ Heidän henkilökohtaisten mieltymystensä väitetään ohjanneen suosimaan tiettyjä tieteenaloja, pääasiassa luonnontieteitä ja kirjallisuudentutkimusta filosofian kustannuksella. Oppineet saivat kyllä varsin vapaat kädet tutkimuksissaan, mutta olivat samalla erittäin tietoisia siitä, kenen palveluksessa olivat.²¹ Ptolemaios I, joka oli hallitsijana 323–283 eaa., oli entinen sotapäällikkö ja historioitsija, hänen poikansa Ptolemaios II (282–246 eaa.) puolestaan eläintieteilijä. Nämä piirteet todennäköisesti vaikuttivat *Museionin* alkuvaiheessa tehtyihin luonnontieteellisiin valintoihin. Heitä seurasivat kirjallisuudenharrastaja Ptolemaios III (246–222 eaa.) ja näytelmäkirjailija Ptolemaios IV (221–205 eaa.), joiden aikana *Museionin* toiminta kehittyi kirjallisempaan suuntaan.²²

Museionin ei uskota tarjonneen minkäänlaista säännöllistä opetusta, mutta opetuksen määrän uskotaan silti ajan myötä ja etenkin roomalaisena aikana kasvaneen. Ptolemaiosten arvellaan myös valinneen oppineiden joukosta muutamia, jotka saivat kunnian toimia heidän lastensa – tulevien hallitsijoiden – henkilökohtaisina opettajina, jälleen Aristoteleen ja Aleksanteri Suuren tapaan. On myös hyvin todennäköistä, että oppineilla oli *Museionissa* seuranaan nuorempia apulaisia kuuntelemassa heidän sanojaan, väittelemässä aristoteeliseen tapaan ja imemässä tietoa. Heidän voidaan sanoa muodostaneen ensimmäisiä tieteellisiä koulukuntia.²³ *Museionin* illallispöydissä käydyistä kiihkeistä keskusteluista tehtiin kaupunkilaisten joukossa pilkkaa,²⁴ mutta juuri tuon läheisen yhdessäolon ja jatkuvan kanssakäymisen voi uskoa edistäneen huomattavasti luovaa tieteellistä ajattelua. Aleksandrian oppineiden koulujen onkin todettu tehneen monessa mielessä urauurtavaa työtä. Runollisten koulukuntien kehittämiksi luetaan monet nykyään vakiintuneet runolliset ilmaisutavat – aina tavasta kuvata rakkautta piirtämällä kahden rakastavaisen nimien väliin nuolen lävistämä sydän²⁵

20 Delia (1992) 1460; Jacob (1996) 49–50.

21 El-Abadi (1992) 87.

22 Casson (2001) 32–33.

23 El-Abadi (1992) 88–89.

24 Erskine (1995) 38.

25 Näin kuvailee Paul Balta (2002) 8.

moniin tieteellisen kirjoittamisen keinoihin, tapoihin kommentoida ja kritisoida tekstiä. Myös saavutukset esimerkiksi lääketieteen ja filosofian saralla olivat mainittavia.²⁶

Aleksandrian kirjaston kunnianhimoiset tavoitteet

Ptolemaioksilla katsotaan olleen kunnianhimoiset tavoitteet kirjastonsa suhteen. He halusivat koota kirjaston, jossa olisivat kaikki maailman merkittävät käsikirjoitukset ja joka siten voisi tarjota oppineiden käyttöön kaiken olennaisen tiedon. Kaikki maailman tieto tarkoitti heille kreikkalaisten perintöä, Homerosta kaikkein suurimpana, ja myös kaukaisista maista kerättyjä käsikirjoituksia, ”barbaarien viisauksia”. Itämaiset uskonnot tuntuivat herättävän suurta kiinnostusta ja esimerkiksi Zarahustrasta ja buddhalaisuudesta hankittiin kirjoituksia. Perimätiedon mukaan Ptolemaios I:n neuvonantajana toimi Demetrios Faleronilainen (noin 345–280 eaa.) Ateenasta, ja uskotaan, että hän teki päätyön kirjaston toiminnan suunnittelussa. On mahdollista, että juuri hän ehdotti hallitsijalle ylipäätään koko ajatusta Aristoteleen koulun periaatteiden soveltamisesta Aleksandrian *Museioniin*. Hänen alkuaikojen valintansa saattoivat vaikuttaa myös kirjaston myöhempään kehitykseen.²⁷

Ensimmäisenä tehtävänä oli luonnollisesti käsikirjoitusten hankkiminen. Se ei kuitenkaan ollut tuon ajan Egyptissä kovin yksinkertaista. Egyptillä oli vanha korkeakulttuuri, ja maassa oli paljon kirjoitettuja tekstejä, pääosin papyruskääröjä, mutta ne olivat kaikki muinaisen egyptin kielellä. Ptolemaiosten kerrotaan ratkaissees asian rahalla, ”kuninkaallisen avokätisesti”. He lähettivät palvelijoitaan ostamaan käsikirjoituksia Rhodokselta, Ateenasta, Syrakusasta, Efesoksesta ja muista tunnetuista kreikkalaisen kulttuurin keskuksista. Väitetään, että Demetrios Faleronilainen oli vastuussa myös tästä tehokkaaksi osoittautuneesta käsikirjoitusten hankkimisjärjestelmästä. Ohjeena oli ostaa kaikenlaisia tekstejä, mahdollisimman monista eri aiheista ja mahdollisimman vanhoja

26 Esim. El-Abbadi (1992) 103–141.

27 Casson (2001) 35; Jacob (1996) 49; El-Abbadi (1992) 98–99; Frösén (1999); Erskine (1995) 40.

kappaleita, eepisistä runoudesta keittokirjoihin. Ajatuksena oli, että mitä vanhempi kappale, sitä enemmän se muistutti alkuperäistä versiota. Käsikirjoituksia kopioitaessa kun oli aina vaarana, että jokin muuttui, tuli virheitä tai kopioija poisti jotain tai lisäsi omiaan. Esimerkiksi ohjaajat ja näyttelijät olivat usein tehneet muutoksiaan näytelmäteksteihin. Ptolemaiosten lähettien kerrotaankin etsineen haluttuja vanhoja käsikirjoituksia niin innokkaasti, että väärentäjät näkivät tilaisuutensa tulleen ja syntyi kokonaan uusi ”vanhojen” tekstien valmistajien ammattikunta.²⁸

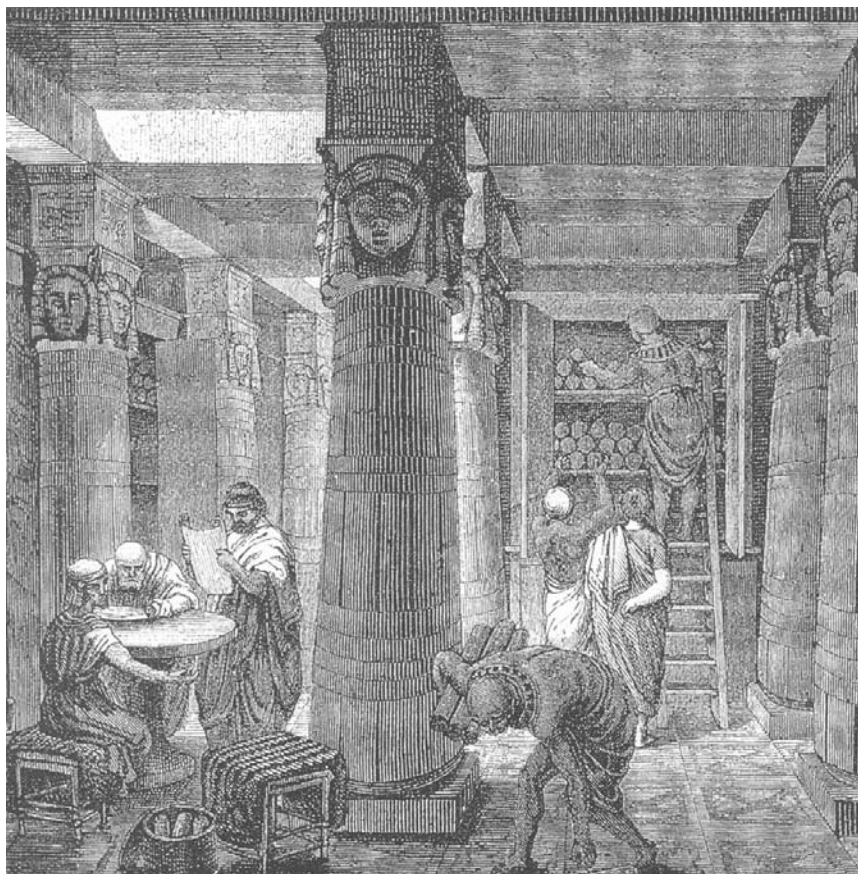
Ptolemaiosten väitetään menneen käsikirjoitustenhimossaan varsin pitkälle. Mitä ei voitu ostaa, lainattiin ja kopioitiin. Alkuperäiset käsikirjoitukset pidettiin kirjastossa ja entisille omistajille palautettiin kopiot. Keinoja ei aina kaihdettu. Joitakin todellisia harvinaisuuksia, Ptolemaios III:n himoitsemia hyvin vanhoja Sofokleen, Euripideen ja Aiskhyloksen näytelmiä kerrotaan saadun siten, että ateenalaisille omistajille maksettiin todella suuret takuusummat vakuudeksi lainasta, ja kun käsikirjoituksia ei palautettu – hyvin laadukkaat kopiot kyllä niiden sijaan – eivät ateenalaiset voineet kuin tyytyä osaansa. Kerrotaan myös, että Ptolemaios III määräsi kaikki Aleksandriaan saapuvat laivat ja matkailaiset tarkastettavaksi ja heidän käsikirjoituksensa takavarikoitaviksi ja kopioitaviksi. Suurimittaisen kopiointiurakan mahdollisti se, että Niilin rannoilla kasvoi runsaasti papyruskaislaa.²⁹

Arvellaan, että uudet käsikirjoitukset sijoitettiin aina ensin varastoon, jossa ne lajiteltiin ja varustettiin erilaisilla merkinnöillä. Yleensä teksteihin pyrittiin todennäköisesti merkitsemään ainakin kirjoittajan nimi ja kotipaikkakunta. Joihinkin käsikirjoituksiin merkittiin myös niiden alkuperä, ja laivoista otetut käsikirjoitukset saivat yksinkertaisen maininnan ”laivoista”. Teksteihin saatettiin liittää tietoja julkaisijasta, entisestä omistajasta tai siitä, monesko kopio oli kyseessä.³⁰

28 Casson (2001) 33–35; Delia (1992) 1457, 1460; Bagnall (2002) 349; Erskine (1995) 46.

29 Delia (1992) 1457; Casson (2001) 35.

30 Casson (2001) 35.

Taiteilija O. von Corvenin näkemys Aleksandrian kirjastosta.

Eri kirjastojen välillä tiedetään olleen kilpailua. Aleksandria ei ollut aikansa ainoa merkittävä kirjasto. Väitetään, että muut hellenistiset hallitsijat eivät halunneet olla Ptolemaioksia huonompia, ja siksi kirjastoja olisi perustettu jokaiseen arvonsa tuntevaan kreikkalaiskaupunkiin. Etenkin Vähän-Aasian Pergamonin, jonne perustettiin kirjasto vuonna 196 eaa., arvellaan olleen Aleksandrialle tärkeä haastaja. Kilpailu ”hyvistä” kirjoituksista oli kovaa, ja jokainen kirjasto halusi jotain, mitä toisilla ei ollut. Käsikirjoitusten kysynnän kasvaessa myös väärrennettyjä tekstejä alkoi liikkua enemmän. Egyptin kerrotaan käyttäneen jälleen

kyseenalaisia keinoja ja kieltäneen papyruksen maastaviennin. Juuri tuon kiellon seurauksena Pergamonissa olisi sitten kehitetty tilalle pergamentti, parkittu eläimen nahka.³¹

Valtavien kokoelmien ohella Aleksandrian kirjaston merkittävyys oli sen tavoitteessa kerätä kaikki maailman tieto ja kääntää kaikki ”barbaarisen viisauden” keskeiset tekstit kreikaksi. Kirjastossa harjoitettiin aktiivista käännöstoimintaa. Egyptiläisiä, etiopialaisia, intialaisia, persialaisia, babylonialaisia, assyrialaisia, kaldealaisia, foinikialaisia, syyrialaisia, latinalaisia ja elaminkielisiä mestariteoksia käännettiin kreikaksi. Uusia teoksia Egyptin historiasta ja uskonosta kirjoitettiin suoraan kreikaksi. Yksi kuuluisimpia käännöksiä oli Septuaginta, Vanhan testamentin kreikkannos. Käännösurakan kerrotaan aloittaneen Ptolemaios II:n pyynnöstä seitsemisenkymmentä juutalaista oppinutta, jotka käänsivät ensimmäiset viisi kirjaa. Nimi Septuaginta viittaisi siten juuri noihin kääntäjiin.³² Septuagintan ensisijaisena tarkoituksena oli palvella juutalaisia oppineita, sillä varsinkin Aleksandriassa monet heistä puhuivat enää vain kreikkaa, eivätkä siksi kyenneet ymmärtämään alkuperäisiä heprean- tai arameankielisiä kirjoituksia. Ptolemaios II:n arvellaan kuitenkin kannustaneen kääntäjiä työhön myös siksi, että hän halusi Septuagintan kirjastonsa aarteiden joukkoon.³³

Samaisen Ptolemaios II:n väitetään pitäneen huolta myös siitä, että kreikkalaisille klassikoille – ateenalaisille draamankirjoittajille, etenkin Homerokselle ja muille vanhoille runoilijoille – annettiin erityistä huomiota. Kirjaston kerrotaan keränneen hänen tähtensä mittavan kokoelman juuri Homerosta. Homeros oli tuohon aikaan runoilijoista tärkein. Häntä ihailtiin ympäri hellenististä maailmaa ja käytettiin koulujen opetuksessa. Siihen asti hänen runoutensa oli kulkenut pääasiassa suullisena perintönä eteenpäin. Nyt Aleksandrian kirjastoon kerättiin kaikki vastaan tulleet erilaiset kirjalliset versiot – joihin merkittiin ”Khiokselta”, ”Sinopelta”, ”Marseillesta” ja niin edelleen – ja niiden pohjalta pystytettiin laatimaan eräänlainen standardi, virallinen kirjallinen versio hänen

31 Delia (1992) 1457; Erskine (1995) 46.

32 Delia (1992) 1456–1457.

33 Casson (2001) 35–36; Jacob (1996) 51.

runoudestaan. Samoin tehtiin myös muille suullisena kulkeneiden runojen mestareille.³⁴

Kaiken kaikkiaan Ptolemaiosten voidaan todeta rakentaneen Aleksandrian kirjastoa neljällä tavalla: ostamalla, takavarikoimalla, kopioimalla ja tuottamalla uusia teoksia ja käännöksiä. Heitä on usein arvosteltu käsikirjoitusten ylenpalttisesta ahnehtimisesta. Roomalainen filosofi Seneca totesikin myöhemmin, että Ptolemaiosten keruuinto ei välttämättä johtunut niinkään opinhalusta, vaan kieli pikemminkin heidän halustaan esitellä rikkauttaan, valtaansa ja voimiaan.³⁵ Lopputuloksena oli kuitenkin aikansa suurin kirjasto, josta oli iloa ja hyötyä muillekin kuin Ptolemaioksille.

Siitä, kuinka paljon Aleksandrian kirjastossa oli käsikirjoituksia, on esitetty erilaisia arvioita. Määrä on luonnollisesti vaihdellut eri aikoina. Yleisesti on otaksuttu, että *Museionin* papyrusrullien lukumäärä olisi vuonna 50 eaa. ollut jossakin 400 000 ja 700 000 välillä.³⁶ On myös arveltu, että *Museionissa* olisi ollut noin 490 000 ja *Sarapieionissa* noin 42 800 rullaa.³⁷ Aikalaiset tuskin tilas-toivat käsikirjoitusten määrää, joten arviot lepäävät pelkän uudemman tiedon varassa. Pelkkä papyruskääröjen määrä ei kuitenkaan kerro vielä kovin paljon – yhdessä käärössä saattoi olla monta käsikirjoitusta tai yksi käsikirjoitus saattoi vaatia monta kääröä. Kääröjen kokokin vaihteli, sillä korkeuden kerrotaan olleen keskimäärin 16–30 senttimetriä ja pituuden 2,5–12 metriä. Kirjoituksen luonne ohjasi sen asettelua papyrukselle.³⁸ Yhdestä käsikirjoituksesta saattoi li-säksi olla monia eri versioita, kuten Homeroksen tapauksessa.³⁹

Monista muistakin kirjaston käytännön toimintaan liittyvistä seikoista tiedetään edelleen kovin vähän. Kirjastojen fyysisistä sijainneista ei ole tarkkoja tietoja, vaikka aivan viimeaikaiset arkeologiset löydöt saattavatkin tuoda uutta

34 Casson (2001) 35–36.

35 Delia (1992) 1457.

36 Esim. Delia (1992) 1458.

37 Casson (2001) 36.

38 Jacob (1996) 56.

39 Delia (1992) 1458–1459.

valoa asiaan.⁴⁰ Sen sijaan tiedetään, ettei kirjastoilla ollut omaa, yksin käsikirjoituksille tarkoitettua rakennusta. Hyvin todennäköisesti noudatettiin muinaisten egyptiläisten temppelien tapaa: temppelien käsikirjoitukset sijoitettiin pylväshalliin, lähelle kaikkein pyhintä, yleensä alttaria tai hautaa. Palatsialueella kirjakääröjä saattoi olla niin *Museionin* temppelissä kuin muissakin rakennuksissa. Ei myöskään tiedetä, miten käsikirjoitukset oli sijoitettu, millaisiin kokoelmiin ja millainen työnjako kirjastojen välillä oli. On mahdollista, että *Sarapieioniin* olisi laajennettu, kun tila *Museionissa* loppui, ja sinne olisi sijoitettu tekstien ylimää räisiä kappaleita. Toisaalta *Museionin* käsikirjoitusten tuli ymmärrettävästi olla niitä, joita oppineet eniten työssään tarvitsivat ja *Sarapieionissa* lukijakunta saattoi vuorostaan olla laajempi. Sinne olisi siten voitu kerätä enemmän sellaisia käsikirjoituksia, jotka kiinnostivat useampia, kuten klassikoita. Keskittyminen tiettyyn kirjallisuuteen olisi saattanut olla myös syynä sen pienempään käsikirjoitusmäärään. Roomalaisena aikana sivukirjastoja kerrotaan perustetun myös *Kaisarieionin* ja *Klaudianumin* temppeleihin.⁴¹ Kirjastojen perustamisiin ja ehkä myös suuntautumisiin olisivat siis vielä siinäkin vaiheessa vaikuttaneet myös uskonnolliset syyt.

Kirjastonhoitajat ja heidän saavutuksensa

Kirjaston johdossa toimi hallitsijan valitsemana eräänlainen ylikirjastonhoitaja. Hänen tärkein tehtävänsä näyttäisi olleen ohjata oppineiden työtä laatimalla kommentaareja kreikkalaisista kirjoituksista, etenkin Homeroksesta. Yleensä hän oli joku *Museionin* arvostetuista tieteentekijöistä, jonka ympärille oli muotoutunut oppia janoavien yhteisö ja jonka hallitsija nimitti usein myös lastensa opettajaksi. Demetrios Faleronilaisen alkuponnistelujen jälkeen ensimmäinen varsinainen ylikirjastonhoitaja oli todennäköisesti kreikkalainen Zenodotos (320–240 eaa.). Hän oli tullut tunnetuksi ensimmäisenä Homeroksen runojen kriittisenä arvioijana ja Iliaan ja Odysseuksen tutkijana. On todennäköistä, että juuri Zenodotos kehitti ja otti käyttöön tavan järjestää kirjakääröt tietyllä tavalla

⁴⁰ Frösén (1999).

⁴¹ Delia (1992) 1458; Casson (2001) 36.

hyllyihin. Aristoteleen mallia mukaillen hän lajitteli käsikirjoitukset kertomakirjallisuuteen, runouteen ja tieteellisiin kirjoituksiin. Zenodotoksen uskotaan olleen myös ensimmäinen, joka keksi laittaa käsikirjoitukset tekijän nimen mukaan aakkoselliseen järjestykseen. Aleksandriasta käytäntö levisi muuallekin antiikin maailmaan. Aakkostaminen koski tosin vain nimen ensimmäistä kirjainta, sillä sen katsottiin riittävän. Sillä tiedolla löysi oikean huoneen ja oikean hyllyn, jota silmäillen käsikirjoitus löytyi. Ylikirjastonhoitajan apuna tekstejä lajittelemassa ja kopioimassa oli mitä luultavimmin runsaasti väkeä, mutta heistä ei ole löytynyt merkintöjä. Todennäköisesti he olivat pääasiassa orjia.⁴²

Toinen tunnettu kirjastossa vaikuttanut henkilö oli kreikkalainen runoilija Kallimakhos (noin 315–240 eaa.), jonka uskotaan seuranneen Zenodotosta ylikirjastonhoitajana. Kallimakhoksen suurimpana saavutuksena pidetään hänen kehittämänsä paljon edeltävää hienosyisempää käsikirjoitusten lajitte-lujärjestelmää. Hän kirjasi ylös satojatuhansia kreikkalaisia käsikirjoituksia ja jakoi ne erilaisiin kategorioihin. Tämä tuskin olisi ollut mahdollista ilman Aleksandrian kirjastoja, joiden hyllyiltä lähes kaikki käsikirjoitukset löytyivät. Käsikirjoitukset oli todennäköisesti myös järjestetty hyllyihin Kallimakhoksen luokittelun mukaan. Tosin on myös esitetty, että Kallimakhoksen kirjallisuusluettelo olisi ollut vain tavoite, johon kirjasto kokoelmissaan pyrki. Luokittelun nimeksi tuli *Pinakes*, ”Taulukot” tai pitemmin ”Taulukkoja eri oppialoilla ansioituneista henkilöistä ja lista heidän kirjoituksistaan”. *Pinakesin* väitetään yksin täyttäneen 120 kääröä. Se ei ole säilynyt, mutta muiden lähteiden perusteella on saatu melko hyvä kuva siitä, millainen se on ollut. Siinä lähdettiin Aristoteleen jaottelusta, mutta mentiin syvemmälle. Draama jaettiin tragediaan ja komediaan, runous eeppiseen ja lyyriseen, proosateokset filosofiaan, historiaan, ennustuksiin, biologiaan, lääketieteeseen ja niin edelleen. Mukana oli myös luokka ”sekalaiset”, jonne sijoitettiin esimerkiksi keittokirjat. Jokaisessa taulukossa oli aakkosellinen lista kirjailijoista sekä lyhyet elämäkerralliset tiedot, kuten isän nimi, synnyinpaikka ja mahdollisesti kutsumanimi. Lopuksi seurasi luettelo tuotannosta, joka saattoi olla huomattavan suuri. Kirjallisuutta oli aikaisemminkin luokiteltu eri

42 Delia (1992) 1460; Erskine (1995) 39; Casson (2001) 37–38.

tavoin, mutta *Pinakesin* katsotaan olleen ensimmäinen helposti ymmärrettävä ja systemaattinen kirjallisuusluettelo. Kirjaston käyttäjille *Pinakes* ja hyllyluettelo olivat yhdessä epäilemättä arvokas apu: *Pinakesista* saattoi selvittää mitä oli yleensä olemassa, luettelosta katsoa sijainnin.⁴³

Zenodotosta ja Kallimakhosta seurasivat kirjaston johdossa monet muut ansioituneet oppineet, kuten jo aiemmin mainittu Erasthenes (276–196 eaa.), jonka tarkat maantieteelliset tutkimukset ja mittaukset kirjaston kokoelmat tekivät mahdollisiksi. Erastheneen johdolla kirjasto kehittyikin luonnontieteellisempään suuntaan. Hänen jälkeensä tulleiden Aristofaneen (257–185 eaa.) ja Aristarkhoksen (220–143 eaa.) aikaa voidaan puolestaan pitää kielten- ja kirjallisuudentutkimuksen kulta-aikana. Molemmat olivat suuntautuneita runouteen ja ahkeria kirjoittamaan tekstejä, joissa kommentoivat lukemaansa. Aristarkhos jatkoi Zenodotoon tapaan Homeroksen selittämistä. Aristofanes taas kirjoitti myös Hesiodoksesta, Pindaroksesta ja kaimastaan näytelmäkirjailija Aristofaneesta. Aristarkhoksen kehittämää tapaa vertailla tekstin eri versioita, poimia lainauksia ja esittää niiden perässä huomioitaan, voidaan pitää nykyisten kirjallisuudentutkimuksen metodien esikuvana. Esimerkiksi englannin- ja ranskan-kielisessä tutkimuksessa yleisiä kaunokirjallisuuden klassikoita avaavia teoksia pidetään hänen kommentaariensa suorina perillisinä.⁴⁴

Myös sanasto ja kielioppi kiinnostivat Aleksandrian kirjastonhoitajia. Homeroksen ja muiden antiikin runoilijoiden kirjoituksissa esiintyvien harvinaisten ja jo unohtuneiden vanhojen sanojen kerrotaan aina kiehtoneen kreikkalaisia oppineita. Filitas oli laatinut 300-luvulla eaa. huikean suosion saavuttaneen Satunnaisia sanoja -nimisen sanaston, jossa selitti noiden sanojen merkityksiä sekalaisessa järjestyksessä. Zenodotos oli koonnut samankaltaisen sanakirjan, jonka suuri parannus oli siinä, että sanat olivat aakkostettu. Aristofaneen voi sanoa ottaneen vuorostaan seuraavan askeleen. Teokseensa *Lexeis*, ”Sanat”, hänen katsotaan pyrkineen sisällyttämään kaikenlaisia niin uusia kuin vanhoja sanoja, jotka jollakin lailla kaipasivat selitystä. *Lexeis*-teoksestakaan ei

43 Casson (2001) 38–41; Erskine (1995) 45.

44 Erskine (1995) 45; Casson (2001) 41, 43.

ole säilynyt yhtään kappaletta, mutta myöhemmistä sanastoista voi kuitenkin saada jokseenkin hyvän käsityksen sen esitystavasta. Sanaa seurasi lyhyt selitys sen merkityksestä ja joko esimerkki tai mahdollisesti joltakin tunnetulta kirjailijalta poimittu lainaus, jossa sitä käytettiin. Samaa tapaa seuraavat nykyisetkin sanakirjat pääpiirteittäin.⁴⁵

Aleksandrian kirjastoissa vaikuttaneiden oppineiden ansioihin on laskettava myös ensimmäisten kielioppien kehittäminen. Useimmat olivat olleet tavalla tai toisella tekemisissä kreikan kieliopin kanssa, mutta Aristarkhoksen oppilaan Dionysioksen (170–90 eaa.) katsotaan olleen ensimmäinen, joka keräsi tiedot suppean, mutta järjestelmällisen kieliopin muotoon. Dionysioksen kielioppia käytettiin kouluopetuksessa aina 1100-luvulle asti ja siitä on säilynyt kappaleita nykytutkijoidenkin käyttöön. Viidessäkymmenessä sivussa käsitellään aakkoset, erilaiset tavat ja muodot puhua sekä muun muassa nominien deklinaatiot ja verbien konjugaatiot. Roomalaiset perustivat omat latinan kielioppinsa Dionysioksen mallille ja sitä kautta Dionysioksen kieliopin voi sanoa olevan monien kielioppien esikuva.⁴⁶

Aleksandrian kirjasto katoaa

Aleksandrian kirjaston katoamisesta riittää monenlaisia tarinoita ja tulkintoja. Monet, muun muassa Plutarkhos, ovat syyttäneet Julius Caesaria kirjaston polttamisesta taistelun melskeissä vuonna 48 eaa.⁴⁷ Aikalaiskirjoituksissa katastrofista ei kuitenkaan mainita sanallakaan, mikä Delian mielestä todistaa ajatusta vastaan. Monet nykytutkijat ovatkin sitä mieltä, että tuossa tulipalossa, joka alkoi laivalta ja levisi sieltä satamaan, paloivat ainoastaan satamarakennuksiin varastoituina olleet käsikirjoitukset, eivät Suuren kirjaston kaikki kokoelmat.⁴⁸ Nykyään uskotaan enemmän siihen, että kirjasto oli toiminnassa ainakin ensimmä-

45 Casson (2001) 43–44.

46 Casson (2001) 45.

47 Esim. Delia (1992) 1461.

48 Delia (1992) 1462; Kaj Öhrnberg (2001) 'Aleksandrian kirjasto ja arabit', *Tieteessä tapahtuu* 2001/5 [http://www.tsv.fi/ttapah/015/ohrnberg.htm, Ref. 16.4.2008].

mäiset vuosisadat sen jälkeen, kun Egyptistä tuli Rooman provinssi vuonna 30 eaa. Kirjaston toiminta saattoi tosin hiljentyä huomattavasti jo ennen tuota tapahtumaa, koska Ptolemaioksilla ei levottomassa valtakunnassaan riittänyt enää yhtä paljon voimavaroja kirjaston hoitamiseen kuin ennen. Casson arvelee, että Rooman hallitsijoiden ottaessa vallan Aleksandriassa kirjaston toiminta muuttui merkittävästi. Sinne ei enää valittu pelkästään oppineita, vaan henkilöitä kutsuttiin myös esimerkiksi poliittisista syistä, kuten palkinnoksi saavutuksista sodassa.⁴⁹

Kirjaston toimintaan vaikuttivat varmasti myös ajanlaskumme alussa alkaneet rauhattomuudet: Rooman valtakuntaan liittyneet kamppailut 200-luvulla ja kristinuskon leviäminen ja sitä 300–400-luvuilla seuranneet tapahtumat, joissa Aleksandriaa toistuvasti hävitettiin. Vuonna 272 tai 273 Aleksandria valloitettiin takaisin Roomaa vastaan nousseelta Palmyran kuningattarelta ja koko vanha palatsialue tuhoutui. Delian mielestä on epätodennäköistä, että *Museion* olisi säilynyt vahingoitta. Vuonna 295 keisarille uhitteleva kaupunki ryöstettiin ja poltettiin perin pohjin. Tapausta on yleisesti pidetty *Museionin* loppuna, vaikka vuonna 365 tapahtuneen maanjäristyksen kerrotaankin vielä lisänneen hävitystä. *Sarapieion* puolestaan jatkoi toimintaansa, mutta rajoitetussa muodossa. Vuoden 315 tienoilla Aleksandriassa vieraillut Aftonius kertoi, että vain filosofisia tekstejä sisältäviin huoneisiin saattoi tutustua ja kaikki pakanallisiin uskontoihin liittyvät huoneet oli suljettu. Lopullisesti *Sarapieonin* uskotaan hävinneen, kun Aleksandrian patriarkka Theofilos vuonna 391 kielsi kaikki pakanalliset rituaalit ja *Sarapieion* määrättiin tuhottavaksi pakanallisena temppelinä. Suurimman osa Aleksandrian temppeleistä kerrotaankin muutetun 400-luvun alussa kristittyjen käyttöön. Aikalainen Orosius väittää kristittyjen jopa ryöstäneen kirjastot. Delia vuorostaan epäilee, että kristityt toivat viimeisen silauksen Aleksandrian kirjastojen tuholle säästämällä ja kopioimalla vain sellaisia filosofisia kirjoituksia, jotka eivät olleet ristiriidassa heidän uskonsa kanssa. Öhrnbergin yhteenvedo on

⁴⁹ Casson (2001) 46–47.

osuva: jos Aleksandriassa olikin vielä 400-luvulla kirjastoja, Ptolemaiosten kirjastosta ei kuitenkaan siinä vaiheessa ollut enää kuin muisto jäljellä.⁵⁰

Aleksandrian kirjaston tuhoamisesta on epäilty myös arabeja, jotka vuonna 642 valloittivat Egyptin. Suositun kertomuksen mukaan kristitty oppinut pyysi heiltä saada kirjaston käsikirjoituksia itselleen. Joukkojen komentaja kirjoitti asiasta kalifi Omarille, jonka vastaus kuului: ”Mikäli kirjojen sisältö pitää yhtä Koraanin kanssa, niitä ei tarvita. Jos niiden sisältö taas poikkeaa Koraanista, eivät ne ole suotavia. Tuhota kirjat!” Sen jälkeen käsikirjoitukset määrättiin jaettavaksi kaupungin kylpylöille, joita sitten lämmitettiin niillä kuukausia. Tarina ei kuitenkaan voi pitää paikkaansa yksinkertaisesti siitä syystä, että koska Aleksandrian Suurta kirjastoa ei silloin enää ollut, eivät arabit voineet sitä tuhotakaan. Öhrnbergin mukaan kyseessä onkin ”sitkeähenkinen myytti”, ”niin hyvä tarina, ettei siitä kokonaan haluta luopua”. Hän korostaa, että arabeja tulee pikemminkin kiittää, sillä heidän rikkaassa kertomakulttuurissaan ovat monet Aleksandrian kirjastoon liittyvät myytit ja tarinat säilyneet.⁵¹ Huomattakoon myös, että arabikulttuurin ansiota on suuressa määrin koko antiikin ajan viisauden säilyminen. Hellenismi jatkui siellä vielä pitkään arabialais-islamilaisessa muodossa, kreikankielisiä kirjoituksia käännettiin ahkerasti arabiaksi ja sitä kautta tuo viisaus välittyi lopulta myös Eurooppaan.⁵²

Edellä mainittujen lisäksi Aleksandrian kirjaston häviämislle saattoi olla lukuisia muitakin luontevia selityksiä, jotka eivät vain välttämättä olleet niitä kiehtovimpia. Aleksandrian välimerellinen ilmasto ei ollut kovin suotuisa papyruskääröille. Ne kärsivät kosteudesta. Myös käsitteleminen kulutti niitä, ja kirjastossa asusti todennäköisesti myös hiiriä, hyönteisiä ja muita käsikirjoituksia järsiviä eläimiä. Papyrusten on todettu hyvissä oloissa voivan säilyä kolmekin sataa vuotta, mutta ei sen pidempään. Kääröjä olisi pitänyt kopioida jatkuvasti

50 Öhrnberg (2001); Delia (1992) 1463–1464, ks. Deliaa myös Aftoniuksen ja Orosiuksen kertomuksista.

51 Öhrnberg (2001).

52 El-Abbadi (1992) 181–191.

säilymisen varmistamiseksi. Siitä, tehtiinkö niin, ei ole tietoa. Kirjasto saattoi siis pikku hiljaa vain hapertua olemattomiin.⁵³

Bibliotheca Alexandrina nousee jälleen

Kuten edellä on nähty, Aleksandrian kirjaston merkityksen antiikin maailmalle voidaan todeta olleen valtavan tärkeä. Aikansa suurin kirjasto ja tutkimuskeskus tunnettiin laajalti, pääasiassa tarunomaisesta maineestaan tiedon ja opin tyyssijana, mutta myös Ptolemaiosten aggressiivisen käsikirjoitustenmetsästyspolitiikan tähden. Aleksandriaan nähtiin virtaavaan oppineita ympäri Välimeren ja kauempeakin, ja siitä muodostui nopeasti yksi hellenistisen maailman merkittävimpiä kulttuurikaupunkeja. Ptolemaiosten vahvan otteen kirjaston toimintaan onkin katsottu kertovan tiedon keräämiseen liittyvien haaveiden ohella myös heidän halustaan valvoa kulttuuria, kieliä, politiikkaa sekä sotilaallisia ja taloudellisia voimia hellenistisessä maailmassa.⁵⁴ Ptolemaiosten unelma koota kaikki maailman tieto kirjastoon ja oppineet tiedon ympärille onkin sitten toinen asia. Tuon unelman – yhdessä oppineiden saavutusten kanssa – voidaan uskoa pitäneen huolta kirjaston myytin säilymisestä jälkipolville ja maineen kiirimisestä ympäri maailmaa. Kirjaston uraa uurtavan luonteen onkin nähty olleen milloin kaiken tiedon kokoamisen unelmassa, milloin taas kirjakokoelmien uusissa hallintamenetelmissä ja niiden yhteydessä tutkimukseen ja uuteen tietoon.⁵⁵

Eräiksi Aleksandrian kirjaston suurimmiksi ansioiksi voidaan lukea sen tieteelle ja kirjastolaitokselle opettamat seikat. Aleksandrian Suuri kirjasto ja sen oppineiden yhteisö eivät olleet ensimmäisiä laatuaan, mutta niiden katsotaan olleen suurempia ja toiminnaltaan laajempia kuin aikaisemmat – ja siksi niiden uskotaan myös kehittyneen nopeammin. Aleksandrialaisen voidaankin sanoa tehneen eräänlaista pioneerityötä, raivanneen tietä myöhemmille käytännöille. Aleksandrian tarjoama kansainvälinen, uudelle avoin, suvaitseva, utelias ja luova tieteellinen ilmapiiri, muiden tieteentekijöiden seura ja *Museionin* tarjoamat

⁵³ Bagnall (2002) 358–359.

⁵⁴ Esim. Jacob (1996) 51.

⁵⁵ Esim. Jacob (1996) 74; Bagnall (2002) 361.

puitteet – kirjasto, tutkimustilat ja -välineet – tekivät yhdessä edistysaskeleiden ottamisen mahdolliseksi. Ptolemaiosten avokätinen rahoitusjärjestelmä puolestaan innoitti todennäköisesti myöhempien aikojen mesenaattien toimintaa.

Yhtenä Aleksandrian kirjaston tärkeimpänä opetuksena on pidetty sen kielen- ja kirjallisuudentutkimuksen saralla tekemä työtä.⁵⁶ Aleksandriassa syntyneet tieteellisen kirjoittamisen käytännöt olivat omana aikanaan äärimmäisen merkittäviä. Vaikka tuolloin kehitetyt sanastot, kieliopit ja kirjallisuudentutkimuksen metodit eivät nykynäkökulmasta niin kovin monimutkaisia olleetkaan, voidaan niiden kuitenkin sanoa rakentaneen pohjaa, Bagnallin sanoin, ”kaikelle niitä seuranneelle”. Myös suhtautumisen kirjoitettuun tekstiin on väitetty muuttuneen kaiken uuden kirjallisuuden seurauksena. Käsikirjoitusta ei enää nähty vain suullisen runouden muistamisen tukena ja arkistointikeinona, vaan myös tiedon lähteenä sekä ajattelun ja oppimisen välineenä.⁵⁷ Aleksandrian ahkeran käsikirjoitusten keräämisen, kopioimisen ja kääntämisen ansioksi on suurelta osin luettava sekin, että monet antiikin ajan kirjoitukset ovat ylipäättään säilyneet. Esille on hyvä nostaa tieteenteon eteneminen myös monilla muilla aloilla kuten luonnontieteissä. Aleksandrian runsaiden kokoelmien katsotaan mahdollistaneen ensisijaisesti kirjallisille lähteille perustuvan tutkimuksen yleistymisen,⁵⁸ ja muistin varaan tukeutuminen on siksi voinut vähentyä. Kaiken kaikkiaan Aleksandrian kirjaston voidaan sanoa toimineen muiden vastaavien oppineiden yhteisöjen ohella innoittavana esimerkkinä koko yliopistolaitoksen kehitykselle.

Kirjaston kehitykselle Aleksandrian opetukset ovat ehkä vielä suurempia kuin tutkimukselle. Monia Aleksandriassa kehitettyjä ajatuksia ja metodeja voi soveltaa myös useimpiin nykyajan merkittäviin kirjastoihin. Nykyiset pää- ja sivukirjastot muistuttavat Aleksandrian äiti- ja tytärkirjastoja. Kirjoja luokitellaan edelleen ensiksi aiheittensa mukaan ja sijoitetaan sitten aakkoselliseen järjestykseen. Kirjailijoistakin kerätään yhä tietoja ja luetteloita. Ajatusta kaikkien kaupunkiin saapuvien tekstien tallentamisesta toteutetaan niissä kirjastoissa,

56 Tämän näkemyksen jakaa esim. Bagnall (2002) 360–361.

57 Jacob (1996) 48.

58 Jacob (1996) 71.

jotka vapaakappaleoikeudella pyrkivät hankkimaan jokaisen maassa julkaistun painotuotteen. Kirjastojen kokoelmia kartuttaessa kirjastonhoitajien ja muiden päättäjien olisi edelleen Ptolemaiosten tavoin syytä pohtia, mihin kaikkeen he valinnoillaan vaikuttavat ja millaisia linjauksia tekevät. Kirjasto vaikutti silloin ja vaikuttaa yhä ympäröivään yhteiskuntaan.

Aleksandrian kaikkein tärkeimmäksi perinnöksi on usein julistettu kirjaston perimmäinen ajatus itsessään – unelma kaiken maailman tiedon ja oppineiden ympärille kokoavasta kirjastosta.⁵⁹ Bagnallista ajatus oli niin ihmeellinen, että se lumosi kaikki, jotka siitä kirjoittivat. Häneen mukaansa siitä kirjoitettiin jo antiikin aikana ylistävästi, ja mielikuva tai myytti kaiken tiedon temppelistä välittyi uusien kirjoittajien kautta aina eteenpäin. Jokaisen nykyajan merkittävistä kirjastoista voidaankin sanoa olevan velkaa tuolle mielikuvalle. Tavalla tai toisella Aleksandrian kirjaston muisto elää yhä kaikissa kirjastoissa ja kaikissa yliopistoissa ympäri maailmaa. Myytin pohjalta on myös aloitettu erilaisia hankkeita.⁶⁰ Se on innoittanut suomalaisia työhön vanhan koptikirjaston aineiston taltioimiseksi ja se on rohkaissut arkeologisiin tutkimuksiin, kuten ranskalaisten merenalaiseen projektiin, jossa etsitään Faroksen majakan jäänteitä ja mereen vajonnutta osaa Aleksandriasta. Sen vaikutus on ulottunut jälleen myös mielikuvien ja symboliikan tasolle: myytillä on ollut osansa esimerkiksi Ruotsin kulttuuri- ja tiedeinstituutin ja kulttuurienväliseen dialogiin kannustavan Anna Lindh -säätiön päämajan sijoittamisessa juuri Aleksandriaan.

Viimeisimpänä on vielä mainittava suoraan myytille perustuva Egyptin ja Unescon yhteishankkeena rakennettu uusi Bibliotheca Alexandrina, joka avattiin vuonna 2002. Sen tavoitteena on ”löytää alkuperäisen kirjaston oppimisen, keskustelun, ymmärryksen ja suvaitsevaisuuden henki” ja kerätä monipuolisesti kirjallisuutta ja muuta aineistoa. Kirjaston yhteydessä toimii muun muassa museota ja tutkimuskeskuksia. Se on herättänyt paljon ihailua ja sen toivotaan

59 Esim. Bagnall (2002) 361.

60 Ks. tarkemmin osoitteista <http://www.helsinki.fi/hum/kla/papupetra/>; <http://www.archeologie-sous-marine.culture.fr/>; http://www.swedenabroad.com/Start_____5296.aspx; <http://www.bibalex.org> [Ref. 16.4.2008].

houkuttelevan Aleksandriaan tutkijoita ympäri maailmaa. Kirjastojen ja kansainvälisen tieteellisen elämän asema Aleksandriassa on yhä vahva. Aleksandriassa kuhisee jälleen.

Mari-Liisa Varila

***Beowulf* seurueineen**

***Nowell Codexin* mysteeri**

Keskiaikaisen käsikirjoituksen säilyminen tähän päivään saakka on toisinaan merkki teoksen suosiosta, toisinaan kyse voi olla miltei arpapelistä. Jos teksti säilyy useissa käsikirjoituksissa, voidaan olettaa, että se oli ainakin jossain vaiheessa, jossain määrin ja jollekin yleisölle tärkeä. Kirjojen valmistamisen ja kopioinnin kustannuksia keskiajalla liioitellaan usein, mutta aika ja varallisuus eivät silti riittäneet turhien kopioiden valmistamiseen. Silloin kun teksti löytyy ainoastaan yhdestä käsikirjoituksesta, on huomattavasti hankalampi tehdä päätelmiä siitä, kuinka paljon – jos ollenkaan – teosta kopioitiin.

Beowulf, tunnetuin ja pisin runomuotoinen muinaisenglanniksi kirjoitettu teksti, asettaa tutkijoille juuri tällaisen ongelman. Vaikka tekstistä on säilynyt ainoastaan yksi kopio, moni on omistanut elämänsä kyseiseen tekstiin perehtymiselle. Sankaritarinasta on kirjoitettu hyllymetreittäin tutkimuksia, ja anglosaksisessa maailmassa sitä on hyödynnetty myös populaarikulttuurissa. Käsikirjoituskonteksti, johon *Beowulf* kuuluu, jää kuitenkin yllättävän usein huomiotta vielä nykyäänkin. *Beowulf*in ohella kyseinen koodeksi, *British Library Cotton Vitellius A. xv.*, sisältää nimittäin myös muita teoksia, joista keskustelevat useimmiten vain tutkijat.

Miksi *Beowulf* on sijoitettu juuri näiden teosten joukkoon? Milloin ja kuinka kirja on koottu? Onko kokoelmalla jokin yhteinen tema? Millaiselle yleisölle se on tarkoitettu? Viime aikoina tämänkaltaisiin kysymyksiin on etsitty vastauksia entistä ahkerammin, ja tuloksena on saatu uutta tietoa ja uusia teorioita käsikirjoitukseen liittyen. Tekniset apukeinot kuten ultraviolettivalo ja digitaalinen kuvankäsittely ovat myös viime vuosikymmenen lopulta lähtien mahdol-

listaneet käsikirjoituksen fyysisten ominaisuuksien uudenlaisen tutkimuksen. Yhdistän tässä artikkelissa historian ja kielitieteen aloilla tehtyä tutkimusta ja tarkastelen, kuinka *Cotton Vitellius A. xv.* -koodeksia on analysoitu ja tulkittu. Koodeksi sisältää kaksi melko erillistä osakokonaisuutta, eikä tämän artikkelin puitteissa ole mahdollista käsitellä niitä molempia. Keskitynkin käsikirjoituksen jälkimmäiseen osaan, niin kutsuttuun *Nowell Codexiin*, joka sisältää *Beowulfin* tekstin. Pyrin luomaan silmäyksen perinteisiin ja tuoreisiin käsityksiin *Nowell Codexin* historiasta, teemoista ja yleisöstä.

Cotton Vitellius A. xv.

Cotton Vitellius A. xv. on saanut signuminsa siitä, että se sijaitsi Sir Robert Cottonin (1571–1631) kirjastossa keisari Vitelliuksen rintakuvan alla, ensimmäisellä hyllyllä, viidennellätoista paikalla. Cotton oli käsikirjoitusten keräilijä ja hänen kirjastossaan oli monia niteitä, jotka kuuluvat nykyään Englannin keskiaikaisista käsikirjoituksista tunnetuimpiin. Cottonin lapsenlapsi lahjoitti perimänsä teokset Ison-Britannian valtiolle. Kokoelmaa siirrettiin joitakin kertoja, kunnes se sijoitettiin Westminsteriin Ashburnham Houseen. Nimi oli enne, sillä vuonna 1731 talossa syttyi tulipalo, jonka seurauksena useat käsikirjoitukset tuhoutuivat ja lukuisat muut teokset vahingoituivat.

Tulipalo tuhosi myös *Cotton Vitellius A. xv.* -käsikirjoituksen reunat, ja siten osa tekstistä menetettiin. Palaneet reunat murtuivat lisää, kunnes käsikirjoitus sidottiin uudelleen. Nykyään jokainen sivu on omalla arkillaan siten, että arkin keskelle on leikattu sivun muotoa tarkoin seuraava aukko, ja sivu on kiinnitetty eräänlaisella teipillä niin, ettei reunojen murtuminen enää jatku. Tämä on estänyt käsikirjoitusta vahingoittumasta lisää, mutta teippien vuoksi sivujen reunoilla olevat kirjaimet olivat pitkään näkymättömissä. Uusi teknologia – erityisesti ultraviolettivalon ja sinisen valon yhdistäminen sekä kuituoptiikka – on kuitenkin mahdollistanut kirjainten lukemisen teippien lävitse.¹

¹ Andrew Prescott (1997) 'The Electronic Beowulf and Digital Restoration', *Literary and Linguistic Computing* 12, 185–195.

Toinen ongelma koodeksin tutkimisen kannalta on se, että tieto käsikirjoituksen vihkojen (*gathering*) rakenteesta on menetetty. Tämä vaikeuttaa huomattavasti käsikirjoituksen analysoimista, ja etenkin sen selvittämistä, mitkä koodeksin tekstit ovat mahdollisesti jossain vaiheessa olleet itsenäisiä käsikirjoituksia.

Cotton Vitellius A. xv. on nykytiedon mukaan koostettu 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla – oletettavasti Cottonin toimeksiannosta – kahdesta keskiaikaisesta koodeksista, jotka nykyään tunnetaan nimillä *Southwick Codex* ja *Nowell Codex*. *Southwick Codex* sisältää seuraavat neljä uskonnollista tekstiä:

1. *The Soliloquia of St. Augustine* (proosa, muinaisenglantia)
2. *The Gospel of Nicodemus* (proosa, muinaisenglantia; alku puuttuu)
3. *The Debate of Solomon and Saturn* (proosa, muinaisenglantia)
4. *St. Quintin Homily* (proosa, muinaisenglantia; 11 riviä, loppu puuttuu)

Southwick Codex on saanut nimensä omistuskirjoituksesta, jonka mukaan se kuului 1300-luvulla hampshirelaiselle Southwickin luostarille. Toisessa koodeksissa taas on antikvaari Laurence Nowellin (1520–1576) nimikirjoitus, joka on päivätty vuodelle 1563. Tämä *Nowell Codexina* tunnettu käsikirjoitus sisältää viisi tekstiä:

1. *The Life of St. Christopher* (proosa, muinaisenglantia; alku puuttuu)
2. *The Wonders of the East* (kuvitettu proosa, muinaisenglantia)
3. *Alexander's Letter to Aristotle* (proosa, muinaisenglantia)
4. *Beowulf* (runomuoto, muinaisenglantia)
5. *Judith* (runomuoto, muinaisenglantia; alku puuttuu; viimeiset rivit kopioitu varhaismodernilla kaudella alkuperäistä tekstityyppiä jäljitellen)

Nowell Codexia pitkään tutkinut Kevin Kiernan korostaa, että sekä *Southwick Codex* että *Nowell Codex* tulisi kuitenkin vuorostaan nähdä kokoelmina.² Hänen mukaansa *Southwick Codex* koostuu kahdesta eri koodeksista, ja *Nowell Codex* jopa kolmesta. Aion seuraavassa käsitellä tarkemmin *Nowell Codexin* rakennetta ja sen vaikutusta tekstien kontekstin tulkintaan. Mikäli *Nowell Codex* koostuu useammasta koodeksista, muuttuvat kysymykset teemasta ja yleisöstä huomattavasti entistä monimutkaisemmiksi. Ei voida enää puhua yhdestä yleisöstä, jonka tarpeisiin tekstit on koottu, vaan on otettava huomioon myös tekstien aiemmat vaiheet.

***Nowell Codex* ja sen tekstit**

Nowell Codexin kolme ensimmäistä tekstiä on kirjoitettu proosamuotoon, *Beowulf* ja *Judith* taas alliteratiivista eli alkusoinnullista, anglosaksirunoudelle tyypillistä mittaa käyttäen. *The Life of St. Christopher* on pyhimyselämäkerta; *Wonders of the East* voidaan sijoittaa matkakertomusten kategoriaan, ja se on myös ainoa kuvitettu teksti *Nowell Codexissa*. *Alexander's Letter to Aristotle* on varhainen kansankielinen käännös latinasta (*Epistola Alexandri ad Aristotelem*).³ Teksti on Aleksanterin opettajalleen Aristotelelle kirjoittama fiktiivinen raportti, jossa käsitellään Intiassa kohdattuja ihmeitä ja hirviöitä. *Beowulf* on runomuotoinen, skandinaavialtakuntiin sijoittuva sankaritarina.

*Beowulf*in ajoittaminen on herättänyt paljon keskustelua ja toisinaan kiihkeitäkin erimielisyyksiä viimeisten kahdensadan vuoden aikana. On syytä erottaa toisistaan runon ajoitus ja käsikirjoituksen ajoitus, sillä näistä ensimmäinen on yhä epäselvä, kun taas jälkimmäisestä tutkijat ovat pääosin yksimielisiä. Käsikirjoitus on ajoitettu 900–1000-lukujen vaihteeseen. Runon ajoituksesta on olemassa lukuisia teorioita, joiden perusteelliseen käsittelyyn ei tämän artikkelin

2 Kevin Kiernan (1996) *Beowulf and the Beowulf Manuscript*, Michigan: University of Michigan Press, 70–71.

3 R. D. Fulk & Christopher M. Cain (2003) *A History of Old English Literature*, Oxford: Blackwell, 159–161.

piteissa ole mahdollisuutta. Lyhyt yhteenveto *Beowulf*n ajoittamisesta ja paikantamisesta lieene kuitenkin paikallaan.

*Beowulf*n ajoitus on osoittautunut tutkijoille lähes ylittämättömäksi haasteeksi. Vaikka käsikirjoitus on onnistuneesti ajoitettu 900–1000-lukujen vaihteeseen, itse tekstin ajoittaminen ja paikantaminen on huomattavasti hankalampi tehtävä. Bjork ja Obermeier listaavat seitsemän aluetta, joilta todisteita tekstin ajoitukselle ja paikantamiselle on etsitty: lähteet ja analogiat, arkeologia, historia, kirjallisuushistoria, käsikirjoitustutkimus, sukuluettelot ja kielitiede, joka puolestaan jakautuu useampaan alakategoriaan.⁴

On hyvin todennäköistä, että *Beowulf*ia on alun perin esitetty suullisesti. Tiedossa ei ole, milloin teos on saatettu ensimmäisen kerran kirjalliseen muotoon. Suurin osa tutkijoista ajoittaa teoksen vuosien 600 ja 1000 väliselle jaksolle, mutta myös Knutin valtakautta Englannissa (1016–1035) on ehdotettu teoksen syntyajaksi. *Beowulf*n suhtautuminen skandinaavikansoihin on myönteinen, mutta teksti on muinaisenglanniksi. Tämä yhdistelmä on herättänyt kysymyksiä, sillä ensimmäisen vuosituhannen loppu oli Englannissa viikinkivalloitusten aikaa. Juuri tästä syystä monet tutkijat ovat ehdottaneet, että teos olisi peräisin ajalta ennen viikinkihyökkäyksiä, ja samaa perustetta käyttävät ne, jotka ehdottavat ajankohdaksi Knutin, pätevän skandinaavihallitsijan valtakautta. Kiernan ehdottaa, että *Beowulf*n nykyään tunnettu teksti olisi aikalainen *Nowell Codexin* kanssa; hänen mukaansa kyseisessä käsikirjoituksessa olisi mahdollisesti ensimmäistä kertaa yhdistetty kaksi erillistä *Beowulfista* kertovaa tarinaa. Kiernan muistuttaa myös, että vaikka tekstin skandinaavimyönteinen sävy selittäisiinkin varhaisella syntyajankohdalla, olisi kuitenkin otettava huomioon, että tekstin olisi silti täytynyt säilyä viikinkivalloitusten yli, nykyisen käsikirjoituksen kopiaimiseen saakka.⁵

4 Robert E. Bjork & Anita Obermeier (1997) 'Date, Provenance, Author, Audiences', teoksessa Robert E. Bjork & John D. Niles (toim.) *A Beowulf Handbook*, Exeter: University of Exeter Press, 18.

5 Kiernan (1996) 21.

Myös tekstin paikantaminen on osoittautunut vaikeaksi. Osa *Beowulf*n hahmoista esiintyy myös islantilaisissa saagoissa, ja yhtymäkohtia mannereurooppalaisiin germaanisiin taruihin on niin ikään pystytty osoittamaan. Myös sukuluetteloista on löydetty *Beowulf*n hahmojen nimisiä henkilöitä. Todistusaineisto on kuitenkin sisäisesti niin ristiriitaista, että käytännössä ei kyetä varmasti sanomaan, mistä *Beowulf* on peräisin.

*Beowulf*n luoja ja aikalaisyleisö ovat tuntemattomia. Edes sitä ei tiedetä, onko tarina laadittu suullisena vai kirjallisena runoutena. Melko yleinen näkemys on, että *Beowulf*n laati luostarilaitoksen piirissä toiminut henkilö, mutta maalliselle yleisölle. Tästä yleisestä linjasta poikkeavia argumentteja on kuitenkin esitetty useita. Myös kohdeyleisön laajuudesta ollaan oltu erimielisiä. Joidenkin näkemysten mukaan teksti olisi kirjoitettu vain muutamalle henkilölle, esimerkiksi luostarin välle, prinssien oppimateriaaliksi tai viihdyttämään kuninkaan sotureita. Toiset uskovat, että runoilijan tapa yhdistellä eri elementtejä on tapa varmistaa, että tekstissä on jokaiselle jotakin. Myös tekstin positiivinen suhtautuminen skandinaaveihin on mahdollinen johtolanka yleisön suhteen. Myöhäisen kirjoitusajankohdan suosijat ovatkin ehdottaneet yleisöksi Knutin hovio. Lisäksi *Beowulf*n tekstissä yhdistyvät kristillinen ja esikristillinen, mikä hankaloittaa johtopäätösten tekemistä entisestään.⁶ Jos Kiernan on oikeassa väittäessään, että teksti ja käsikirjoitus ovat peräisin samalta ajalta, on kristillisen ja esikristillisen yhdistyminen helposti ymmärrettävissä, sillä 900–1000-lukujen vaihteessa kristinuskon vaikutuspiiri Brittein saarilla ja skandinaavialtakunnissa laajeni. Jos taas teksti on selvästi *Nowell Codexissa* säilyvää käsikirjoitusta aikaisempi, voidaan olettaa sen olleen alun perin esikristillinen – tällöin kristilliset elementit olisi lisätty siihen myöhemmin.

*Beowulf*n alkuperä kaikkine kysymysmerkkeineen on erittäin kiinnostava ja tärkeä tutkimuskohde, mutta tämän artikkelin kannalta sillä ei ole ratkaisevaa merkitystä, sillä olen pyrkinyt keskittymään lähinnä säilyneeseen käsikirjoitukseen. On kuitenkin otettava huomioon se mahdollisuus, että Kiernanin väitteessä tekstin ja käsikirjoituksen aikalaisuudesta on perää. Mikäli kaksi tarinaa

6 Bjork & Obermeier (1997) 31–33.

Beowulfista ovat ensimmäistä kertaa yhdessä juuri *Nowell Codexissa*, käsikirjoitus muuttuu entistä mielenkiintoisemmaksi. Kirjurien vaivannäkö *Beowulf*n suhteen ei tällöin olisi pelkästään huolellista kopioimista, vaan myös uuden teoksen muokkaamista.

Judith, *Nowell Codexin* toinen runomuotoinen teksti, on versio Juuditin kirjasta, joka on mukana Septuagintassa sekä katolisessa ja ortodoksisessa Vanhassa testamentissa, mutta joka juutalaisilla ja protestanteilla kuuluu apokryfikirjoihin. *Nowell Codexin* sisältämä teksti on katkelma, mutta siitä, kuinka paljon tekstistä puuttuu, ollaan eri mieltä. On esitetty arvioita, joiden mukaan jäljellä olisi vain noin neljäsosa tekstistä; nämä arviot on saatu vertaamalla katkelmaa latinankieliseen versioon Juuditin kirjasta. Kiernanin teorian mukaan tekstiä ei kuitenkaan ole edes pyritty kirjoittamaan latinankieliselle lähteelle uskollisesti. Hän osoittaa, että jäljellä olevasta tekstistäkin löytyy kohtia, joissa kirjuri on jättänyt osia tarinasta pois. Kiernanin mukaan *Nowell Codexin* sisältämä *Judith* on luultavasti säilynyt lähes kokonaisena.⁷

Myös *Judith*-fragmenttiin liittyy siis mielenkiintoisia kysymyksiä. Tutkijat ovat melko yksimielisiä siitä, että *Judith* on myöhäinen lisäys *Nowell Codexiin*. Mistä käsikirjoituksesta se on irrotettu ja miksi? Outi Merisalo toteaa, että Juuditin kirja oli aina keskiajan lopulle saakka tavallinen osa Raamatun latinankielistä *versio vetus Latinaa*. Juuditin kirja esiintyi tässä versiossa Hieronymuksen käännöksenä 500-luvun puolesta välistä lähtien. Niin kutsuttu *versio Vulgata* alkoi yleistyä vasta 700–800-luvuilla, ja latinankielisen Raamatun tavallisin versio siitä tuli vasta keskiajan lopulla. *Vulgata* julistettiin viralliseksi katolisen kirkon raamatunkäännökseksi Trenton kirkolliskokouksessa vuonna 1546. Kokouksen jälkeen esiintyi pyrkimyksiä *Vulgatan* puhdistamiseksi *vetus Latinan* väärinä pidetyistä piirteistä. Juuditin kirja oli yksi niistä teksteistä, joiden sisällyttämisestä Raamattuun oltiin erimielisiä.⁸ Katolinen ja ortodoksinen kirkko päätyivät lopulta sisällyttämään *Judithin* Vanhaan testamenttiin, mutta juutalaiset ja protes-

⁷ Kiernan (1996) 150–167.

⁸ Outi Merisalo (2003) *Manu scripta. Länsimaisen kirjan historia keskiajalla (500–1500)*, Jyväskylä: Kampus-kustannus, 47.

tantit eivät. 1500-luvulla käytännöt eivät kuitenkaan olleet vielä vakiintuneet, ja reformoitujen Raamatun kaanon ei ollut täysin muotoutunut.

Kiernanin mukaan *Judith*-fragmentin tausta saattaisi selittyä juuri yllä kuvatuilla prosessilla. *Judith* oli ehkä alun perin osa toista käsikirjoitusta, jota ”puhdistettiin”, kun käsitykset Raamatun kaanonista muuttuivat. Varsinkin apokryfitekstien paikka Raamatussa vaihteli sen mukaan, mitä kaanonია nou-datettiin.⁹ Tämä selitys sopisi yhteen Trenton kirkolliskokouksen ajankohdan kanssa: *Judith*-fragmentin on arvioitu liitetyn *Nowell Codexiin* juuri uuden ajan alussa. Oliko *Judith* siis reformaation ajan sensuurin uhri?

Kiernan huomauttaa, että selitys kattaisi myös sen, miksi *Judith* olisi siirretty käsikirjoituksesta toiseen fragmenttina. *Nowell Codexin Judith*-fragmentti koostuu vain yhdestä vihosta. Mikäli Kiernan on oikeassa siinä, että *Judithin* alusta ei puutu paljon tekstiä, hän saattaa hyvinkin olla oikeassa myös ehdottaessaan, että *Judith*-fragmentti on itse asiassa tekstin ainoa kokonainen vihko, sillä *Judithin* loppu on kopioitu vihon viimeiselle lehdelle uuden ajan alussa. Jos *Judith* oli edellisessä käsikirjoituksessa kokonainen teksti, täytyi sen poistajalla olla hyvä syy toimintaansa. Kiernan toteaa, että tällainen teko on helpoiten ymmärrettävissä, mikäli *Judith* tahdottiin syystä tai toisesta poistaa käsikirjoituksesta ja mikäli *Judithin* tekstin alku- ja loppuosan sisältäneissä vihoissa oli tekstejä, jotka *Judithin* poistaja tahtoi jättää käsikirjoitukseen – tässä tapauksessa siis esimerkiksi ”hyväksyttäviä” Raamatun tekstejä. Juuri Merisalon kuvaama Raamatun muokausprosessi ja käsikirjoitusten ”puhdistaminen” voisivat Kiernaninkin mukaan johtaa tällaiseen toimintaan.¹⁰

Nowell Codexin kolme ensimmäistä tekstiä sekä alkuosan *Beowulfista* on kopioinut yksi kirjuri, *Beowulf*in lopun ja *Judithin* toinen kirjuri. Kirjuri vaihtuu mielenkiintoisesti *Beowulf*in rivillä 1939 – täysin kesken tekstin.¹¹ Toisen kirjurin käsiala on kuitenkin jopa vanhahtavampaa kuin ensimmäisen, joten ei

9 Kiernan (1996) 160–161.

10 Kiernan (1996) 160–161.

11 Elliot Van Kirk Dobbie (toim.) (1953) *Beowulf and Judith*, New York: Columbia University Press, xxv, 60.

ole syytä olettaa, että loppuosa olisi kopioitu merkittävästi myöhemmin kuin alkuosa.

Kauan oletettiin, että *Nowell Codexin* teksteistä vain *Judith* on myöhäisen lisäys koodeksiin. Kolmen proosatekstin ja *Beowulf*n otaksuttiin muodostaneen yhtenäisen teoksen. Siitä, ettei *Judith* ole aina kuulunut käsikirjoitukseen, on todisteena esimerkiksi *Beowulf*n viimeisen sivun kuluminen, joka selittyisi sillä, että sivu on joskus ollut koko käsikirjoituksen viimeinen.

Kiernan esittää kuitenkin teoriassaan, että *Beowulf* saattoi hyvinkin alun perin olla itsenäinen käsikirjoitus.¹² Hän perustelee väitettään useilla eri seikoilla. On oletettu, että *Beowulf*n alku on kirjoitettu samaan vihkoon kuin Aleksanterin kirjeen loppu. Kiernanin mukaan kodikologiset todisteet mahdollistavat myös toisenlaisen tulkinnan. Hän analysoi uudelleen *Nowell Codexin* vihkojen kokoonpanon tullen siihen tulokseen, että *Beowulf* alkoi luultavasti uuden vihon alusta.¹³ Aiempi tutkimus oletti, että *Beowulf* alkaa vihon keskeltä, eikä siten voi olla proosateksteistä irrallinen teos. Kiernan ehdottaa kuitenkin, että Aleksanterin kirjeen viimeinen vihko koostui kolmesta arkista ja *Beowulf*n ensimmäinen viidestä arkista, kun aiemmin on oletettu, että molemmat olivat niinkutsuttuja luonnollisia, neljän arkin muodostamia vihkoja. Neljän arkin vihot olivat tavallisimpia keskiajan Englannissa, mutta myös muita arkkimääriä käytettiin toisinaan.¹⁴

Jos *Beowulf*n viimeisen sivun kuluminen todistaa tekstin irrallisuudesta, onko *Beowulf*n ensimmäinen sivu sitten yhtä kulunut kuin viimeinen? Ensimmäisen lehden, folion 129 oikea alakulma on selvästi kulunut ja kirjaimet siinä tahriintuneita, vaikka viimeinen lehti onkin kuluneempi.¹⁵ Tutkijat ovat kuitenkin melko yksimielisiä siitä, että *Judith* on myöhäinen lisäys koodeksiin, joten *Beowulf*n viimeisen lehden tulisikin olla kuluneempi kuin ensimmäisen,

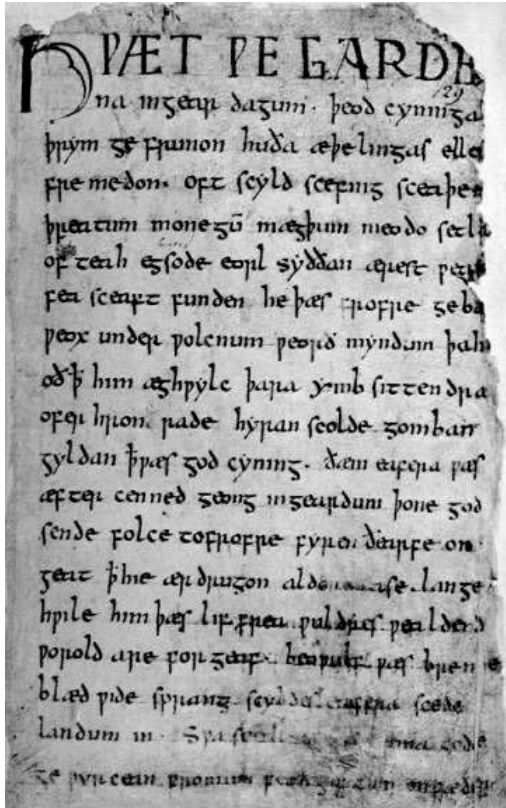
12 Kiernan (1996) 120–150, 271.

13 Kiernan (1996) 125–126.

14 Alexander R. Rumble (1994) 'Using Anglo-Saxon Manuscripts', teoksessa Mary P. Richards (toim.) *Anglo-Saxon Manuscripts: Basic Readings*, London: Routledge, 3–24.

15 Tarkastelu perustuu käsikirjoituksen elektroniseen laitokseen. Kevin Kiernan (1999) *Electronic Beowulf*, 2CD, Lontoo, Ann Arbor.

koska se olisi ollut käsikirjoituksen kantena pidempään. Kiernan huomauttaa myös, että lehden 129 alareunassa on *Cotton Vitellius A. xv.* -koodeksiin viittaava merkintä *Vi A 15*. Tämä on hänen mukaansa selkeä todiste siitä, että *Beowulf* on erillinen kokonaisuus, sillä on vaikea keksiä syytä siihen, miksi koodeksin tunniste olisi kirjoitettu keskelle vihkoa. Kiernan olettaakin, että merkintä on

British Library MS Cotton Vitellius A. xv., c.1000. Folio 129r. eli paremmin *Beowulfina* tunnettu muinaisenglanniksi kirjoitettu teksti on askarruttanut monia tutkijoita. Kuvassa käsikirjoituksen ensimmäinen sivu.

tarkoitettu ohjeeksi Cottonin kirjansitojalle kertomaan mi-
hin kokoelmaan *Beowulf* tulee
liittää.¹⁶

Kiernanilla on myös
muita todisteita teoriansa tu-
eksi. Hän huomauttaa, että
siinä missä proosatekstit sisäl-
tävät melko paljon korjaamat-
tomia virheitä, esimerkiksi
huolimattomuudesta johtuvia
sanojen toistoja, on *Beowul-
fin* teksti oikoluettu tarkoin,
vieläpä useita kertoja. Sekä
ensimmäinen että toinen kir-
juri ovat oikolukeneet omat
osuutensa, ja toinen kirjuri on
vielä lisäksi tarkistanut ensim-
mäisen osuuden. Suurin osa
virheistä on korjattu, ja ilmei-
sesti monet virheistä on ha-
vaittu ja korjattu heti virheen
tekemisen jälkeen. Käytetyistä

¹⁶ Kiernan (1996) 133–134.

musteista ja kynän jäljestä voidaan kuitenkin päätellä, että tekstiä on korjattu usealla eri lukukerralla.¹⁷

Jo 1960-luvulla oltiin sitä mieltä, että käsikirjoituksen lehti 179 on palimpsesti, mutta silloin oletettiin, että kyseessä on vain haalistuneen tekstin vahvistaminen: käsiala on yhä toisen kirjurin, mutta teksti on peräisin paljon myöhemmältä ajalta kuin muu toisen kirjurin kopioima teksti ja siten koko *Beowulf*in teksti. Kiernanin mukaan toinen kirjuri on muokannut alkuperäistä tekstiä 10–20 vuotta myöhemmin – kyse ei siis olisi pelkästä haalistuneen tekstin uudelleenkirjoittamisesta. Kiernanin mukaan tämä todistaa, että toinen kirjuri piti tekstiä tärkeänä, koska palasi sen pariin vielä pitkän ajan jälkeen ja teki tarpeelliseksi katsomiaan muutoksia.¹⁸ Juuri tähän palimpsestiin perustuu myös Kiernanin ehdotus siitä, että kaksi erillistä tarinaa *Beowulfista* olisivat ensimmäistä kertaa yhdessä *Nowell Codeksin* tekstissä – palimpsestin teksti toimii Kiernanin mukaan linkkinä tarinoiden välillä.¹⁹ Lisäksi voidaan tietenkin todeta yleisesti, että käsikirjoituksen kolme ensimmäistä tekstiä ovat proosaa, josta *Beowulf*in ja *Judithin* runomuoto poikkeavat selvästi.

Kiernanin teoriasta ei suinkaan olla yksimielisiä, ja sitä vastaan on esitetty useita argumentteja. Kiernanin *Beowulf*-tutkimusta ei kuitenkaan voida sivuuttaa. Hän on 1980-luvulta lähtien tarkastellut käsikirjoitusta modernien välineiden avulla, esimerkiksi ultravioletivaloa ja digitaalisia kuvankäsittelykeinoja käyttäen ja koonnut tekstistä elektronisen laitoksen,²⁰ joka sisältää paljaalle silmälle näkymätöntä tietoa käsikirjoituksesta. Kiernanin teoria on otettava huomioon myös siksi, että sen vaikutus muuhun viimeaikaiseen *Beowulf*-tutkimukseen on ollut merkittävä. Esimerkiksi R. D. Fulk huomauttaa, että Kiernanin tutkimus sisältää virheellisiä johtopäätöksiä, mutta toisaalta myös paljon uutta tietoa käsikirjoituksesta erityisesti tutkimuksessa käytettyjen teknisten

17 Kiernan (1996) ks. esim. 196–218.

18 Kiernan (1996) 219–243.

19 Kiernan (1996) 243–250.

20 Kevin Kiernan (1999).

apuvälineiden ansiosta.²¹ Kiernanin teoria on merkittävä myös tämän artikkelin kannalta, sillä koko koodeksin luonne muuttuu, mikäli *Beowulf* ja *Judith* ovat molemmat lisäyksiä alun perin proosateksteistä koostuvaan käsikirjoitukseen. Tekstien kontekstin on kuitenkin tässäkin tapauksessa oltava ainakin osittain sama, sillä ensimmäinen kirjuri toimii linkkinä proosatekstien ja *Beowulf*in välillä, toinen kirjuri taas *Beowulf*in ja *Judith*in välillä. Voidaan esimerkiksi otaksua, että kaikki tekstit on kirjoitettu samassa kirjoittamossa (*scriptorium*).

Mikäli Kiernanin teoria pitää paikkansa, *Beowulf* on siis saattanut olla itsenäinen käsikirjoitus, joka on vasta myöhemmin liitetty *Nowell Codexin* proosateksteihin, ja jonka perään on vielä uuden ajan alussa lisätty *Judith*-katkelma. Tällä seikalla on luonnollisesti suuri vaikutus tulkintoihin *Nowell Codexin* yleisöstä. Sen sijaan, että ottaisimme huomioon yhden yleisön, jolle nykyään *Nowell Codexina* tunnettu käsikirjoitus on koottu, on ajateltava että mahdollisia yleisöjä on useita: yksi kolmen proosatekstin kokoelmalle, yksi *Beowulfille* ja yksi käsikirjoitukselle, josta *Judith* on poistettu – yksi proosatekstien ja *Beowulf*in yhdistelmälle – ja lopuksi yksi nykyiselle *Nowell Codexille*. Nämä kaikki mahdolliset yleisöt olisi otettava huomioon tekstejä tutkittaessa. Kokoamisen viimeisimmässä vaiheessa *Nowell Codexin* tekstit on vielä yhdistetty *Southwick Codexina* tunnetun käsikirjoituksen kanssa, tuloksena niin kutsuttu *Cotton Vitellius A. xv*.

***Nowell Codexin* yleisö**

Nowell Codexin tekstit ovat kahden kirjurin työtä, ja kirjuri vaihtuu kesken neljännen tekstin, *Beowulf*in. Siten kirjurit toimivat linkkinä *Nowell Codexin* tekstien välillä. Kirjurit ovat mahdollisesti kuuluneet samaan kirjoittamoon. Tutkijoiden, erityisesti Kiernanin, oletukset pakottavat kuitenkin pohtimaan uudelleen, onko tekstien sisällöllä ollut mitään vaikutusta koodeksin kokoamiseen. Onko tekstien esiintyminen yhdessä vain sattumaa tai kirjureista johtuvaa, vai voidaanko koodeksilla sanoa olevan jonkinlainen teema tai kohdeyleisö?

21 R. D. Fulk (2005) 'Some contested readings in the *Beowulf* manuscript', *The Review of English Studies, New Series* 56:192–223.

Aiemmin otaksuttiin, että *Nowell Codex* koottiin tietyn teeman ympärille. Suosittu ajatus oli, että *Nowell Codex* on eräänlainen *liber monstrorum*, ”hirviöiden kirja” – kokoelma, joka käsittelee erilaisia hirviöitä ja kummallisuuksia.²² Tämä teoria on mahdollista perustella. Pyhä Kristoforos kuvataan usein fyysisesti kookkaana, toisinaan koiranpäisenä miehenä. *Wonders of the East* ja Aleksanterin kirje kuuluvat matkakertomusten genreen, jolle on tyypillistä ihmellisten asioiden ja olentojen kuvailu. *Beowulfissa* hirviöiksi voidaan laskea Grendel, joka on eräänlainen jättiläinen, sekä Grendelin äiti, jolla on merihirviön ominaisuuksia. *Beowulf* myös taistelee lohikäärmettä vastaan. Myös *Judithin* tarina on mahdollista sovittaa teoriaan, mikäli julmaa kuningas Holofernesta voidaan pitää eräänlaisena hirviönä.

Toinen ehdotus koodeksin sisällön teemaksi ovat olleet kuninkaas. Pyhä Kristoforos kantoi Jeesusta, *Wonders* kertoo kansoista ja niiden johtajista, ja Aleksanteri Suuri oli voimakas kuningas. *Beowulfissa* on useita kuninkaita, ja sankari itsekin kruunataan teoksen loppupuolella. Judith voittaa sodan katkaisemalla kuningas Holoferneelta pään. On ehdotettu myös, että *Nowell Codex* on koottu ”oppikirjaksi” jollekulle Englannin kuninkaista. Tämäkin sisällöllinen teema on perusteltavissa, mutta on muistettava, että *Judith* on myöhäinen lisäys koodeksiin ja että *Beowulf* on saattanut jossain vaiheessa muodostaa itsenäisen käsikirjoituksen. Jos nämä seikat otetaan huomioon, ei *Nowell Codexia* ole mahdollista tarkastella pelkästään yhtenäisenä kokonaisuutena. Myös *Beowulf* itsenäisenä tekstinä on kuitenkin nähty tällaisena kuninkaallisena oppikirjana. Etenkin 1800–1900-lukujen vaihteen tutkijat pitivät *Beowulfia* hallitsijoille tarkoitettuna ”peilinä” (*Fürstenspiegel*).²³ Koodeksin vaiheiden tuntemus olisi oleellista, jotta voitaisiin tehdä varmempia päätelmiä sen kokoamisperusteista ja sisällön keskinäisistä suhteista. Usein tutkijat kuitenkin keskittyvät pelkästään *Beowulfin* tekstiin. *Nowell Codexia* kokonaisuutena on tarkasteltu yllättävän vähän.

Artikkelissaan *The Whole Book: Late Medieval English Manuscript Miscellanies and their Modern Interpreters* Derek Pearsall käsittelee myöhäiskeskiajan eng-

22 Fulk & Cain (2003) 160–161.

23 Bjork & Obermeier (1997) 13–34.

lanninkielisiä käsikirjoituskokoelmia, erityisesti sellaisia, joilla ei näyttäisi olevan selkeää teemaa (*miscellany*).²⁴ Vaikka Pearsallin artikkeli käsittelee myöhäiskeskiaikaa, hänen kysymyksensä ovat oleellisia myös *Nowell Codexin* kannalta. Pearsall huomauttaa, että käsikirjoituskokoelmien moderneilla tulkitsijoilla on usein tarve löytää kokoelmista jokin yhteinen tekijä tai teema. Hän toteaa, että tietyn käsikirjoituksen koostumus ei välttämättä ole seurausta huolellisesta harkinnasta: tekstien valintaan ovat saattaneet vaikuttaa monet satunnaiset tekijät, esimerkiksi se, millaisia eksemplareja kirjureilla on ollut saatavilla. Pearsallin mukaan latinankieliset käsikirjoituskokoelmat ovatkin kansankielisiä useammin koherentteja, sillä latinankielisiä tekstejä on ollut helpommin saatavilla. Pearsall huomauttaa myös, että toisinaan näiden ”teemattomien kokoelmien” sisällä on nähtävissä osakokonaisuuksia, jotka saattavat heijastaa joko eksemplarin rakennetta tai kirjurin pyrkimystä järjestää kopioimiaan tekstejä sen verran kuin mahdollista. Lisäksi Pearsall muistuttaa, että jos kokoelmaa tahdotaan pitää keskiaikaisena antologiana, on sen täytynyt olla myös aikalaisyldsölleen selkeästi temaattinen kokonaisuus.²⁵

Pearsallin ehdotuksia voidaan mielestäni soveltaa myös *Nowell Codexista* käytävään keskusteluun. *Nowell Codex* on käsikirjoitus, jolla ei ole selkeää teemaa – hirviöt tai kuninkaat ovat toki mahdollisia teemoja, mutta eivät niin ilmiselviä, että asiasta voitaisiin tutkijayhteisössä olla yhtä mieltä. Lisäksi *Nowell Codex* on kansankielinen käsikirjoitus, mikä tukee Pearsallin havaintoja kansankielisten kokoelmien hajanaisemmasta luonteesta – joskin on hyvä muistaa, että ainakin myöhäiskeskiajalla temaattiset kokoelmat tai yhden teoksen kopiot olivat yleisempiä kuin tällaiset ”teemattomat kokoelmat”.²⁶ *Nowell Codexissa* näkyy myös pyrkimys jonkinasteiseen sisällön organisointiin siinä mielessä, että proosatekstit on sijoitettu peräkkäin käsikirjoituksen alkuun, runous loppuun. Myös se, että ensimmäisen kirjurin tekstit ovat peräkkäin alussa, toisen lopussa,

24 Derek Pearsall (2005) ‘The Whole Book: Late Medieval English Manuscript Miscellanies and their Modern Interpreters’, teoksessa Stephen Kelly & John J. Thompson (toim.) *Imagining the Book*, Turnhout: Brepols, 17–30.

25 Pearsall (2005) 17–30.

26 Pearsall (2005) 17.

voidaan nähdä pyrkimyksenä tekstin loogiseen organisointiin – kirjuri vaihtuu kesken *Beowulf*in, joten kirjurien tekstien päinvastainen järjestäminen ei toimisi yhtä hyvin.

Oliko *Nowell Codex* sitten jossain vaiheessa yleisölleen selkeästi temaattinen kokonaisuus? Kysymykseen on vaikea vastata, koska emme tiedä, missä olosuhteissa sen tekstit kopioitiin ja missä vaiheessa ne päätyivät samaan koodeksiin. Tulipalon seurauksena menetettiin mahdollisuus analysoida koodeksin sidontaa ja vihkoja, ja tämä hankaloittaa myös koodeksin alkuvaiheiden selvittämistä. Kopioitiinko koodeksin tekstit tilaustyönä tai jonkin tietyn teeman pohjalta vai onko sen nykyinen koostumus vain sattumien summa? Kenelle tekstit kopioitiin ja miksi? Näiden kysymysten esittäminen vain korostaa sitä, kuinka paljon käsikirjoituksen tulkintaan vaikuttaa se, tunnemme sen alkuperäisyyden. Käsikirjoituksen tekstien löydettävissä olevat, mutta melko löyhät temaattiset yhtäläisyydet vaikeuttavat työtä entisestään. Käsikirjoituksessa myös yhdistyvät uskonnollinen ja maallinen aines, mikä tarjoaa useita vaihtoehtoja sen alkuperäisen yleisön suhteen.

Lopuksi

Olen artikkelissani esittänyt kysymyksiä aihepiiristä, jota on tutkittu jo sukupolvien ajan. Uusien menetelmien, kuten esimerkiksi kuituoptiikan ja digitaalisen kuvankäsittelyn, käyttö tutkimuksen apuvälineinä ovat lisänneet tietämystämme *Nowell Codexin* historiasta, mutta käsikirjoitus on yhä pitkälti mysteeri. Nekin vastaukset, joita on saatu, ovat usein epävarmoja tai ristiriitaisia. Lisäksi koodeksin proosatekstejä on tutkittu *Beowulf*in nähden sangen vähän. On hankala löytää yleisöä – tai yleisöjä – tekstikokoelmalle, jonka tarkoitus, historia ja alkuperä ovat hämärän peitossa. Maallisen ja uskonnollisen, runouden ja proosan sekä anglosaksisen ja skandinaavisen vastakkainasettelut eivät suinkaan helpota tutkijoiden tehtävää.

Ne, jotka puhuvat *Nowell Codexista* hirviöiden tai kuninkaiden kirjana, saattavat hyvinkin olla oikeassa. On täysin mahdollista, että ainakin jossain vaiheessa näillä teemoilla on ollut merkitystä sen suhteen, miten ja kenelle tekstit

on valittu. Toisaalta emme voi sulkea pois sitäkään mahdollisuutta, että tekstit ovat yhdessä vain, koska niiden eksemplaarit ovat päätyneet samaan kirjoittamoon suunnilleen samaan aikaan.

*Beowulf*n kohdalla asioita hankaloittaa entisestään se, ettei tekstistä ole löytynyt enempää säilyneitä kopioita. On hankala todistaa, milloin ja missä tarina on ensimmäistä kertaa päätynyt kirjoitettuun muotoon. Samoin on lähes mahdotonta saada selville, onko tekstistä ylipäätään ollut muita kopioita. Kirjurien erityinen huolellisuus *Beowulf*n kopioinnissa osoittaa, että tekstin kanssa nähtiin syystä tai toisesta paljon vaivaa – paljon enemmän kuin proosatekstien suhteen. On myös otettava huomioon se mahdollisuus, että sekä *Beowulf* että *Judith* ovat lisäyksiä alun perin proosateksteistä koostuneeseen koodeksiin. Tässä tapauksessa *Beowulf* olisi mitä luultavimmin ollut itsenäinen käsikirjoitus ja *Judith* osa uskonnollisten tekstien kokoelmaa. *Judithin* kohdeyleisö olisi tällöin ollut sama kuin uskonnollisten tekstien kokoelman, mutta *Beowulf*n yleisöstä emme edelleenkään voisi tehdä kovin varmoja johtopäätöksiä. Jos *Beowulf* on proosateksteistä riippumaton, teorialat hirviöiden tai kuninkaiden kirjasta ovat sovellettavissa vasta *Nowell Codexiin*. Tällöin ajatus siitä, että meidän tuntemamme *Beowulf* olisi kopioitu – tai jopa luotu – Knutin hovin vaikutuspiirissä, ei kuulosta lainkaan mahdottomalta.

Brian Stockin ”tekstuaaliset yhteisöt”

Kirjahistorian näkökulma keskiajan populaarien harhaoppien syntyyntä läntisessä kristikunnassa 1000-luvulla

Suuret harhaoppiset liikkeet katosivat läntisestä kristikunnasta myöhäisantiikin jälkeen ilmestyäkseen takaisin vasta 1000-luvulla. Alussa liikkeet olivat pieniä ja yksittäisiä: vuoden 1000 paikkeilla Châlonsin lähellä talonpoika Leutard näki näyn, joka sai hänet uskonnollisen kiihkon vallassa särkeämään krusifiksin ja saarnaamaan kirkkoon kerääntyneelle väkijoukko. ¹ Orléansissa paljastettiin vuonna 1022 harhaoppisten rinki, johon kuului jopa Ranskan kuningatar Constancon rippisi. ² Muutamaa vuotta myöhemmin Arrasissa piispa Gerard kuulusteli ja käännutti takaisin oikeaan uskoon harhaoppisen ryhmän, joka kielisi muun muassa kasteen merkityksen. ³ Miksi uskonnollinen liikehdintä alkoi saada voimakkaasti kirkon kannasta eriäviä muotoja ja miksi kerettiläisiä liikkeitä ilmaantui juuri Länsi-Euroopassa 1000–1100-luvuilla? Syiksi on esitetty kasvavien kaupunkien ja varallisuuden aiheuttamaa sosiaalista liikehdintää, Balcanin bogomiilien dualistisen tradition vaikutusta, oppineisuuden elpymistä ⁴ ja gregoriaanisen reformin jälkimaininkeja. ⁵

1 *Heresies of the High Middle ages*, Walter Wakefield & Austin Evans (toim.) (1969), New York & London: Columbia University Press, 72–73. Mikäli viittaa myöhemmin kyseisen lähdejulkaisukokoelman alkuperäisteksteihin, käytän lyhennettä *WEH*, ja viitatessa toimittajien kommentaareihin alkuperäisteksteistä: Wakefield & Evans (1969)

2 *WEH*, 76–81.

3 *WEH*, 82–85.

4 Walter Wakefield (1969) johdanto teoksessa Walter Wakefield & Austin Evans (toim.) *Heresies of the High Middle ages*, New York and London: Columbia University Press, 19.

5 Malcolm Lambert (1996) *Medieval Heresies, Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*, Oxford & Cambridge: Blackwell, 35–37. Lambertin yleisesitys julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1977. Käyttämäni toiseen painokseen hän on korjannut käsitteisiään 1000-luvun harhaopeista Stockin edustaman antropologis-sosiologisen tutkimuksen vaikutuksesta. Lambert (1996) xii–xiii.

Populaarin uskonnollisen liikehdinnän, jonka keskeinen ilmenemismuoto kerettiläisyys oli, syntyä sydänkeskiajan Euroopassa voi tarkastella myös kirjallistumisen näkökulmasta. Harhaoppien tutkimuksessa on viime vuosikymmeninä kiinnitetty huomiota lukutaidon, tekstien ja tekstintulkinnan merkitykseen. Tärkeä virstanpylväs tällä alalla on Brian Stockin *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Teos julkaistiin vuonna 1983, mutta se on keskeisiltä osiltaan yhä ajankohdainen. Stock on keskiajan kirjallisuuden ja historian tutkija, joka tällä hetkellä on professorina Toronton yliopiston englannin laitoksella, vaikka hän on julkaissut useita tutkimuksia myöhäisantiikin ja keskiajan tavoista tehdä havaintoja.⁶ Stockin julkaisut ovat *The Implications of Literacy* -teoksen jälkeen painottuneet lukemisen historialliseen ja teoreettiseen tarkasteluun: hän on julkaissut teokset *Augustine the Reader: Meditation, Self-knowledge and the Ethics of Interpretation* (1998) ja *After Augustine: The Meditative Reader and the Text* (2001) sekä viimeimpänä länsimaisen lukemisperinteen periaatteita käsittelevän *Ethics Through Literature: Ascetic and Aesthetic Reading in Western Culture* (2008).

Stock esittää *The Implications of Literacy* -teoksessa, että 1000–1100-lukujen aikana eurooppalainen ihminen otti peruuttamattoman askeleen kohti kirjallista kulttuuria ja teksteihin perustuvaa yhteiskuntaa. Suullinen kulttuuri ei hävinnyt, vaan säilyi nykypäivään saakka kirjallisen rinnalla. Sydänkeskiajan muutoksen jälkeen teksti oli kuitenkin se mittari, johon kulttuurin muita osia verrattiin. Ajattelun mallit muuttuivat, ja kirjoitus nousi kulttuurin keskiöön. Keskiajan yhteiskunta kirjallistui, ja sen vaikutukset eivät ulottuneet vain latinaa lukemaan kyenneiden oppineiden vähemmistöön, vaan koskettivat kaikkia kansanosia, myös uuden ajan alkuun saakka enemmistönä säilynyttä lukutaidottomien joukkoa.⁷

6 “Stock Brian”, Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education. [http://www.tcrecord.org/AuthorDisplay.asp?aid=19262] [Ref. 17.3.2008].

7 Brian Stock (1983) *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Princeton: Princeton University Press, 13–14.

Stock pyrkii teoksessaan osoittamaan, miten lukutaito ja kirjoitetun tekstin merkitys syntyivät uudelleen uskonnollisissa yhteisöissä, teologisessa väittelyssä, kielen, todellisuuden ja tekstin yhteydessä ja yhteisön rituaaleissa. Hän käsittelee 1000–1100-lukujen oppinutta debattia ja aikakauden merkittäviä ajattelijaita, kuten Anselm Canterburylaista, Petrus Abelardia ja Berndard Clairvaux’laista. Keskeisen teesinsä tekstuaalisista yhteisöistä (*textual communities*) hän esittelee johtopäätöksensä 1000-luvun harhaoppisten ryhmien ja Milanon Pataria-refromiliikkeen toiminnasta. Artikkelissani tarkastelen, miten Stock perustelee väitettään kirjallistumisesta ja tekstuaalista yhteisöistä käsitellessään keskiajan harhaoppien syntyä.

Tarkoitukseni on esitellä Stockin tekstuaaliset yhteisöt -käsitettä kirjahistoriallisena näkökulmana erään sydänkeskiajan yhteiskunnan keskeisen ilmiön, populaarin harhaoppisuuden, syntyyn. Samalla voidaan antaa esimerkki kirjahistoriasta ajanjaksona, jonka käsitykset kirjasta, lukutaidosta ja lukemisesta erosivat suuresti oman aikamme näkemyksistä. Brian Stockin massiivista ja monin paikoin vaikeaselkoista monografiaa on käsitelty melko vähän suomalaisessa keskustelussa,⁸ joten toivon pystyväni artikkelissani myös selittämään tekstuaalisten yhteisöjen käsitettä lukijalle, joka ei ole perehtynyt Stockin teokseen.

Kun käsitellään 1000-luvun harhaoppisia, joista parhaassa tapauksessakin on jäljellä vain muutaman kronikoitsijan todistus, joudutaan päätelmiä tekemään hyvin pienestä määrästä materiaalia. Koska Brian Stock keskittyy tarkastelemaan näitä liikkeitä lukutaidon ja tekstien tulkinnan kautta, voisi häntä syyttää yksipuolisen kuvan luomisesta. Stockin antropologinen ote ja kyky sitoa harhaoppisuus ja kirjallistuminen laajaan sosiaaliseen kontekstiin estävät kuitenkin ylitulkintaan sortumisen.⁹ Hänen teesinsä kirjallistumisesta ja teksteihin pohjautuvien yhteisöjen synnystä harhaoppisuuden takana olevina ilmiöinä ei-

8 Tuomas M. S. Lehtonen on käsitellyt Stockin teosta osana keskiaikaisen merkkiteorian tutkimusta käsittelevää artikkelia. Tuomas M. S. Lehtonen (1990) 'Puhutusta kirjoitettuun: Keskiaikaisesta merkkiteoriasta, kirjallisuudesta ja yhteiskunnasta', *Tiede & Edistys* 15, 3/1990, 193–208.

9 Stephen G. Nichols (1984) 'Review' [Untitled], *Speculum* vol. 61, No. 1, 209–210. Nichols liittää Stockin osaksi Jacques Le Goffin edustamaa antropologista historian tutkimusta.

vät sulje pois taloudellisia, sosiaalisia ja poliittisia syitä kerettiläisyydelle tai sen vainolle. Stock itsekin rinnastaa kulttuurillisen muutoksen kohti kirjallisempaa yhteiskuntaa samanaikaisesti tapahtuvaan taloudellisten instituutioiden kehittymiseen.¹⁰

Brian Stock ei käsittele kirjallistumista yksittäisenä tai itsenäisenä ilmiönä, vaan pyrkii osoittamaan sen vaikutukset koko yhteiskuntaan ja ajatteluun. Sosiologian ja antropologian vaikutus näkyy pyrkimyksinä yleistyksiin, laajan ilmiön löytämiseen yksittäisten tapahtumien takana. Stockin mielestä keskiajan harhaoppien synnyn tutkimisessa monimutkaisia ja vaikeita, mutta perustavanlaatuisia kysymyksiä on ohitettu keskittymällä triviaalimpiin tutkimusaiheisiin ja samalla saatettu tutkimuskenttä niin monenkirjavaksi, että ”asiaan perehtymättömän on lähes yhtä vaikea opiskella tulkintoja harhaoppien synnystä kuin itse harhaoppeja.”¹¹ Stock tarjoaa uutta tapaa tulkita ja käyttää tekstejä yhdistäväksi tekijäksi yksittäisille opiltaan toisistaan eroavia kerettiläisiä ryhmille, joiden kannattaja tulivat eri yhteiskuntaluokista. Hän kuitenkin varoittaa nostamasta luku- ja kirjoitustaitoa uudeksi yksinkertaistetuksi holistiseksi teoriaksi.¹²

Artikkelini esitteleekin kirjahistoriaa sen laajassa, sosiaalisessa merkityksessä, joka kiinnittää huomionsa itse niiden asemaan, tulkintaan ja vaikutukseen. Yksi Stockin johtopäätöksiä on, että kirjoitettu teksti oli niin keskeisessä asemassa 1000-luvulla muodostuvissa uusissa yhteisöissä, että se loi uuden tavan järjestäytyä: tekstien ja niiden tulkitsijan ympärille.¹³ Näin tekstit ansaitsevat paikkansa harhaoppien tutkimuksen kohteena, eivät pelkästään niistä kertovina lähteinä. Kuten Stock itse sanoo, ”ilman tällaista painopisteen muutosta pois

10 Stock (1983) 85–86.

11 Stock (1983) 93. Brian Stock on hyökännyt aiemminkin 1970-luvun keskiajantutkimuksen tilaa vastaan syyttäen sitä pyrkimyksestä liian yhtenäisiin tulkintoihin ja yksinkertaistuihin kokonaisnäkemysiin. Ks. Brian Stock (1974) ‘The Middle Ages as Subject and Object: Romantic Attitudes and Academic Medievalism’, *New Literary History*, Vol.5, No. 3, History and Criticism: I, 527–547.

12 Stock (1983) 90,99.

13 Stock (1983) 88–92.

pelkästä faktuaalisesta ja historiallisesta kuvauksesta ei juuri ole mahdollista kasvattaa ymmärrystä yli sisällön vertailun.”¹⁴

Seuraavaksi pyrin selvittämään tekstuaalisten yhteisöjen käsitettä varhaisten kerettiläisten liikkeiden luonteen kuvaajana. Otan esimerkeiksi kolme Stockin kuvaamaa harhaoppista henkilöä tai liikettä: talonpoika Leutardin, Orléansin kerettiläiset ja Arras-Cambrain hiippakunnassa vaikuttaneen ryhmän. Stockilla on lisäksi esimerkkinään Monforten harhaoppinen ryhmä, ja hän käsittelee tekstuaalisia yhteisöjä myös pitkässä alaluvussa gregoriaanisen reformin aikaan Milanossa virkojen myyntiä ja papiston avioliittoa vastustaneesta Patariini-liikkeestä. Tähän artikkeliin valitsemani kolmen harhaoppia saavat kuitenkin *Implications of Literacyssa* samanarvoisen käsittelyn. Lisäksi ne ovat luonteeltaan niin erilaisia, että niiden perusteella voi riittävästi esitellä tekstuaalisten yhteisöjen käsitettä ja Stockin lähteiden lukutavan erityisyyttä.

Leutard – lukutaidottoman tulkintaa Raamatun sanasta

Clunylainen kronkoitsija Radulphus Glaber kuvaa, kuinka vuoden 1000 tienoilla Châlons-sur-Marnen hiippakunnassa talonpoika nimeltä Leutard näki unen, jossa parvi mehiläisiä tunkeutui hänen sisäänsä sukelinten kautta ja pyysi häntä tekemään asioita ”jotka olivat ihmisille mahdottomia”.¹⁵ Herättyään Leutard lähti toteuttamaan näkynsä tahtoa, erosi vaimostaan, särki ristin kirkossa ja saarnasi väkijoukolle kymmenyksien maksamista vastaan. Hän myös kiisti jotkin raamatunkohdat hyväksyen toiset. Leutard keräsi kannattajajoukon, joka uskoi hänen pyhyiteensä, mutta jonkin ajan kuluttua Châlonsin piispa Gebuin sai heidät vakuuttuneeksi Leutardin kerettiläisyydestä. Ilman kannattajia jäänyt talonpoikaisprofeetta hukuttautui kaivoon.¹⁶

14 Stock (1983) 6.

15 Lainaus WEH, 72.

16 Robert I. Moore (1986) *The Origins of European Dissent*, 2nd edition, Oxford: Blackwell, 35–36. Julkaistu alunperin vuonna 1977. Moore kirjoittaa toisen painoksen liitteessä oikaisuja ja tarkennuksia esittämiinsä tulkintoihin 1000-luvun harhaopeista. Yhtenä keskeisenä tuota aikakautta ensimmäisen painoksen ilmestymisen jälkeen valottaneena tutkimuksena hän mainitsee Stockin *Implications of Literacy*n. Ks. myös WEH, 71–73.

Leutard mainitaan usein yhtenä varhaisimmista keskiajan harhaoppisista, mutta hänet myös ohitetaan vain hetkellisesti kannattajia keränneenä yksittäistapauksena. Esimerkiksi keskiajan uskonnollisen elämän tutkimuksen klassikko Herbert Grundmann käsittelee Leutardia muutamalla rivillä.¹⁷ Leutardiin on kiinnitetty huomiota askeettisen hurskautensa¹⁸ takia ja kirkon aiheuttaman taloudellisen rasituksen vastustajana.¹⁹ Aiempi tutkimus on myös tulkinnut Leutardin esittämät käsitykset varhaiseksi merkiksi kataarilaisuudesta.²⁰

Stock tarkastelee lähteitä sekä historiallisina dokumentteina että kirjallisinä tuotoksina. Ne säilyttävät tietoa menneisyydestä samalla, kun ne ovat retorisesti rakennettuja tekstejä, jotka pyrkivät vaikuttamaan omassa yhteisössään. Tekstin käsittely kirjallisena tuotoksena mahdollistaa aiemman tutkimuksen virheellisenä tai turhana pitämien materiaalin analysoinnin ja käytön. Stock etsii kirjallistumisen rajapintaa – muutosta suullisesta kirjalliseen – jäljittämällä suullisia ja kirjallisia osuuksia teksteistään.²¹ Esimerkiksi Radulphus Glaberin kuvauksesta hän löytää ”populaareja” ja ”oppineita” osia, joista edelliset todennäköisesti perustuvat suulliseen kuvaukseen tapahtumista ja jälkimmäiset ovat kronikoitsijan omia näkemyksiä ja kommentteja.²²

Populaari osuus kertoo Stockin mukaan tarinan miehestä, joka ei ollut hullu, saati antiikin vanhojen harhaoppien elvyttäjä. Hän pyrki lukutaidottomana käyttäytymään Raamatun kirjallisen tulkinnan mukaan, tekstien antamien mallien perusteella. Leutard toteutti oman tulkintansa apostolien valaistumisesta: Glaberin mukaan hän erosi vaimostaankin evankeliumien esimerkin mukaan. Leutardin saarnausta ja kannattajajoukon kerääminen oli apostolisen mallin mukaan toimimista, ei kirkon opista poikkeamista, vaikka kronikoitsija Leutardin toimet sellaisena haluaa esittää. Leutard ei tehnyt itsemurhaa piispan tuomitessa

17 Herbert Grundmann (1995) *Religious Movements in the Middle Ages*, Notre Dame & London, University of Notre Dame Press, 204–205. Teos julkaistu alun perin 1935 saksaksi nimellä *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*.

18 Wakefield & Evans (1969) 71.

19 Moore (1986) 271.

20 Arno Borst (1953), *Die Katharer*, Stuttgart: Hiersemann, 73.

21 Stock (1983) 89.

22 Stock (1983) 104.

hänen opetuksensa – jos ”opetuksista” hänen kohdallaan edes voi puhua – vaan kun häneltä riistettiin kannattajajoukkonsa eli kuunteleva yleisö.²³

Leutard toimi, kenties itse ymmärtämättään, jo tekstien säätelemässä yhteisössä. Hänen toimintansa ei kuitenkaan ollut varsinaisen opillisen vaakaumuksen ohjaamaa, sillä hän toteutti pyhistä kirjoituksista omaksuttuja käyttäytymismalleja. Symboliset teot, kuten ristin särkeminen, olivat pikemminkin dramatisointia kuin eriävien opillisten näkemysten julkituomista. Vaikka Leutard itse ei olisi ollut opistaan edes tietoinen, niin juuri harhaoppisena opettajana esiintymisestä tapahtumista kirjoittanut Radelphus Glaber hänet tuomitsee. Koko tekstin ajan kronikoitsija Glaber rinnastaa ironisesti Leutardin sopimattoman toiminnan oikeaoppiseen käytökseen. Leutardin mennessä kirkkoon julistamaan, hän on Glaberin mukaan matkalla ”ikään kuin olisi menossa rukoilemaan”. Saarnatessaan Leutard ”toivoo vaikuttavansa opettajalta”, vaikka julistaakin oppia täysin virheellisesti.²⁴ Näistä tuomioista Leutard tuskin olisi itseään tunnistanut. Stockin analyysin perusteella Leutard oli uskonnonhellen herätyksen saanut mies, joka pyrki omaksumaan pyhien kirjoitusten mallin omaan elämäänsä tuntematta tulkintasääntöjä. Meille säilyneessä kronikassa hänet tuomittiin virheistä, joista hän itse ei ollut tietoinen.

Orléans – rationaalinen lukutapa ja vetäytyminen maailmasta

Leutardia ja hänen kannattajiaan ei voida pitää varsinaisena kerettiläisenä liikkeenä, mutta organisaatioltaan ja opiltaan huomattavasti järjestäytyneempi ryhmä nousi haastamaan kirkkoa Orléansissa vuonna 1022. Jos Leutardin ryhmään kuuluneet olivat lukutaidotonta rahvasta, niin Orléansin harhaoppisten johtajat olivat oppinutta ylempää papistoa ja heidän kannattajansa kirkonmiehiä tai korkeaa aatelia. Tämän takia esimerkiksi R. I. Moore ei näe Orléansin ryhmässä juuri mitään yhteistä Leutardin ja Arrasin kerettiläisten kanssa, vaan pitää sitä ”sosiaalisen ja intellektuaalisen eliitin hengellisenä elitisminä”.²⁵ Vaikka ryhmä

²³ Stock (1983) 104–106.

²⁴ Stock (1983) 105.

²⁵ Moore (1986) 30.

oli sosiaaliselta koostumukseltaan täysin erilainen kuin Leutard kannattajineen, molempien organisoitumisensa takana oli Brian Stockin mielestä kuitenkin sama ilmiö, kirjoitetun tekstin asettaminen ryhmän ajattelun keskipisteeseen.

Kattavimman kuvauksen²⁶ Orléansin ryhmästä antaa Paulus Chartreslainen. Hän kirjoitti – todennäköisesti suullisen kertomuksen perusteella – kaksi sukupolvea tapahtumien jälkeen tekstin, jonka päähenkilönä on Normandian herttuan Richard II:n vasalli Arefast. Arefastista tuli myöhemmin munkki samaan luostariin, jossa Paulus kirjoitti. Tarinassa Arefastin kotikirkon kappalainen Herbert yrittää käännäyttää tätä oppiin, johon on tutustunut opiskellessaan Orléansissa. Arefast aavistaa kyseessä olevan harhaopin ja välittää isäntänsä kautta siitä tiedon kuningas Robert Hurskaalle, joka määrää Arefastin itsensä tutkimaan asiaa Orléansiin. Chartresin katedraalin sakariston hoitaja Evrard neuvoa häntä etsiytymään lahkoon jäseneksi voidakseen paljastaa sen. Kuningas Robert ja kuningatar Constance saapuvat kaupunkiin ja Arefast paljastaa todellisen identiteettinsä ja kokouksen eteen tuodut harhaoppiset St. Croixin kirkossa. Harhaoppisten johtajia ovat oppineet kirkonmiehet Lisois ja Stephen, joista jälkimmäinen oli kuningattaren rippi-isä ja Orléansin koulumestari. Kerrettiläiset yritetään saada katumaan, mutta suurin osa kieltäytyy ja heidät poltetaan elävältä.²⁷

Stephenin ja Lisoisin johtama lahko oli maailmasta vetäytyvä, ja Pauluksen kuvauksen mukaan ryhmä kielsi Kristuksen inhimilliset piirteet ja sakramenttien, erityisesti kasteen ja ripittäytymisen merkityksen. Kristillisessä elämässä tarvittiin ennen kaikkea salattua tietoa (*gnosis*), joka Pyhän Hengen lahjan avulla antaisi täyden sisäisen ymmärryksen Kirjoitusten merkityksestä.²⁸ Erityisesti viittausten salaiseen tietoon (*gnosis*), sisäiseen ymmärrykseen sekä näihin vihkimiseen kuuluvaan kätten päälle panemisen riittiin on aiemmassa tutkimuksessa ajateltu viittaavan uusmanikealaisuuteen tai bysanttilaisten bogo-

26 Kaiken kaikkiaan Orléansin ryhmästä on säilynyt aikakauden muihin harhaoppeihin verrattuna poikkeuksellinen määrä lähteitä, tusinan verran. Wakefield & Evans (1969) 74. Näistä Stock käsittelee kolmea. Stock (1983) 107.

27 Stock (1983) 107–108.

28 Lambert (1996) 10–11.

Orleansin St Croix'n katedraali, jossa kuningas Robert Hurskaan johtama kokous tuomitsi harhaoppiseksi Stephenin ja Lisois'n lahkoon.

miilien vaikutukseen.²⁹ Balkanin alueella voimakkaaseen lähetystyöhön 1000-luvulla ryhtyneen bogomiilien harhaopin merkityksestä läntisten harhaoppien syntyyn on väitelty useita vuosikymmeniä, eivätkä tutkijat ole päässeet yksimielisyyteen siitä, oliko jo 1000-luvun alun harhaopeissa itäisiä vaikutteita.³⁰

Kerettiläisen ryhmän paljastamisen oli toisaalta luonteeltaan hyvin poliittinen tapahtuma, jonka taustalla oli kuningas Robertin ja Bloisin kreivin välinen kilpailu Orléansin hiipakunnan hallinnasta.³¹ Stock on tietoinen tästä tulkinnas-

29 Moore (1986) 26; Wakefield & Evans (1969) 74. Käsien päälle paneminen eli *consolamentum* oli myöhemmin kataareilla (1100-luvun jälkipuoliskolta eteenpäin) hyvin keskeinen riitti, jolla tavallinen uskova vihittiin täydellisen puhdasta elämää viettävien saarnaajien joukkoon. Gordon Leff (2005) 'Cathari' teoksessa Lindsay Jones (toim.) *Encyclopedia of Religion*. Vol. 3. 2nd ed. Detroit: Macmillan Reference USA, 1456–1458. 15 vols.

30 Debatin osapuolien kantoja suhteellisen monipuolisesti esittelevä katsaus ks. Malcolm Barber (2000), *The Cathars. Dualist Heretics in Languedoc in the High Middle Ages*, Harlow: Longman/Pearson Education Limited, 21–33.

31 Moore (1986) 287.

ta, mutta jättää tämän puolen tapahtumasta käsittelemättä.³² Tässä on nähtävissä Stockin sosiologian ja antropologian innoittama ote, pyrkimys hahmottaa yleistä ilmiötä tapahtumien takana. Stockin mukaan tekstuaalisuus ja lukutaidon syveneminen tekivät mahdolliseksi Orléansin ryhmän synnyn huolimatta siitä, mitkä olivat kerettiläisiä syyttäneiden ihmisten motiivit.

Stock korostaa sakramenttien kieltämisen, samoin kuin salatun tiedon saavuttamisen, johtuvan tekstin ympärillä tapahtuvasta vuorovaikutuksesta. Tiedon saavuttaminen kuvattiin yliluonnollisena tapahtumana – ymmärryksen varauksettomana saavuttamisena Pyhän Hengen lahjan ansiosta. Se liittyi silti Stockin mukaan vaiheeseen, jossa uusi jäsen alkoi itse ymmärtää hänelle aiemmin tulkittuja tekstejä. Mystiseltä vaikuttava kokemus perustuu itse asiassa rationaalisempaan tapaan tulkita tekstiä. Ryhmän johtajat Stephen ja Lisois perustelivat Kristuksen neitseellisen syntymän, inkarnaation ja ylösnousemuksen kieltämisen sillä, etteivät itse olleet paikalla, eivätkä siis voineet uskoa sitä. He hylkäsivät perinteisen tekstin tulkinnan ja jopa tiedostivat, että Raamatun teksti perustuu ihmisten traditioon. Koska heillä oli Pyhän Hengen antama ymmärrys, he saattoivat hylätä ihmisten tulkinnat omallaan.³³

Stockin ennakkoluuloton ja tarkka lukutapa sallii hänen päästä yli viittauksesta ”sisäiseen tietoon”, joka on saanut muita tutkijoita pitämään Orléansin lahkoo joko itäisestä traditiosta vaikutteita saaneena tai muuten luonteeltaan gnostilaisena. Mystinen pyrkimys yhteyteen Jumalan kanssa oli toisin sanoen pienen epämuodollisen ryhmän tietoisuutta tekstien merkityksestä. Ryhmän itselleen luoma näennäinen oppijärjestelmä oli yritys antaa tälle yhteiselle kokemukselle jotain muotoa ja periaatteita. Tulos ei ollut uskonto, vaan ”moraalis-koodisto, johon oli yhdistetty tekstuaalisuutta, visionäärisyyttä ja yliluonnollisia elementtejä.”³⁴ Ryhmällä epäilemättä oli joitakin sellaisia käsityksiä, joista eri lähteet heitä syyttävät. Näissä lähteissä esiintyvät kuvaukset ryhmän opista ovat kuitenkin kokoelma antiikin harhaoppeihin viittaavia määreitä: messun, kolmi-

32 Stock (1983) 108.

33 Stock (1983) 112–115.

34 Stock (1983) 112.

naisuuden, sakramenttien, ripittäytymisen, avioliiton, pyhimysten ja maailman luomisen kieltämistä. On mahdoton tietää, mitkä näistä todella kuuluivat Orléansin kerettiläisten maailmankuvaan. Kuvauksia ei Stockin mukaan yhdistäkään opin sisältö, vaan kirkon sakramenttien kieltämisen peruste: itsenäinen ja eräänlaiseen rationaalisuuteen perustuva tekstintulkinta ja ryhmän sosiaalisten suhteiden muodostuminen tämän tulkinnan ympärille.³⁵

Stock nostaa myös kuvausten välittämät subjektiiviset reaktiot lähteen asemasta tutkimuskohteeksi. Pauluksen kertomuksen lisäksi hänellä on käsitellyssä Ademar Chabenneslaisen ja Rodulphus Glaberin tekstit. Ne eivät paljasta mitään uutta ryhmän toiminnasta, mutta auttavat hahmottamaan, miten virallinen kirkko alkoi tulkita ja jäsenellä harhaoppeja. Pauluksen tarinassa keskeistä on ritari Arefastin kilvoittelu uskonnollisella tiellä, jossa kerettiläisten paljastaminen on itse asiassa vain väline. Tavallaan Paulus yhdistää molemmat ilmiöt osaksi maallikkouskonnollisuuden nousua ja rinnastaa Arefastin ”oikean tien”, joka johtaa lopulta munkiksi Pauluksen omaan luostariin, kerettiläisten väärään uskonnolliseen kokemiseen. Ademarille harhaoppi on maagisia rituaaleja ja taikauskoa. Hänen versiossaan Orléansin papiston vie harhaan ihmeitä tekevä maalainen, joka kantaa mukanaan kuolleiden lasten tuhkaa ja käännyttää sen avulla manikealaiseksi kenet hyvänsä. Harhaoppi vie kannattajansa harhaan, ja he ovat lopulta kykenemättömiä erottamaan henkisiä ja materiaalisia arvoja keskittyen pelkkään ulkokuoreen todellisen opin sijaan. Glaberin kuvauksessa puolestaan harhaoppi on osa laajempaa ilmiötä, kirkon haastamista ja uhka sen kaikenkattavalle vallalle. Harhaoppi leviää Italiasta pohjoiseen läpi Gallian ja siihen viettelee kulkurinainen, arkkityypinen Eeva.³⁶

Yhteistä näille eri näkemyksille on Stockin mukaan se, että ne ovat kaikki yrityksiä tehdä uusi pelottava ilmiö, harhaoppi, lukijoille ymmärrettäväksi sitomalla se osaksi laajempaa kokonaisuutta. Samalla vakuutetaan lukijat kerettiläisyyden historiallisista juurista. Näin eri kirjoittajat tekivät Orléansin niin sanotuista harhaoppisista osan laajempaa salaliittoa kirkkoa vastaan, vaikka ryh-

35 Stock (1983) 118–119.

36 Stock (1983) 115–118.

mällä ei ollut mitään tekemistä tällaisen kanssa.³⁷ Lähdekriittisissä analyysissä ja kirjoittajan tarkoitusperien arvioinnissa ei sinällään ollut Stockin kirjoittaessa mitään uutta, mutta hän ei jää kiinni yksittäisen kirjoittajan taustoihin tai pyrkimyksiin, vaikka ottaakin ne huomioon, vaan etsii syitä siihen, miten ja mitä yritettiin sanoa. Sama kirjallistumiskehitys, joka sai Orléansin ryhmän tulkitsemaan tekstejä omalla tavallaan, johti vaatimukseen pukea harhaoppiseksi tulkittu maailmankatsomus, mistä kronikoitsijoilla oli todennäköisesti vain suullisia kuvauksia, tekstin keinoin jäsenneltyyn ja argumentoituun asuun.

Arras – piispa Gerardin saarna kirkon opista

Muutamia vuosia Orléansin tapausten jälkeen Arras-Cambrain hiippakunnassa tuli tietoon ryhmä, joka kielsi sakramenttien merkityksen ja pyrki askeettiseen elämään apostolien esimerkin mukaan kutsuen itseään Pyhän Paavalin seuraajiksi. Heidä oli omien sanojensa mukaan opettanut evankeliumiin eräs italialainen Gundulfo, jota ei kuitenkaan tavoitettu kuulusteluihin. Kerettiläisistä kuullut piispa Gerard kuulusteli ryhmää pikaisesti, lukitutti heidät kolmeksi päiväksi vankilaan ja järjesti seuraavana sunnuntaina kirkon mahtia esitelleen kokouksen: piispa eteni tilaisuuteen kulkueen kärjessä ja häntä seurasivat arkkidiakonit ristejä ja Raamattuja kantaen perässään alempi papisto ja kaupungin väki. Kuulustelujen jälkeen Gerard piti pitkän oikeauskoisuutta puolustaneen saarnan, julisti kerettiläiset pannaan ja tarjosi mahdollisuutta tunnustaa oikea usko. Tilaisuuden mykistäminä nämä allekirjoittivat ja välttivät rangaistuksen.³⁸

Tästä Arrasin synodista tammikuussa 1025 kertoo yksi ainoa lähde, joka on kirjoitettu tapahtumien jälkeen piispa Gerardin toimeksiannosta. Se koostuu kahdesta osasta, piispan saatekirjeestä vastaanottajalle, naapurihiippakunnan piispa ”R”:lle³⁹ ja pidemmästä kerettiläisten kuulustelun, piispan puolustussaarnan ja kerettiläisten kääntymyksen kuvauksesta. Kirjoituksen tarkkaa ajankohtaa ei ole voitu määrittää, mutta joka tapauksessa se on kirjoitettu ennen Gerardin

37 Stock (1983) 119–120.

38 Lambert (1996) 22–25; Moore (1986) 9–20; Stock (1983) 120–139.

39 ”R” oli todennäköisesti Châlonsin piispa Roger I, Lambert (1996) 22.

kuolemaa vuonna 1051. Gerardin oikeaoppisuutta puolustanut saarna on pitkä ja täynnä viittauksia Raamatun ja kirkkoisien esimerkkeihin. Sitä ei sellaisenaan ole voitu pitää paikan päällä kokouksessa, vaan sitä on täydennetty jälkepäin, ehkä huomattavastikin. Gerardin saarna oli tarkoitettu Arrasin kerettiläisiä ja paikalle kerääntyneitä kaupunkilaisia laajemmalle ja lukeneemmalle yleisölle. Kerettiläiset olivat piispaalle enemmänkin tilaisuus tuoda julki käsityksiään kristinopista kuin saarnan varsinainen kohdeyleisö.⁴⁰

Harhaoppisten itsensä kuvaus jää lähteessä melko vähäiseksi, mutta kyseessä on todennäköisesti ryhmä lukutaidottomia maalaisia, joille karismaattinen johtaja tulkitsi kirjaimellisesti evankeliumien tekstiä. Ryhmä muodosti myöhemmin näistä, pikemminkin eettisistä kuin opillisista ohjeista oman oikeutuksensa haastaa kirkon auktoriteetti ja sakramentit. Moraalittoman papin kasteen tai ripittäytymisen merkityksen kieltäminen juontui ensisijaisesti kirjallisen tekstintulkinnan kautta heränneestä moraalisesta tietoisuudesta. Kaiken kaikkiaan ryhmän ”oppirakenne” oli hyvin yksinkertainen ja perustui muuttamiin suorasukaisiin tulkintoihin evankeliumien opetuksista. Oman käsityksen itsestään he tuovat julki Gerardin kuulustellessa heitä synodissa: he pyrkivät vain vetäytymään maailmasta, pidättäytymään lihan iloista, ansaitsemaan leipänsä omalla työllään, olemaan vahingoittamatta ketään ja olemaan anteliaita muita samat periaatteet jakavia kohtaan.⁴¹

Stock keskittää tällä kertaa päähuomionsa itse harhaoppisen ryhmän toiminnan sijaan piispa Gerardin saarnaan, jota aiempi tutkimus on pitänyt ”palopuheena tai merkityksettömänä polemiikkina”.⁴² Tämän saarnan tarkastelu on Stockin mukaan kuitenkin avain koko tilaisuuden merkitykseen harhaoppien historiassa. Itse Arrasin ryhmä jää merkityksettömämmäksi kuin saarna, jossa heidän oppinsa ja sen oikeutus tuomitaan järjestelmällisesti kirkon kirjallisen ja sakramentaalisen tradition perusteella. Harhaoppisten tapa tulkita tekstejä tuomittiin teologiseksi lukutaidottomuudeksi ja typeryydeksi. Kasteen kieltämällä

⁴⁰ Stock (1983) 121–129.

⁴¹ Stock (1983) 127–128.

⁴² Stock (1983) 121.

kerettiläiset kielsivät sen tosiasian, että se oli tarkoitettu syntisten pelastamiseksi. Epäpätevä sakramentin suorittaja ei tehnyt sakramentista toimimatonta, koska hän toimi ainoastaan välittäjänä ja pyhittävä voima oli lähtöisin Jumalasta. Yrittäessään tuomita sakramentit turhina, harhaoppiset eivät onnistuneet erotamaan ”lihallista, fyysistä ja materiaalista siitä, mikä on pyhää, muistamisen arvoista ja henkistä.”⁴³

Gerard loi saarnassaan sekä kohteenaan olevasta harhaopista että oikeaoppisesta uskosta järjestelmällisemmän kokonaisuuden kuin mitä ne tosiasiasa olivat. Samalla hän etääntyi harhaoppisten kuulusteluissa antamasta käsityksestä itsestään. Askeettisen, evankeliseen elämään pyrkineen ryhmän niskoille laitettiin koko kirkon opin kieltäminen, jotta Gerard saattoi vastata siihen antamalla teologiset, kirjoitettuun traditioon nojaavat perustelut kaikille kristinopin keskeisille kysymyksille ja myös käytännön toiminnalle, pappien erillisestä asemasta kirkonkellojen tarpeellisuuteen. Kuten jo totesin, saarnaa jälkeenpäin todennäköisesti laajennettiin huomattavasti, sillä Gerardin tavoitteena oli osallistua laajempaan opilliseen ja poliittiseen keskusteluun eikä varsinaisesti opastaa paikalla olleita kerettiläisiä. Latinaa taitamattomina he tuskin olisivat ymmärtäneet mitään saarnasta siinä muodossa, jossa se kirjoitettiin ylös.⁴⁴

Stockin mielestä koko tapauksen ja siitä jääneen lähteen huomattavin merkitys on se, että Gerardin saarnassa ensimmäistä kertaa eroteltiin kansankulttuuri ja oppinut tulkkinä, samoin kuin kansankieli ja latina. Jumalan sanaa ei voitu ymmärtää ilman kirkon oppineiden tulkintaa. Myös siksi vääriä oppeja levittäneet lukutaitoiset harhaoppiset olivat vaarallisia oppimattomien seurakuntalaisten joukossa, jotka tarvitsivat kirkkoa ja papistoa puolustajakseen. Gerardin saarna oli pikemminkin kirkon yksinoikeutta opin tulkintaan puolustava puheenvuoro kuin hyökkäys kuulustelujen kohteena ollutta nimenomaista harhaoppista ryhmää kohtaan.⁴⁵

43 Stock (1983) 135.

44 Stock (1983) 125–137.

45 Stock (1983) 136–139.

Stockin tapa suhtautua lähteisiin sekä tapahtumista tietoa kantavina että itsessään tutkimuskohteina pääsee Arrasin synodinsta kertovan *Acta Synodi Atrebateniksen* kohdalla oikeuksiinsa. Stock ei pysähdy itse ryhmän toiminnasta kertovaan niukkaakaan osaan lähteestä, vaan tutkii, mitä pitkä, mutta tutkimuksessa ohitettu piispa Gerardin saarna kertoo. Lähteiden kaksi lukutapaa johtavat väistämättä tuloksiin sekä harhaoppisista että kirkon suhtautumisesta niihin. Päätelmät ovat vakuuttavia, mutta valitettavasti myös erittäin vaikealukuisia. Jos Stockin tapa käyttää lähteitä perustuu pienten sävyjen etsinnälle, niin myös hänen tutkimustuloksensakin vaativat useita lukukertoja.

Stockin lukutavan omaperäisyys paljastuu, kun sitä vertaa R. I. Mooren muutamaa vuotta aiemmin tekemään analyysiin Gerardista Arrasin synodin lähteenä. Moore jakaa lopulliseen tekstiin päätyneen tiedon alkuperältään viiteen osaan: Gerardin kerettiläisistä kuulemiin huhuihin, kerettiläisten vastaukseen piispan kuulusteluun, kerettiläisten tekemään uskontunnustukseen, jonka he allekirjoittavat synodin lopuksi, Gerardin saarnaan harhaoppia vastaan, ja lopulliseen muokkaukseen, joka tekstile tehtiin ennen lähetystä kirjeenä naapurihiip-pakunnan piispalle. Moore pääsee osittain samoihin tuloksiin kuin Stock esimerkiksi todetessaan, miten harhaoppisille esitetyt kysymykset ja annetut tuomiot eivät perustuneet heidän oletettuun oppiinsa, vaan kuulustelijoiden käsityksiin oikeasta ja väärästä uskosta.⁴⁶

Mooren tarkka analyysi lähteestä perustuu kuitenkin itse asiassa ajatukseen, että selvittämällä tietojen alkuperä, voidaan erottaa mahdollisimman aito harhaoppisia ja toisaalta heidän vastustajiensa ajatuksia kuvaava aines. Stock kiinnittää huomiota tähän puoleen lähdeanalyysiä yrittäessään hahmottaa tekstien asemaa Arrasin harhaoppisten omassa ajattelussa. Hän käyttää samaa osaa lähteestä kuin Moore eli Gerardin ennen synodia kuulemia huhuja ja itse kuulustelussa tekemiin kysymyksiin saatuja vastauksia. Omaperäisimmät ja vai-

46 Moore (1986) 10–20. Mooren teoksen ensimmäinen painos on vuodelta 1977, siis kuusi vuotta ennen Stockin kirjan julkaisua. Olen käyttänyt Blackwellin vuonna 1986 julkaisemaa laajennettua toista painosta. Mooren itsensä kirjoittaman esipuheen mukaan teksti on liitettävä lukuun ottamatta ensimmäisen painoksen mukainen. Moore (1986) viii.

kuttavimmat tulokset Stock kuitenkin saavuttaa tarkastelemalla koko tekstiä retorisena tuotoksena, jonka on tarkoitus vakuuttaa sen lukijat oppineen papiston yksinoikeudesta tulkita kirkon oppia ja Raamattua. Tähän pääseminen on vaatinut hylkäämään perinteiseen lähdekritiikkiin sisälle rakentuneen ajatuksen ”oikeasta” ja ”vääristyneestä” aineksesta lähteissä. Tuloksena on lähteiden heikkouksiksi nähtyjen ominaisuuksien, kuten kronikoitsijan oman vaikutuksen, kääntäminen tutkimuksen mahdollisuuksiksi.⁴⁷

Tekstuaaliset yhteisöt ja harhaoppien luominen

Kaikissa edellä käsitellyissä harhaoppisissa liikkeissä oli Brian Stockin mukaan kyse tekstuaalisista yhteisöistä. Käsite on ensisijaisesti funktionaalinen ja korostaa yhteisön jäsenten välistä vuorovaikutusta. Tätä vuorovaikutusta määäämään oli noussut kirjoitettu teksti tai sen lukutaitoinen tulkitsija. Leutardin tapauksessa tulkitsijakaan ei todennäköisesti ollut lukutaitoinen, vaan pikemminkin eläytyi oppimaansa malliin ja matki opettajan roolia. Orléansin ja Arrasin kerettiläisten tapauksessa uuden tekstin tulkinnan omaksuminen antoi oikeuden kyseenalaistaa kirkon esittämä tulkinta kirjoituksista ja sakramenteista. Tekstuaalisen yhteisön jäsenet eivät enää rakentaneet siteitä ulkopuoliseen yhteiskuntaan muodollisin perustein, esimerkiksi olemalla seurakuntansa toimivia jäseniä, vaan järjestäytyivät epämuodollisesti tekstin tai pikemminkin ryhmän siitä muodostaman tulkinnan ympärille.⁴⁸ Kuten Orléansin ja Arrasin tapaukset osoittavat, nämä ryhmät pyrkivät pysymään erossa muusta yhteiskunnasta. Yhteisistä säännöistä kieltäytyminen johti ne kuitenkin törmäyskurssille maallisten ja kirkollisten viranomaisten kanssa ja ennen pitkää kuulusteluihin ja jopa roviolle asti.

Huomattava piirre tekstuaalisissa yhteisöissä oli, että niihin tärkeänä – ehkä tärkeimpänä – osana kuuluivat lukutaidottomat. Ryhmien lukutaitoinen ja oppinut sisäpiiri tulkitsi ja opetti tekstiä. Ennen pitkää ryhmän jäsenille keskeistä tekstiä, esimerkiksi jotakin Paavalin kirjettä, ei tarvinnut enää lukea tai

⁴⁷ Tästä Stockia kiittää erityisesti Marcia L. Colish: Marcia Colish, (1984) ‘Review’[Untitled], *The American Historical Review*, Vol. 89, No. 1, 108.

⁴⁸ Stock (1983) 88–92, 522–523.

toistaa, vaan se toimi ymmärryksen viitekehyyksenä. Tätä viitekehystä vasten tarkasteltiin myös muuta yhteiskuntaa, esimerkiksi kirkon sakramentteja. Ryhmän saarnatessa ulkopuolisille myös nämä tutustuivat paitsi ryhmän oppeihin myös ajatukseen, jossa auktoriteetin lähteenä toimii tietty teksti ja legitimointi osoitettiin kirjoituksen keinoin. Lukutaidottomat maallikot, *rustici*, oppivat siis elämään tekstien säätelemässä yhteiskunnassa.⁴⁹

Stockin kuvaamana ajanjaksona tekstien tulkitsijat eivät vielä muodostaneet omaa ammattimaisten urbaanien oppineiden luokkaa, joka myi tietoaan.⁵⁰ Vaikka oppineet nousivat kieltämättä erityisasemaan, ja vaikka kirkon taistelussa harhaoppeja vastaan oli kyse myös yksinoikeudesta tulkita tekstejä,⁵¹ on tärkeä huomata kirjallistumisen vaikuttaneen myös niihin, jotka eivät kirjoittaneet ja joista me emme voi lukea. ”Tietyllä tavalla he, pikemminkin kuin liikkeiden vaikuttavat johtajat, olivat muutoksen todellisia avatareja.”⁵² Tekstuaaliset yhteisöt eivät kuitenkaan tarkoittaneet pelkästään uutta tapaa tulkita tekstejä, luku- ja kirjoitustaidon syvenemistä tai kirjallisen maailmankuvan leviämistä lukutaidottoman kansan keskuuteen karismaattisten saarnaajien välityksellä. Näihin yhteisöihin kuului olennaisena osana uusi tapa käyttää suullista kommunikatiota. Kirjallinen kulttuuri ei suinkaan syrjäyttänyt suullista perinnettä, vaan sen läpimurto synnytti uudenlaisen riippuvuuden suullisen ja kirjallisen kommunikaation välillä.⁵³

Itse historiallisten kuvausten kohteena olleet harhaoppiset ryhmät ja niiden toiminta ovat vain osa Stockin tarkastelua. Stockin suuria oivalluksia on, että harhaoppisista kertovat lähteet ovat hyödyllisempiä paljastaessaan kirjoittajiensa tapoja luokitella harhaoppiset osaksi laajempaa kokonaisuutta ja sovitaa ne lukijakuntansa maailmankuvaan kuin kuvatessaan varsinaisten lahkosten

49 Stock (1983) 91–92, 523.

50 Ks. esim Jacques Le Goff (1994) *Intellectuals in the Middle Ages*. Cambridge (Mass): Blackwell, xv.

51 Robert I. Moore (1994) ‘Literacy and the making of heresy, c.1000 – c. 1150’, teoksessa Peter Biller & Anne Hudson (toim.) *Heresy and Literacy, 1000–1530*, Cambridge: Cambridge University Press.

52 Stock (1983) 92

53 Stock (1983) 91.

toimintaa.⁵⁴ Lähteiden tarkastelu kirjallisina tuotoksina on johtanut Stockin toiseen suureen päätelmään luku- ja kirjoitustaidon merkityksestä 1000-luvun harhaoppien osalta: harhaoppien luomiseen.

Kirjallisen uudelleen tuottamisen kautta harhaopeista tehtiin osa laajempaa kokonaisuutta ja kerettiläisten sinänsä itsenäiset opilliset näkökulmat väännettiin johdonmukaisesti kirkon oppeja vastustavaksi järjestelmäksi. Tästä paras esimerkki on Arrasin kerettiläisten tapauksessa, sillä emme voi tietää, mitä kirkon oppeja ryhmä tosiasiaassa haastoi, koska säilyneessä harhaoppia vastaan suunnatussa saarnassa piispa Gerard käsittelee oikeastaan koko kristinopin keskeiset kysymykset. Opillisiin kysymyksiin keskittyminen johti Stockin mielestä siihen, että jo 1050-luvulle tultaessa harhaopeista oli vakiintunut käsitys ensisijaisesti katolisen kirkon opin kieltäjinä, joiden mielipiteet tuli osoittaa vääriksi ja oikaista. Kuilu teologian ja populaarien liikkeiden välillä kasvoi ja ymmärrys tuli yhä vaikeammaksi.⁵⁵

Implication of Literacy tutkimustulokset toivat uutta tietoa 1000-luvun kerettiläisyydestä ja Stock pureutuu tarkkaan vähäiseen lähdeaineistoon. Hänen johtopäätelmänsä, jonka mukaan varhaiset kerettiläiset ja reformiliikkeet rakentuivat tekstien ympärille muodostaen tekstuaalisia yhteisöjä, on paitsi valottanut näiden liikkeiden organisoitumisen periaatteita, myös vakiinnuttanut käsitteen alan tutkimukseen. Sekä harhaoppisten itsensä kirjoittamat teokset että heitä vastaan suunnattu kirjallisuus ovat myös sittemmin nousseet lähteistä tutkimuksen kohteiksi.⁵⁶ Stockin ansiot ovat kuitenkin hänen tutkimustuloksiaan ja terminologiaansa vahvemmat.

Stockin kirjallista ja historiallista tulkintaa yhdistävä lukutapa voidaan laskea osaksi 1970-luvulla syntyneitä ”uusia historioita”. Vaikka Stockin monografia kokonaisuudessaan kattaa hyvin laajan aineiston, hän esittelee jokaisen

54 Colish (1984) 108.

55 Stock (1983) 145–151.

56 Ks. esim. Catarina Bruschi & Peter Biller (toim.) (2003) *Text and the Repression of Medieval Heresy*, York Studies in Medieval Theology IV, York: York Medieval Press; Peter Biller & Anne Hudson (toim.) (1994) *Heresy and literacy, 1000–1530*, Cambridge: Cambridge University Press.

tapauksen perusteellisesti, aina myös referoiden alkuperäislähteitä. Hän käyttää tunnettuja lähteitä, mutta lukee niitä uudella tavalla ja perustaa johtopäätöksensä yksityiskohtiin ja tekstin rakenteen arviointiin. Brian Stockin käsittelyssä tekstit eivät ole vain tietolähteitä, eivät edes valtasuhteiden kuvaajia ja rakentajia. Hänelle ne ovat osa aikakautensa sosiaalista ja yhteiskunnallista uudelleenjärjestäytymistä: ryhmän yhteydenpidon ja ajatusten vaihdon mahdollistaneesta välineestä – kirjallisesta tuotoksesta – tuli myös sen sääntöjä määräävä ja sitä koossapitävä voima.

Lucanuksen *Pharsalian* tasavaltalaisuus 1600-luvun Englannissa

Yksi teos, monta painosta, satoja tulkintoja

Keisari Neron aikaisen Marcus Annaeus Lucanuksen runoteos *Pharsalia*¹ (noin 61–65) ei ollut 1600-luvun lopun Englannin kirjallisuuden tuntijoista erityisen onnistunut. Kuningas Kaarle I:n ja Kaarle II:n hovirunoilija William Davenant kirjoitti: “Lucanuksen työ näyttää enemmän historialta kuin runoudelta, sillä taitavalle runoilijalle on arvokkaampaa etsiä totuutta vahvoista tunteista kuin kirjata totuuksia taisteluista”.² Davenantin jälkeen hovirunoilijaksi vuonna 1670 nimitetyn John Drydenin mukaan Lucanuksen teksteissä oli jo havaittavissa merkkejä roomalaisen kirjallisuuden rappiosta.³ Monien keskeisten 1600-luvun lopun kirjallisuuskriitikkojen mielestä Roomassa tasavallan ajan lopulla täydellisyteen kehittynyt latina oli Lucanuksen ja Senecan aikana turmeltu. Siitä tuli oli katkonaista, mahtailvaa ja epätasapainoista.⁴ Kiistelty filosofi Thomas Hobbes ilmaisi myös oman varautuneisuutensa Lucanuksen suhteen. Hobbesin mielestä Lucanus osasi luoda massoja viihdyttäviä mielikuvia, mutta hän oli epäonnistunut runouden hyveissä. Hobbes oli valmis luokittelemaan Lucanuksen ennemmin puhetaidon opettajaksi kuin todelliseksi runoilijaksi.⁵

Pharsalia on runollinen esitys Rooman toisesta kansalaissodasta ja allegorinen kuvaus tuhosta, johon Rooman tasavalta oli väistämättömästi ajautumassa. Se tiivistyy Lucanuksen kirjoittamiin säkeisiin: “Roomasta oli tullut niin iso,

1 Alkuperäistä otsikkoa teokselle ei ole säilynyt. Lucanuksen teoksesta nykyään käytetyin nimitys on *De bello civile* tai *Bellum Civile*. Teos tunnettiin uuden ajan alun Euroopassa paremmin nimellä *Pharsalia* erään kansalaissodan ratkaisutaistelun mukaan.

2 William Davenant (1650) *A discourse upon Gondibert an heroick poem*, Paris, [6].

3 Joseph M. Levine (1999) *Between the Ancients and Moderns. Baroque Culture in Restoration England*, New Haven: Yale University Press, 78.

4 Levine (1999) 156.

5 Thomas Hobbes (1677) *The Iliads and Odysseys of Homer translated out of Greek into English by Tho. Hobbes of Malmesbury; with a large preface concerning the vertues of an heroick poem*. To The Reader, London, 16–17.

ettei se kestänyt itseään” ja lopulta “kaikki suuruus hajoaa itsestään”.⁶ *Pharsaliale* on ominaista realistinen sodankuvaus, joka yltyy ajoittain korostetun raa’aksi. Myös Lucanuksen näkökulma on omalaatuinen. Vaikka Caesarin voitto Rooman toisessa kansalaissodassa vaikutti selvyydeltä, Lucanus ei tyytynyt runoilemaan Caesarin voitosta ja perustetusta monarkiasta. Sen sijaan hän kirjoitti eepoksen, jossa sodan todellinen sankari ei ollutkaan Caesar, vaan Pompeiuksen johdolla ylivoimaista vihollista vastaan taistelleet tasavaltalaiset.

Vielä 1600-luvun alkupuolella Lucanus oli muutakin kuin esimerkkitapaus rappioituneesta runoudesta. Hän oli yksi antiikin kirjallisista auktoreista ja *Pharsalia* klassikko, johon viitattiin jatkuvasti. Tilanne kuitenkin muuttui. Lucanuksen suosion laskusta vuosisadan loppua kohti antaa viitteitä teoksen painosten historia. *Pharsaliasta* oli ilmestynyt Englannissa vuosien 1600 ja 1660 välillä 11 kansankielistä ja yksi latinankielinen painos, mutta vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla teoksesta ilmestyi vain yksi painos vuonna 1679.⁷

Tämä artikkeli käsittelee *Pharsalian* ja siitä tehtyjen tulkintojen historiaa kuningas Kaarle I:n absolutismin vuosina (1629–1640) ja tätä seuranneessa sisällissodan Englannissa (1640–1649). Näkemykseni mukaan Lucanuksen inflaatio “kohteliaisuuden kulttuurin”⁸ Englannissa ei johtunut ainoastaan esteettisen tajun muutoksesta, vaan teoksesta tehdyt epäortodoksiset tulkinnat samoin kuin *Pharsalian* rooli “kunnian kulttuurin” määrittelemisessä olivat vaikuttamassa teoksen maineeseen. Kysymys on ennen kaikkea siitä, miten yksi kirja näyttää allegorisesti viittaavan toisen aikakauden tapahtumiin. Vaikka kyseessä oli yksi teos, siitä otettiin useita painoksia, ja lukijoiden erilaiset lukutavat johtivat luke-

6 Lucan, *Civil War*, I: 71–81, käännös Susan H. Braund, Oxford: Clarendon Press, New York: Oxford University Press, 1992.

7 Christopher Marlowe: kaksi painosta vuonna 1600, Arthur Gorges: kolme painosta vuonna 1614, Thomas Farnaby latinankielinen painos vuonna 1618, Thomas May käännökset vuosina: 1626, 1627, 1631, 1635, 1650, 1659, 1679.

8 Peter Burken luonnehdinta vuoden 1660 jälkeiselle hovikulttuurille erotuksena restauraatiota edeltäneelle ”kunnian kulttuurille”. Peter Burke (2000) *A Civil Tongue: Language and Politeness in Early Modern Europe*, teoksessa Peter Burke & Brian Harrison & Paul Slack (toim.) *Civil Histories: Essays Presented to Sir Keith Thomas*, Oxford – New York: Oxford University Press, 31–48.

mattomaan määrään erilaisia tulkintoja. Roger Chartierin mukaan lukeminen ei ole vain lukijan alistumista tekstuaaliselle koneistolle vaan myös luovaa toimintaa, kun lukija luo merkityksiä riippumatta kirjoittajan tai painajan intentioista.⁹ Nämä tulkinnat tuovat kirjan historiaan erilaisen näkökulman. Lukijoiden tulkintojen avulla on mahdollista hahmottaa sitä, miten aikalaiset mielsivät Lucanuksen *Pharsalian* osaksi varhaismodernin Englannin tapahtumia.

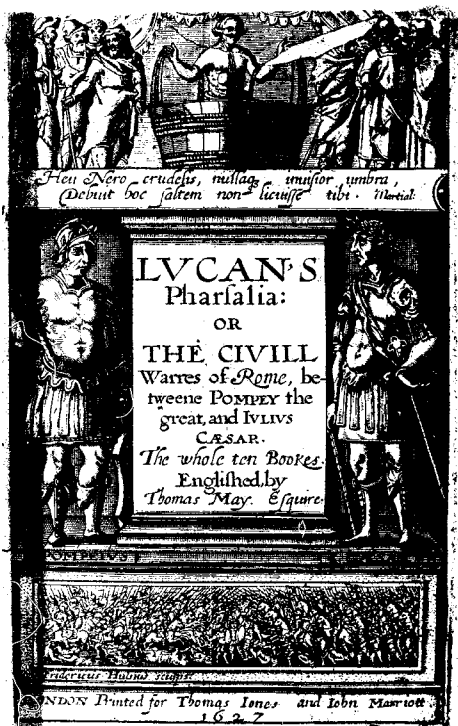
Artikkeli painottuu *Pharsalian* lukijoiden tulkintoihin vuosia 1629–1649 hallinneesta kuninkaan ja parlamentin valtakamppailusta. Tällöin *Pharsaliassa* keskeisessä osassa oleva tasavaltalaisuuden ja monarkian välinen ristiriita tarjosi innoittavan analogian englantilaisten lukijoiden omille tulkintoille. Käytän lähteenä *Pharsalian* englanninkielisiä käännöksiä sekä Lucanusta ja *Pharsaliaa* kommentoivia aikalaiskirjoituksia.

Tasavaltalainen *Pharsalia* absoluuttisessa Englannissa

Lucan's Pharsalia or the civil warres of Rome, betweene Pompey the Great and Julius Caesar ilmestyi Lontoossa vuosien 1626–1627 aikana.¹⁰ *Pharsalian* englanninkielisen käännöksen oli tehnyt vuonna 1595 syntynyt sussexilainen kirjailija Thomas May, jonka aristokraattinen maailma oli vaihtunut täysipäiväiseen kirjailijan työhön, kun aatelisperheen isän kuoltua vuonna 1616 perhe teki vararikon. Maylle kiistellyn ja ristiriitaisesti tulkitun teoksen kääntäminen merkitsi läpimurtoa kirjailijan uralla. Ennen Mayn käännöstä *Pharsaliasta* oli ilmestynyt yksi englanninkielinen koko painos vuonna 1614. Tämä Arthur Gorgesin käännös ei saanut kehuja kriitikoilta, mutta teoksesta otettiin kolme painosta

9 Roger Chartier (1989) 'Text, Printing, Readings', teoksessa Lynn Hunt (toim.) *The New Cultural History*, Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 155–157.

10 *Pharsalia* julkaistiin kahdessa osassa. Ensin vuonna 1626 ilmestyi *Pharsalian* kolme ensimmäistä kirjaa ja seuraavana vuonna koko kymmenen kirjan kokonaisuus. David Norbrookin mukaan kolmen kirjan julkaiseminen erillisenä oli mahdollisesti yritys testata sitä, oliko kirjalla lukijakuntaa. Tässä kolmen kirjan versiossa ei ollut myyntiin suuntautuville kirjoille tyypillisiä kuvia, johdantoa tai omistuskirjoituksia, vaan se koostui koruttomasti käännöksestä. David Norbrook (1993) 'Lucan, Thomas May, and the Creation of a Republican Literary Culture', teoksessa Kevin Sharpe & Peter Lake (toim.) *Culture and Politics in Early Stuart England*, Stanford: Stanford University Press, 57.

Friedrich Hulsiuksen kuva *Pharsalian* vuonna 1627 ilmestyneessä ensipainoksessa. Englannin olosuhteissa korkeatasoinen painokuva esittää sodan osapuolet, Pompeiuksen ja Caesarin, mutta myös Neron vainoissa kuolleen Lucanuksen.

Englannin hovielämä oli 1620-luvulla erittäin jännitteistä, eikä liene aivan sattumaa, että tässä tilanteessa Tacituksen keisarien hirmutekojen kuvauksiin ja Lucanuksen tasavaltalaista *Pharsaliaa* kohtaan oli havaittavissa lisääntyvää mielenkiintoa.

Tutkija Glenn Burgess on todennut aikakauden historiankirjoituksesta, että sen tarkoitus ei ollut niinkään etsiä totuutta menneisyydestä, vaan löytää

ilmestymisvuonna, mikä viesti lukijoiden lisääntyneestä kiinnostuksesta Lucanukseen.

Mayn *Pharsalian* käännöksen julkaiseminen sijoittui ajankohtaan, jolloin Englannin poliittinen tilanne oli alkanut kiristyä. Kuninkaaksi kruunattiin vuonna 1625 kuolleen Jaakko I:n jälkeen tämän poika Kaarle I. Isänsä tavoin kuningas Kaarle I luotti vahvaan absolutismiin, mutta toisin kuin edeltäjänsä, hän ei jättänyt muille poliittisille toimijoille suurtakaan asemaa. Kaarlen omavaltainen hallintotapa loi erimielisyyksiä erityisesti parlamentin ja kuninkaan välille, mutta myös hovissa, joka perinteisesti oli monarkian vallan keskeisin tukija, se herätti paljon kritiikkiä. Jo ennen kuin Kaarle I nousi valtaistuimelle, monet näkivät hänessä potentiaalisen tyrannin.

nykyhetken kannalta olennaisia käsityksiä.¹¹ Englannissa antiikin historialla oli esikuvallinen asema, joten sitä vasten peilattiin myös oman ajan tapahtumia. Antiikin tekstien kääntäminen ja kommentointi teki mahdolliseksi käsitellä ajankohtaisia tapahtumia, joista ei sensuurin vuoksi ollut mahdollista kirjoittaa suoraan. Näin kävi myös *Pharsalialle* ja sen tasavaltalaisille teemoille.

Mayn kääntämässä *Pharsaliassa* lukija saattoi löytää omalla äidinkielellään Cicerolta tutun kehotuksen hylätä korruptoitunut hovi. Tämän yksittäisen kehotuksen lisäksi *Pharsalian* ilmestyminen kirjana oli tuonut koko Lucanuksen harhaoppisen maailman suoraan englantilaisille lukijoille. Vaikka Englannissa oli Kaarle I:n vuosina vain harvoja tasavaltaa ehdottomasti halunneita henkilöitä, tasavaltaisuudesta kirjoittaminenkin oli monarkialle kiusallista. Tiukasta sensuurista huolimatta tasavaltaisuus ei kuitenkaan jäänyt vain historiakeskustelujen marginaaliaiheeksi tai Englannin ylhäisön asemaa tukevaksi ylellisyyden ja loiston maailmaksi, vaan sillä oli näkyvä osa aikakauden poliittisessa keskustelussa.¹²

Vaikka *Pharsaliaa* ei määritelty varsinaisesti kumoukselliseksi tekstiksi, Lucanuksen maailma oli ainakin kahdella keskeisellä tavalla ongelmallinen monarkistiselle ideologialle. Yleensä eepokset mielistelivät kuninkaita, mutta *Pharsaliassa* Lucanus suosi tasavaltalaista Pompeiusta ja senaattia. Yksinvaltaisen Caesarin Lucanus sen sijaan kuvasi vallan anastajana, joka oli käyttänyt hyväkseen tasavallan heikkoa tilaa omien valtapyyteidensä kasvattamiseksi. Lucanus kirjoitti tasavaltalaisista ihannoiden, ja tätä *Pharsalian* yksinvaltiuden vastaista kuvaa vahvisti myös runoilijan oma elämä. Lucanus-elämäkertojen kiintopiste oli Pison tapahtumissa, kun Lucanus osallistui Neron syrjäyttämiseen tähdänneeseen laajaan salaliittoon.¹³ Lucanuksen saama kuolemantuomio kertoi kir-

11 Glenn Burgess (1992) *The Politics of the Ancient Constitution*, University Park: Pennsylvania State University Press, 8.

12 Tarkemmin Englannin tasavaltaisuudesta 1600-luvulla, Ks. Markku Peltonen (1995) *Classical Humanism and Republicanism in English Political Thought, 1570–1640*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

13 Lucanuksen traaginen elämä tunnettiin Englannissa Suetoniuksen ja Tacituksen kirjoituksista. Myös Arthur Gorgesin ja Thomas Mayn *Pharsalian* käännöksiin sisältyi biografia Lucanuksesta.

jailijan suhteesta itsevaltaisiin keisareihin ehkä vielä vahvemmin kuin yksikään hänen kirjoittamansa rivi.

Monarkistit saattoivat tulkita *Pharsaliaa* niin, ettei teos saanut liian suoria yhtymäkohtia Englannin historiaan. Sitä oli mahdollista käsitellä runoute-
na, jonka tehtäväksi miellettiin yleisinhimillisten tunteiden kuvaus. Runouteen
oli liittynyt suurempi vapaus aiheiden käsittelyssä eikä runoilijan ilmaisu ollut
sidottu tapahtumien historialliseen todenmukaisuuteen. Monarkiaa kohtaan
sympatiaa tuntevat saattoivat lukea *Pharsaliaa* myös esimerkiksi allegoriana,
jossa Pompeius oli laillinen hallitsija ja Caesar anastaja, tai yleisinhimillisenä
taistelun tai sodan kuvauksena.¹⁴

Pharsalian sovittaminen monarkian ideologiaan ei ollut kuitenkaan hel-
poo. Teoksen monarkistista tulkintaa vaikeutti erityisesti se, että humanismin
keskeinen tavoite oli lukea tekstejä tarkasti syntyajankohtansa poliittisessa ja his-
toriallisessa kontekstissa. Lucanuksen teoksen teemat olivat lähempänä todellisia
tapahtumia kuin monet roomalaisten historiaa myyttisesti käsittelevät esitykset.
Siksi ei liene yllättävää, että *Pharsalia* konkretisoitui Englannissa usein nimen-
omaan historiallisessa mielessä monarkian ja tasavallan välisenä sotana.

Myös *Pharsalian* aiempi julkaisuhistoria viesti siitä, että tämä eepinen
teos tasavallan ja monarkian ristiriidasta ei kuulunut monarkian suosimiin an-
tiikin kuvauksiin. Lucanuksen kääntämistä oli Englannissa suunniteltu tiettä-
västi ainakin kahteen otteeseen jo 1500-luvun loppupuolella, mutta käännökset
jäivät kuitenkin tekemättä. Kääntämistä suunnitellutta George Tubervillea oli
varoitettu, kuten kreikkalaisen kertomuksen Faëthonia “lentämästä liian lähelle
aurinkoa”.¹⁵ Kun *Pharsalian* ensimmäisen kirjan käännös ilmestyi vuonna 1600,

14 Uskonsotien Ranskassa *Pharsaliasta* runoillut hugenottioppinut Agrippa d'Aubigné vältti
suoran historiallisesti kontekstualisoitunutta lukutapaa kommentoimalla, ettei kertomuksen
sota ollut taistelua kuninkuutta vastaan vaan abstraktimmin sotaa totuuden vihollista tyr-
aniaa vastaan. d'Aubigné liitti *Pharsalian* vielä rajatumminkin protestanttien universaaliin us-
konnolliseen taisteluun vahvistaen tätä vaikutelmaa useilla viittauksilla *Ilmestyskirjaan*. David
Norbrook (1999) *Writing the English Republic. Poetry, Rhetoric and Politics, 1627–1660*, Cam-
bridge: Cambridge University Press, 39–41.

15 Allan G. Chester (1932) *Thomas May: Man of Letters, 1595–1650*, Philadelphia, 133–
134.

sen kääntäjä Christopher Marlowe oli ollut kuolleen jo vuosikymmenen.¹⁶ Koko laajuudessaan teos saatiin ensikerran englanniksi vuonna 1614 aristokraatti Arthur Gorgesin kääntämänä. Erään aikalaisen arviossa käännöksen tekijä ei ollut eläessään saanut kuninkaalta muuta kuin “harmia ja vahinkoa” ja oli sopivan kaukana kuninkaasta ollakseen välittämättä monarkian epäsuosiosta.¹⁷

Mayn tasavaltalainen kritiikki

Pharsalian käännöksen esipuheessa May pyrki puolustamaan sitä historiallisesti luotettavana esityksenä. Teos oli runomittaan kirjoitettu, mutta se ei Mayn mukaan muuttanut teoksen historiallista totuudenmukaisuutta. May kirjoitti johdannossa: “Tämän työn aiheena on todellinen historia, jota on koristeltu ja ylevöitetty poeettisella hurmiolla, mikä ei sekoita tai väärennä totuutta mutta luo makeamman ja jalomman vaikutuksen”.¹⁸ Mayn luonnehdinta *Pharsaliasta* todellisena historiana ohjasi myös lukijaa ymmärtämään teosta historiallisista lähtökohdista, ei pelkästään poeettisina kuvina, joita saattoi soveltaa lähestulkoon haluamallaan tavalla.

May jatkoi esipuheessa *Pharsalian* tulkintaa johdattamalla lukijansa “valtiollisen runon” pariin, joka käsitteli aikaa, jonka “suuruuteen ei voinut verrata minkään valtion historiaa ennen tai jälkeen”. May kertoo, että kansalaissodan kynnyksellä Rooman vuosisatainen onni oli vaihtunut tilanteeksi, jossa sitä uhkasi väkivaltainen vallanvaihto, kun kansalaiset olivat jakaantuneet Caesarin ja “todellisen valtiopalvelijan” Pompeiuksen puolueisiin. Toisin kuin Caesar, joka asetti yksityisen edun valtion etujen edelle, Pompeius oli totellut senaatin tahtoa

16 Christopher Marlowe oli kuollut vuonna 1593. Marlowen käännöksen valmistumisen ajankohdasta ei ole tarkempaa tietoa. On jopa mahdollista, että Marlowen *Pharsalian* ensimmäisen kirjan käännös oli kouluaikainen harjoitustyö, jota ei ollut edes tarkoitettu laajempaan levitykseen.

17 Helen Sandison (1928) ‘Arthur Gorges, Spencer’s Alcyon, Raleighs Friend’, *PMLA* 43, 655. Gorgesin esipuhevalinta ei ainakaan parantanut tämän asemaa monarkian silmissä. Esipuheen kirjoitti Walter Raleigh vankilasta käsin, jossa hän oli tuomittuna kuningas Jaakko I:n vastaisesta kapinoinnista.

18 Thomas May (1627) *Lucans Pharsalia: or The civill warres of Rome, betweene Pompey the Great, and Iulius Caesar*, The Epistle, Dedicatory, London, 5.

äärimmäisissäkin olosuhteissa. Alankomaalaista Daniel Heinsiusta lainaten May kirjoitti: “Rooman paheet eivät olleet ainoastaan kasvaneet täyteen mittaansa, vaan niin suuriksi, että ne lopulta tuhosivat Rooman”. Kun valtio oli joutunut tähän epämieluisaan tilanteeseen, “Rooma ei voinut säilyttää vapauttaan ilman ylivoimaisia vaikeuksia” ja sitä uhkasi ajautuminen “vastenmieliseen monarkiaan”, kun yksittäinen kansalaisen oli hankkinut “rajoittamattoman ja absoluutisen vallan armeijansa avulla”.¹⁹

Thomas Mayn tulkinta kansalaissodan syttymisestä tasavaltalaisen vapauden hylkäämisen seurauksena oli täysin toisenlainen kuin monarkistinen näkemys aiheesta. Jaakko I:n tukemana Edmund Bolton oli teoksessaan *Nero Caesar or Monarchy Depraved* (1623) kirjoittanut vastineen epäortodoksisille tulkinnoille. Bolton esitti, että nimenomaan tasavaltalaisuus oli ajanut Rooman kansalaissotaan ja aiheuttanut erimielisyyksiä sadoiksi vuosiksi eteenpäinkin. Sen sijaan monarkiaa Bolton piti hallintomuotona niin onnistuneena, että se tuotti imperiumille hyvinvointia jopa niinä vuosina, jolloin kaikista turmeltuneimmat tyrannit olivat vallassa. Jopa Neron kaudella monarkia oli osoittanut hallintojärjestelmänä erinomaisuutensa.²⁰ Keisaria vastaan kääntynyt ja Caesarin menestyksen kyseenalaistanut Lucanus taas oli Boltonin mukaan monarkialle vihamielisen “populaarin puolen kimein torvi ja röyhkein kuninkaiden parjaaja”. Boltonin mielestä Lucanuksen kohtalokas kuolema oli hyvä esimerkki siitä, ettei runoilijoiden tullut sekaantua politiikkaan.²¹

Toisenlaisen näkökulman Lucanuksen kuolemaan avaa Mayn *Pharsalian* ensimmäiselle lehdelle painettu alankomaalaisen kaivertaja Friedrich Hulsiusen kuva. Sitä hallitsevat suurikokoiset Caesarin ja Pompeiuksen hahmot laidoilla, jotka jakavat kuvan tapahtumat kahteen osaan. Näkymän päälle Hulsius

19 Thomas May (1627) 5–9.

20 Malcolm Smuts (1993) ‘Court-Centred Politics and the Uses of Roman Historians, c. 1590–1630’, teoksessa Kevin Sharpe & Peter Lake (toim.) *Culture and Politics in Early Stuart England*, Stanford: Stanford University Press, 39–42. Kun Englannin kuuluisin 1630-luvun poliittinen vanki William Prynne tuomittiin, eräs raskaimpia syytöksiä oli, että Prynne oli käyttänyt Neron kautta esimerkkinä siitä, miksi väkivaltaiset tyrannit tuli syrjäyttää.

21 Edmund Bolton (1624) *Nero, Caesar, or Monarchy Depraved. An Historicall Worke*, London, [236–237, 240–241].

oli sijoittanut näyttävästi eepoksen tekijä Lucanuksen, joka on kuvattu avoimen esiripun alla kuolevana hahmona. Muutamista yksityiskohdista rakentuva san-karillinen ja raaka kertomus oli omiaan herättämään lukijoiden mielenkiinnon, mutta kuva oli samaan aikaan muutakin kuin groteski. Hulsius ei ollut esittänyt Lucanusta poliittisena kapinoitsijana vaan, kuten Walter Raleigh vuosikymmen-tä aiemmin, totuuden puolesta kärsivänä marttyyrina.²² Hulsiuksen levitetyin käsin kuoleva Lucanus oli keisarillisen politiikan uhri, jonka toiminnassa oli laajempi tarkoituksenmukaisuus. Kuvan viereisessä tekstikappaleessa Thomas May tarkensi Lucanuksen toiminnan merkitystä vertailemalla häntä Vergiliuk-seen, joka oli kirjoittanut keisari Augustuksen aikana toisentyypin eepoksen kuin Lucanus oli kirjoittanut Neron kaudella. Toisin kuin Lucanus, Vergilius runoili *Aeneisissa* myyttisistä sodista ja keisari Augustuksen tuomasta rauhasta kansalaissodan hajaannuksen jälkeen. Vaikka Lucanuksen uskaliaiden toimien seurauksena oli Neron viha, Mayn mukaan oli ”arvokkaampaa saada ruhtinaan kateus kuin kiintymys”.²³

May oli omistuskirjoituksissaan tehnyt epätavanomaisia ratkaisuja, joissa oli nähtävissä Kaarle I:n uuden poliittisen linjan epäsuoraa kritiikkiä. Sen si-jaan, että May olisi omistanut kirjat taiteilijaa taloudellisesti tukeville mesenaa-teille tai korkea-arvoisille hoviherroille, hän osoitti *Pharsalian* kirjat tunnetuille englantilaisille aristokraateille. May oli omistanut kirjat henkilöille sen mukaan kuin tuns heidän muistuttavan *Pharsalian* kymmenen kirjan sisältöä. Jokaisen kirjan alussa oli Mayn selostus siitä, miksi kirja oli omistettu juuri kyseiselle henkilölle. Merkittävää omistuskirjoituksissa oli se, että ne olivat varsin säännöl-lisesti osoitettu monarkian näkökulmasta epäsovinnaisille hahmoille, joista useat tunnettiin kuninkaan politiikan vastustajina.²⁴ Esimerkiksi Pompeiuksen kuole-masta kertova kahdeksas kirja oli omistettu ”jaloimmalle patriootille” Lincolnin

22 Walter Raleigh luonnehtii Lucanusta johdantorunossa Arthur Gorgesin (1614) *Pharsal-ian* käännöksen alussa, *Lucans Pharsalia containing the ciuill warres betweene Caesar and Pom-pey*, To the Translator. London, 6.

23 Thomas May (1627) Facing Frontispiece, 1–2.

24 Norbrook (1993) 58–60. Englannin sisällissodan aikana kahdeksasta Mayn omistuskir-joitusten henkilöstä elossa oli viisi, joista vain yksi oli rojalisti.

jaarille.²⁵ Hänet tunnettiin yleisesti ansioistaan mantereella käydyissä sodissa mutta *Pharsalian* ilmestymisen aikoihin erityisesti siitä, että hän oli arvostellut voimakkain sanoin Kaarle I:n parlamentista piittaamattomia toimia ja kuningas oli vangituttanut hänet.

Rooman keisarikauden aloittanut Caesar oli ihailtu ja arvosteltu hahmo.²⁶ Englannin 1630-luvun kriittisinä vuosina, kun Kaarle I hallitsi ilman parlamenttia, Caesarin vertaaminen kuninkaaseen oli Kaarle I:lle kaukana mieluisasta, joskin näiden yksinvaltioiden samaistaminen oli yleinen pamflettien aihe. Kun Westminsterin koulun oppilas Abraham Cowley vertasi vuonna 1633 ilmestyneessä runossaan Kaarle I:stä *Pharsalian* Caesariin, seuraukset olivat kauaskantoiset. Seuraavana vuonna koulun runokokoelma jäi ilmestymättä. Myöhemmin salaliittosyytösten kohteeksi joutunut koulun rehtori Lambert Osbaldeston sai osansa Cowleyn vertauksesta, kun tapausta käytettiin todisteena rehtorin juonittelusta monarkiaa vastaan. Rehtori joutui jättämään virkansa ja hänelle määrättiin 5 000 punnan sakot ja häpeärangaistus oppilaiden läsnäollessa. Oikeuden päätös jäi nimelliseksi, sillä Osbaldestonin onnistui paeta.²⁷

Continuation **liennyttää *Pharsalian* tasavaltalaisuutta**

Lucanuksen *Bellum Civile* oli keskeneräiseksi jäänyt teos, josta oli alun perin siitä oli julkaistu kolme ensimmäistä keisari Nerolle omistettua kirjaa. Keisarin kiellettyä Lucanuksen kaavailemat lisäosat, teoksen loput seitsemän kirjaa saavuttivat lukijakunnan salaa kiertävissä käsikirjoituksissa. Lucanuksen kuolemantuomion vuoksi kymmenes kirja oli jäänyt teoksen viimeiseksi ja teos jäi mitä todennäköisimmin kesken tai sitten teoksen viimeinen osa ei ole säilynyt.

Pharsalian keskeneräisyys vaivasi varhaismoderneja lukijoita. May ja aikaisempi kääntäjä Arthur Gorges olivat jatkaneet runoa muutamilla säkeillä saa-

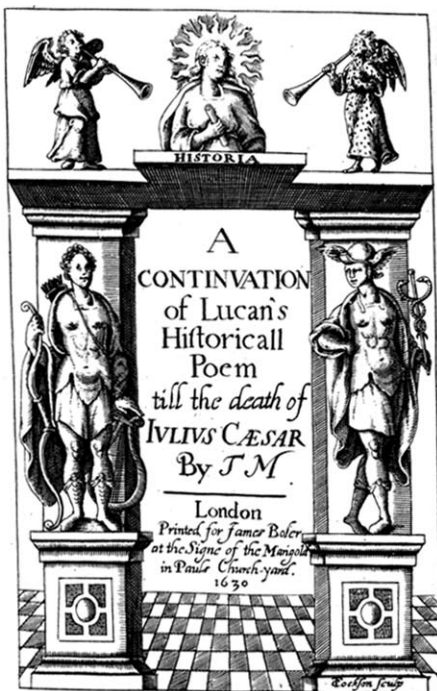
25 Thomas May (1627) To the Right Honorable, Theophilvs, Earl of Lincolne, 226.

26 Ennen kuin Englannissa oli ainoatakaan kansankielistä *Pharsaliaa*, kuningas Jaakko I oli kääntänyt omista kirjoitelmissaan englanniksi kohdan *Pharsaliasta*, jossa Caesar pitää sanakarillisen puheen sotilailleen. Ks. James I (1584) *The essayes of a prentise, in the divine art of poesie*, Edinbrugh.

27 Norbrook (1999) 68.

dakseen kertomuksen edes välttävään päätökseen. Vielä suurempi askel oli se, että May päätti kirjoittaa kertomukselle kokonaan uuden lopetuksen. Mayn *Pharsalian* lopetusta helpotti se, että teoksen runko perustui historian tapahtumiin. Mayn tarkoituksena oli jäljitellä Lucanuksen tyyliä ja kirjoittaa samanlaista historiallista runoutta kuin Lucanus oli kirjoittanut. Mayn *Continuation*-nimisen jatkokertomuksen tapahtumat oli koottu tunnetuilta antiikin kronikoitsijoilta, ja työ seurasi tapahtumankulussa tunnollisesti niiden kuvauksia. Pelkäksi antikvaariseksi imitoinniksi Mayn teos ei jäänyt, mutta ilmestyessään *Continuationin* juoni tuskin oli kenellekään yllätys.

Mayn ajatus kirjoittaa jatko antiikin kertomukselle ei ollut ainutlaatuinen. Runoilijat olivat ennenkin tarttuneet kynään ja kirjoittaneet antiikin keskeneräisille teoksille uusia lopetuksia. Samalla tavalla kuin taiteilijat ja arkkitehdit saattoivat raunioiden ja fragmenttien perusteella loihtia uusia taide-teoksia, haluttiin myös säilyneiden tekstien perusteella tavoittaa auk-toreiden tyyli. Antiikin ja sen kirjallisuuden asema renessanssimaailman esteettisissä ihanteissa oli niin vahva, ettei jäljittelyyn perustunut kertomuksen loppuun saattaminen tuntunut lukijoista keinotekoiselta. Antiikin auk-toreiden tyylin jäljittely oli kirjallisessa ilmaisussa ennem-minkin tavoiteltavaa. Antiikin kää-nöksen tai jatko-osan tekemällä ru-

Lucanuksen teos Rooman sisällissodasta sai vihdoin lopetuksen vuonna 1630 ilmestyneessä Thomas Mayn *Continuationissa*. Oliko Mayn jatko historiaa vai runoutta? Historiallisuutta korostaa ainakin teoksen frontispiisi, jossa on keskeisesti esillä historian muusa Kleio.

noilija saattoi todistaa olevansa elävä osa antiikista johtuvaa kirjallista kaanonia.

Vuonna 1630 ilmestyi teoksen jatko-osa *Continuation*, joka esitteli tapahtumia Caesarin kuolemaan asti. *Pharsalian* imussa *Continuationin* myynti oli alkuun hyvä. Siitä otettiin nopeassa tahdissa kaksi painosta, vuosina 1630 ja 1633, mutta teos kohtasi englanninkielisen lukijakunnan rajat nopeasti, eikä toisen painoksen jälkeen ilmestynyt uutta painosta pitkään aikaan. Myös englanninkielisen *Pharsalian* myynti oli vähentynyt, sillä siitä otettu kolmas painos vuonna 1635 jäi varastoihin pitkiksi ajoiksi.²⁸ Sen sijaan Mayn työstämä *Continuationin* latinankielinen versio *Supplementum* saavutti vakaan aseman kansainvälisillä markkinoilla. Ensimmäinen painos ilmestyi Amsterdamissa vuonna 1640 ja useita uusia latinankielisiä painoksia otettiin arvovaltaisissa mannermaissa painotaloissa. Näistä tunnetuin oli ”aina Lucanusta taskussaan kantaneen” Hugo Grotiuksen vuoden 1658 editio, jossa Mayn *Supplementum* oli painettu samoihin kansiin Grotiuksen *Pharsalian* kanssa. Latinankielisten painosten lisäksi *Supplementum* käännettiin myös monille Euroopan kansallisille kielille. Se ilmestyi ranskaksi, saksaksi ja jopa John III Sobieskin Puolassa vuonna 1691.²⁹

Varhaismodernilla ajalla menestyäkseen kirja vaati kaksikielisen yleisön: kansankielisen ja latinankielisen. Pelkästään latinankieliset mestariteokset olivat harvassa, mutta ainoastaan kansankielellä julkaistujen teosten oli vaikeaa saada kirjallisen eliitin arvostusta. Mayn *Continuation* tavoitteli asemaa merkkiteoksena, mutta onnistui siinä paremmin ulkomailla kuin kotimaassaan. Antikvaari Anthony Wood kehui Mayn *Supplementumia*, joka oli ”kirjoitettu ylevällä ja hyvällä heksametrilla” ja oli ”saavuttanut huomattavan maineen ulkomailla vaikka oli sen kotimaassaan menettänyt”.³⁰ Kuten Woodin huomiosta käy ilmi, englantilaiset eivät olleet erityisen aktiivisia *Continuationin* suosijoita. Vuoden 1633 painoksen jälkeen kului 17 vuotta ennen kuin uusi englanninkielinen painos

28 Chester (1932) 192–193.

29 Chester (1932) 159–160. Vielä vuonna 1830 ilmestyneessä Lemairen Bibliotheca Classica Latinassa Mayn jatko-osa oli liitetty mukaan.

30 Chester (1932) 159.

ilmestyi. Vaikka *Continuation* ei ollut Englannissa samanlainen myyntimenestys kuin *Pharsalia*, se tuotti tekijälleen kuitenkin menestystä, joka ei ollut mitattavissa kirjan myyntimäärissä.

Lucanusta imitoivalta kirjailijalta oli yllättävää, että Mayn *Continuationia* ei ollut kerrottu selkeästi tasavaltalaisesta tai edes Caesarin näkökulmasta. Lucanus oli *Pharsaliassa* yhdistänyt Caesariin monia tyrannin tunnusmerkkejä: Caesaria verrataan Rooman viholliseen Hannibaaliin. Caesar, joka ”valloitusillaan saavutti maailman monarkian”, sai Lucanukselta arvostusta voimakkaana kenraalina, mutta Caesarin moraali oli Lucanuksen mielestä kyseenalainen. Mayn *Continuationissa* Caesar kuvattiin edelleen epämiellyttäväksi hahmoksi Rooman vapaille kaupungeille ja Brutus kadonneen vapauden puolustajaksi, mutta Maylla oli myös ”suuresta Caesarista” useita luonnehdintoja, joita on vaikea kuvitella Lucanuksen tyyliin sopivaksi. *Continuationin* päätös on myös yllättävä. Kun teoksen lopulla kuvataan Caesarin murha, May ohittaa sen yllättävän vähällä huomiolla ja Brutuksen ja muiden tasavaltalaisten suuri päivä jää Mayn jatko-osassa lähes sivuosaan.³¹

Vaikka *Continuation* sisälsi kuvauksen keisarin murhasta, *Pharsaliaan* verrattuna *Continuation* oli monarkialle huomattavasti neutraalimpi teos. *Continuationin* esipuheesta oli jätetty pois omistukset aristokraateille, ja sen sijaan Mayn teos oli omistettu kuningas Kaarle I:lle, jota muistettiin esipuheessa imartelevaan sävyyn ”urhoollisista hyveistä” ja ”täydellisestä luonteesta”.³² Kiistellyn tasavaltalaisen teoksen kääntäjän ja kuninkaan välillä ei näkynyt 1630-luvulla merkkiäkään jännitteistä. Sen sijaan kuningas oli vuonna 1634 nimittänyt May-

31 Susan H. Braundin mukaan vaikuttaisi erittäin epätodennäköiseltä, että Lucanus olisi jatkanut kertomustaan Caesarin kuolemaan asti. Lucanuksen kymmenen kirjaa olivat tähän asti käsitelleet 20. kuukauden jaksoa. Jos Lucanus olisi päättänyt teoksen Caesarin kuolemaan vuonna 44 eKr., ajallinen kesto olisi ollut kuusi vuotta, mikä olisi tehnyt eepoksesta todella laajan. Lisäksi kauhun ja terrorin hallitseman eepoksen päättymisen Caesarin kuolemaan olisi vaikuttanut lähes onnelliselta lopulta. Braudin mukaan Lucanus olisi todennäköisesti kirjoittanut 12 kirjaa kuten Vergilius *Aeneisissa* tai korkeintaan 16 kirjaa. Ks. Braund (1992) Introduction, XXXVII–XXXVIII.

32 Thomas May (1630) *A Continuation of Lucans's historical poem till the death of Iulius Caesar*, The Epistle Dedicatorie, London, 3–6.

ta “omaksi runoilijakseen” ja vuonna 1640 ilmestyneessä nykykirjailijoita esitelleessä yleisteoksessa mainittiin Mayn yhteydessä lähinnä se, että kuningas oli mieltynyt tähän Lucanuksen työn loppuun saattaneeseen runoilijaan.³³ Tämän perusteella vaikuttaisikin siltä, että aikalaistulkintoissa *Continuation* miellettiin teokseksi, joka oli sopusoinnussa Stuartien absoluuttisen hallinto filosofian kanssa.

Nigel Smithin mukaan May pyrki *Continuationissa* korostamaan eroja Kaarle I:n Englannin ja myöhäistasavallan Rooman välillä välttääkseen lukijoiden epämiellyttäviä mielleyhtymiä kuninkaasta.³⁴ Samalla Mayn *Continuation* asetti *Pharsalian* kontekstiin, jossa teoksen monarkian vastaisuutta liennytettiin. *Continuationin* lisäyksillä oli vaikutus aikalaisten lukukokemuksiin *Pharsaliasta*. Kun esimerkiksi *Continuationissa* roomalaisten kerrotaan olleen “onnellisia saadessaan unohtaa kauan sitten kadotetun vapautensa ja saadessaan iloiten ottaa vastaan valtikkan tarjoaman turvan” syntyy lukijalle vaikutelma siitä, että *Pharsalia* on lähinnä sotaisa johdanto-osa keisarilliseen rauhan aikaan johtaneesta teoskokonaisuudesta.³⁵

Sisällissota herättää tasavaltalaisen *Pharsalian* eloon

Kuninkaan absoluuttinen hallintotapa koko Britannian alueella aiheutti suoraa vastarintaa 1640-luvun vaihteessa. Erimielisyys parlamentin ympärille ryhmityneiden henkilöiden ja kuninkaalle uskollisten rojalistien välillä yltyi sisällissodaksi asti. Myös Thomas May otti osaa sotaan, mutta sen sijaan, että olisi jatkanut kuninkaalle uskollisten kirjailijoiden joukossa, hän aiheutti yllätyksen liittymällä parlamentin puolelle.³⁶ Elämäkertojen kirjoittaja John Aubrey arvioi

33 Chester (1932) 49; George Herbert & William Marshall (1640) *Wits recreations. Selected from the finest of moderne muses*, 42 To Mr. Thomas May, London, 19.

34 Nigel Smith (1997) *Literature and Revolution in England, 1640–1660*, New Haven: Yale University Press, 204–205.

35 Thomas May (1630) VII, 133–134.

36 Mayn puolenvaihdos oli kova isku rojalisteille, olihan hän kirjailijana ollut koko 1630-luvun lähellä Englannin hovikulttuurin ydintä. Monissa rojalistien arvioissa Mayn puolenvaihtoa selitettiin jälkepäin seuraukseksi Mayn pettymyksestä, kun kuningas Kaarle I:n ei ollut nimittänyt häntä hovirunoilijaksi vuonna 1637 kuolleen Ben Jonsonin tilalle.

jälkeenpäin, että Thomas Mayn kohdalla “*Pharsalian*” kääntäminen sai Mayn rakastamaan tasavaltaa ja sen kieltä” mikä selittää “kuninkaan oman runoilijan” yllättävän puolenvaihdon.³⁷ Mayn työskentely runotöiden parissa vaihtui propagandistisen proosan kirjoittamiseen, kun hänet nimitettiin parlamentin viralliseksi historian kirjoittajaksi vuonna 1646.

Englannin sisällissodan aikana *Pharsaliasta* ei otettu uusia painoksia, mutta tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että teos olisi jäänyt sivuun keskusteluista. Thomas Mayn *The History of the Parliament of England* valmistui vuonna 1647. Kirjoittajan mukaan sisällissodan syitä ja ensimmäisiä taisteluja käsittelevän teoksen tarkoituksena ei ollut vakuuttaa vain Englannin lukutaitoisia vaan koko maailma parlamentin maineen kunniallisuudesta. Paras tapa vaikuttaa kunnialliselta oli vedota siihen, mitä lukeva yleisö arvosti. Kun oppineet ympäri 1600-luvun Eurooppaa etsivät tapoja liittää oman maansa historia kunnialliseen antiikkiseen alkuperään, Maylle oli selvää, että Englannissa alkanut sota oli parasta esittää antiikkisena mittelonä: samankaltaisena tapahtumana kuin Caesarin ja Pompeiuksen välinen sota.

Kun Thomas May luonnehti vuonna 1647 valmistuneessa *History of the Parliamentissa* Englannissa käytyjä sotia, hän kirjoitti niistä samoin kuin Lucanus: “sotina, jotka olivat enemmän kuin sisällissotaa”.³⁸ Metafora oli peräisin *Bellum Civilen* alkulehdiltä, jossa Lucanus kuvasi Caesarin ja Pompeiuksen sodan ainutlaatuista onnettomuutta, kun sukulaiset³⁹ olivat ajautuneet taistelemaan toisiaan vastaan. May ja Lucanus lähestyvät sisällissodan syttymistä pitkäkestoisena prosessina, jonka syyt olivat lähes ainoastaan moraalisia. *Pharsalian* kuvaama Pompeiuksen taistelu Caesarin ylivoimaa vastaan rinnastui Englannin 1600-luvun historiaan. May kuvasi parlamentin historian Englannissa alituisesti taisteluksi monarkian jatkuvasti kasvavaa valtaa vastaan. Tämä kehitys oli Mayn

37 John Aubrey (1898) *Brief Lives, chiefly of Contemporaries, set down by John Aubrey, between the Years 1669 & 1696* II, Oxford: Clarendon Press, 56.

38 Thomas May (1647) *The history of Parliament of England, which began November the third, MDCXL with a short and necessary view of some precedent yeares*, The Preface, London, 5–6.

39 Caesar oli antanut ensimmäisen triumviraatin aikana tyttärensä Julian Pompeiukselle vaimoksi.

mukaan alkanut Englannissa kuningatar Elisabetin kuoleman jälkeen vuonna 1603, kun Jaakko I ja myöhemmin Kaarle I olivat nousseet valtaistuimelle.

Mayn liitti *History of the Parliamentissa* Englannin parlamentin kokemukset Pompeiuksen sotaan. Hän ammensi teokseen runsaasti vaikutteita lucaanisesta maailmasta, aina suorista tekstiviittauksista vertailuihin, joissa Englannin nykytilanteen ja Lucaniuksen maailman välille rakentui suora yhteys. Viittaukset antoivat ymmärtää, että myös Mayta suuremmat auktoriteetit olivat allegorisesti parlamentin asian takana ja auttoivat lukijoita vakuuttumaan sen toimien oikeellisuudesta ja monarkian vastustamisen mielekkyydestä. Tämän vuoksi Maylle oli tärkeää liittää parlamentin taistelu laajempaan kertomukseen, yhteen varhaismodernin ajan arvovaltaiseen klassikkoon, jonka poeettisen maailman ja oman ajan tapahtumien yhteyden aikalaiset saattoivat havaita.

Mayn historiasteosten käytäntö liittää *Pharsalian* hahmot parlamentin puolelle sai vihanväristyksiä monarkian kannattajissa. Newcastle'n herttuatar syytti Mayta siitä, että tämä jatkuvasti vertasi parlamentin keskeisiä hahmoja "suuriin ja kaikista suosituimpiin kreikkalaisiin ja roomalaisiin sankareihin".⁴⁰ Rinnastukset roomalaisiin sankareihin olivat myös kirjailija Andrew Marvelliin pilkan kohteena Mayn kuoleman jälkeen, todennäköisesti vuonna 1650 valmistuneessa runossa *Tom May's Death*. Marvell piti Lucaniuksen kääntäneen Mayn, "ilkeän runoilijan ja historioitsijan", rinnastuksia yksipuolisina. Rooman ja Englannin välillä oli ero, jota "Spartacukseksi muuttunut kronikoitsija" ei ymmärtänyt. Marvelliin ironinen kehoitus Maylle oli: "Mene etsimään noviisi valtiomies, [--] kerro heille vapaudesta hienoja tarinoita, kunnes teistä kaikista tulee viinissä kylpeviä konsuleita".⁴¹

Royalistit vierastivat Thomas Mayn rinnastusten lisäksi tämän luonnehdintaa Englannin sisällissodista, sillä heidän mukaansa kyseessä oli vain kapina, johon puritaanit ja muut lahkolaiset olivat ryhtyneet. Abraham Cowley, joka

40 Blair Worden (1981) 'Classical Republicanism and the Puritan Revolution', teoksessa Hugh Lloyd-Jones & Valerie Pearl & Blair Worden (toim.) *History and Imagination. Essays in honour of H. R. Trevor-Roper*, London: Duckworth, 182–200.

41 Andrew Marvell (1681) *Miscellaneous poems by Andrew Marvell*, Tom May's Death, London, [35–37].

1630-luvulla oli verrannut kuningasta *Pharsalian* Caesariin, oli sisällissodassa kannattanut monarkisteja ja puolusti valintaansa kirjoituksissaan. Sisällissodan alkuvuosina Cowley kirjoitti *Pharsaliaan* nojautuen *The Civil War* -nimisen runoelman, jossa hän pyrki esittämään Englannin sisällissodan kulun eepisesti kuten Lucanus. Runon kolme ensimmäistä kirjaa valmistuivat vuonna 1643, kun kuninkaan voitto vaikutti vielä varmalta.⁴² Cowley liikkui runoelmassa taiseesti antiikin ja nykyenglannin välillä yhdistellen ja kääntäen runossaan tunnettuja antiikin kielikuvia ja symboleita monarkistiseksi apologiaksi. Cowleyn yrityksistä huolimatta teos jäi sittemmin keskeneräiseksi, koska Cowleyn kaavailema lopetus oli mahdoton toteuttaa sen jälkeen, kun Kaarle I oli parlamentin vankina ja monarkian tappio hämmötti.

Sisällissodan lopulla ei enää esiintynyt Cowleyn *Pharsalian* uudelleentulkinnan tai Mayn *Continuationin* tapaisia yrityksiä sovittaa *Pharsalia* rojalistiseen makuun sopivaksi. Itse asiassa Maynkin *Continuationin* monarkistisia elementtejä oli pyritty neutralisoimaan uusissa painoksissa.⁴³ Muuttuneissa olosuhteissa rojalistien oli entistä vaikeampaa viitata *Pharsaliaan* tai edes muihin tunnettuihin tasavaltalaisiin teksteihin ihannoivaan sävyyn. Monarkistiset kirjailijat saattoivat lainata teoksen kokonaisuudesta irrotetun tekstikatkelman, kuten esimerkiksi monarkian apologi Robert Filmer poliittisessa tutkielmassaan *The Anarchy of a Limited or Mixed Monarchy* (1648). Pyrkiessään perustelemaan, miksi tyrannia oli parempi hallintotapa kuin anarkia, Filmer lainasi kohdan *Pharsaliasta* teoksensa alkuun: ”kansalaisten vapaus on alisteinen ruhtinaalliselle hallinnalle, ja se katoaa, jos he saavuttavat liian suuren vapauden”.⁴⁴ Filmerin lainauksen tarkoitushakuisesta suhteesta antiikkiin kertoo se, että hän rojalismin hengessä väitti Englannin skandaalin johtuneen nimenomaan siitä, että yritettiin etsiä ”hallin-

42 Cowleyn *Civil War* painettiin ensimmäisen kerran vuonna 1679, tosin painos käsitti vain runon ensimmäisen kirjan.

43 Ks. esim. R. T. Bruère (1949) *The Latin and English Versions of Thomas May's Supplementum Lucani*, *Classical Philology* 44, 145–163.

44 Robert Filmer (1648) *The Anarchy of a Limited or Mixed Monarchy*, Title page, London, 1.

non alkuperää runoilijoiden fiktiivisistä keksinnöistä, puhetaidon opettajilta ja pakanallisista historioista”.⁴⁵

Pompeiuksen ja Caesarin perilliset

Royalistien kasvava into tuomita antiikin tasavaltalainen kirjallisuus johtui keskeisesti siitä, että Englannin sisällissota sai varsin tyypillisen tasavaltalaisen lopetuksen vuonna 1649, kun kuningas Kaarle I teloitettiin ja Englantiin perustettiin tasavalta. Royalistiset kirjailijat, olivatpa paenneet maasta tai eivät, siirtyivät antiikin teemoista väittelyn sijasta kuninkaan kuoleman marttyrisointiin.⁴⁶

Maasta paennut monarkian kannattaja Thomas Hobbes etsi syitä tapahtumille välittömästi Englannin sisällissodan päättymisen jälkeen. Vuonna 1651 ilmestyneessä *Leviathanissa* hän mainitsee sisällissodan syttymisen keskeiseksi syyksi läntisten yliopistojen humanistisen opetuksen.⁴⁷ Kuten puuhevonon oli tunkeutunut salaa antiikin Troijaan, nykyiset tasavaltalaiset ihanteet olivat samoin tunkeutuneet Englannin kuningaskuntaan. Hobbes kirjoitti:

Monarkian vastaisen kapinoinnin eräs tavallisimmista syistä on kreikkalaisten ja roomalaisten historiallisten ja poliittisten kirjojen lukeminen. [--] Niistä saa vahvan ja miellyttävän vaikutelman sodan suurista urotoista, joita heidän armeijoittensa johtajat saavuttivat. [--] Sellaisia kirjoja luettuun ihmiset ovat ryhtyneet tappamaan kuninkaitaan, koska kreikkalaiset ja roomalaiset kirjoittajat tekevät siitä kirjoissaan ja poliittisissa esityksissään laillisen ja kunnioitettavan teon kenelle tahansa. Näin toiminen edellyttää vain, että kutsuu häntä ensin tyranniksi. Sillä he sanovat, että tyranninmurha on laillinen toisin kuin kuninkaanmurha.⁴⁸

45 Robert Filmer (1648) The Preface, 5.

46 Näistä tunnetuin oli kuningas Kaarle I:sta kuvaava *Eikon Basilike*, jota väitettiin kuninkaan omaksi kirjoitukseksi. Pelkästään Englannissa teoksesta otettiin vuonna 1649 peräti 35 painosta. Isabel Rivers (2001) 'Prayer-book devotion: the literature of the proscribed episcopal church', teoksessa N.H. Keeble (toim.) *The Cambridge Companion to Writing of the English Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 205.

47 *Studia humanitatis* oli yliopiston humanistinen opintosuuntaus, joka nähtiin hyödylliseksi erityisesti poliittiseen elämään suuntautuville. Opinnnot käsittivät latinan kielen opintoja, klassista retoriikkaa, klassista historiaa ja moraalifilosofiaa.

48 Thomas Hobbes (1651) *Leviathan, or, The matter, form, and power of a common-wealth ecclesiastical and civil*, London, [170–171].

Vaikka Hobbes ei suoraan tässä yhteydessä mainitse keitä nämä “tyranofobisen” kirjallisuuden kirjoittajat olivat, Hobbesin tuotannosta löytyy nimiä, jotka sopivat kuvaukseen. Näiden tasavaltalaista intoa nostattavien kirjojen tekijöitä olivat ainakin Aristoteles, Plutarkhos, Tacitus, Cicero. Vaikka Lucanus ei suoraan mainita nimeltä, kuului hän myös epäilemättä tähän monarkiaa “myrkyttävään” kirjallisuuden lajiin, jota Hobbes vertasi “vesikauhuisen koiran puremaan”. Monarkiaa suosiva Hobbes ihmetteli, miksi näiden kirjojen “hienotunteiseen” ja “virheitä oikaisevaan” opetukseen ei ollut panostettu enempää, ja ylipäätään, miten tällainen kirjallisuus oli saanut toimia ilman suurempia rajoituksia. Hän kirjoitti: “kaiken kaikkiaan en voi kuvitella, kuinka mikään voi olla vahingollisempaa monarkialle kuin se, että sellaisia kirjoja saa julkisesti lukea ilman, että heti käytetään sellaisten ymmärtäväisten opettajien ojennusta, joka sopii poistamaan niiden myrkyn.”⁴⁹

Hobbesia häiritsi Lucanuksessa tämän avoin tasavallan ja vapauden yhdistäminen, kun vastakohtaisesti runoilija liittää monarkian kaikenlaiseen kuviteltuun vääryyteen, mikä tulee erityisesti esille Lucanuksen Caesarista esittämässä fiktiivisessä konstruktiossa. Hobbesin mukaan Lucanus oli *Pharsaliassa* liittoutunut avoimesti Pompeiuksen lahkoon ja “hyökkää Caesaria vastaan kautta runon”. Hobbesilla oli vahva mielipide siitä, että historioitsijan tai runoilijan tuli pysytellä tosiasioissa eikä hän saanut asettaa itseään asemaan, jossa saattaisi olla “henkilön hyveellisyyden täydellinen mestari”. Oli runoilijalta suuri virhe puhua historiallisissa aiheissa tosiasioden vastaisesti kenestäkään pahaa, puhumattakaan siitä, että Lucanus oli runossaan Hobbesin mukaan sensuroinut monien todellisten sankareiden hyveitä. Hobbesia vaivasi Lucanuksessa sama piirre kuin kriittisiä elämänkertoja Rooman keisareista kirjoittaneessa Tacituksessa: “Caesarilla ja Tacituksen keisareilla ei koskaan ollut mahdollisuutta puolustautua esitettyjä syytöksiä vastaan.”⁵⁰

Monien rojalistien turhautuminen *Pharsaliaan* ja laajemmin antiikin tasavaltalaisiin teemoihin oli Englannin tapahtumien taustaa vasten varsin ym-

49 Thomas Hobbes (1651) [171].

50 Thomas Hobbes (1677) To The Reader, 13, 16–17.

märrettävää. Lucanuksen tasavaltalaista eetosta oli vaikea hyödyntää monarkian poliittisessa kielessä, vaikka epiikka perinteisesti miellettiin kirjalliseksi genreksi, joka samoin kuin Kaarle I:n kauden romanssit tuki kuninkaallista loistoa ja valtaa. Lucanuksen *Pharsalian* antimonarkistinen epiikka mursi tätä “kunnian kulttuurin” suosimaa vallan ja epiikan yhteyttä. Lucanuksen eepoksessa hyveet olivat yhteydessä tasavallan poliittiseen järjestelmään, eivät yksinvaltaiseen Caesariin, joka oli monarkisteille teoksen ainoa luontainen samaistumisen kohde.

Englannin tasavaltalaisille, joille tasavaltalaiset hyveet olivat jalouden ja siihen yhdistettävän vapauden todellinen mittari, Caesar oli arkkityyppinen tyranni. Caesar ei paheissaan ollut aivan Lucius Sullaan verrattava, mutta silti tyyppillinen varoittava esimerkki vallan turmiollisesta vaikutuksesta. Cromwellin tasavallan johtava kirjailija John Milton meni teoksessa *Kadotettu paratiisi* (1667) niin pitkälle, että samaisti Caesarin paholaiseen, sillä molemmat olivat Miltonin mukaan täydellisen tuhon mestareita.⁵¹ Monet varhaismodernin Englannin keskeiset tasavallan puolestapuhujat Algernon Sidney, James Harrington ja John Milton tukeutuivat töissään usein Lucanukseen perustellessaan Englannin tasavaltalaisia toimintatapoja ja tavoitteita. *Pharsaliasta* muodostui antiikin klassikko, joka tarjosi runsaasti tasavaltalaista ajattelua tukevia malleja.

Vuonna 1649 perustetun Englannin tasavallan kirjallisessa kaanonissa Lucanus ja hänen kuvauksensa Pompeiuksen tasavallan taistelusta olivat keskeisessä asemassa.⁵² Valistavaan sävyyn kirjoitetussa Englannin tasavallan poliittisessa julkaisussa *Mercurius Politicuksessa* toimittaja Marchamont Nedham muistutti kansalaisia siitä, miten Englanti oli hankkinut vapautensa. Hän omisti vuoden 1651 marraskuun 14. päivän numeron *Pharsalialle*, lainasi 28 riviä Lucanukselta ja kirjoitti: “Pompeiuksen suuruus [--] joka rauhassa ja sodassa osoittautui julkisen vapauden suureksi suosijaksi, hän ja kansan vapaus seisoivat ja kaatuivat yhdessä [--] ei varallisuus, vaan oikeudenmukainen ja kunniakas asia tekee henkilöistä todella suuria, jopa suurimpien kärsimysten ja vastoinkäymisten jälkeen.”

51 William Blissett (1957) ‘Caesar and Satan’, *Journal of the History of Ideas*, 18, 231.

52 *Continuationista* ja *Pharsaliasta* otettiin pitkästä aikaa uudet painokset Mayn kuolin-vuonna 1650.

Tästä Englannin historiaa antiikin kielellä tulkinneesta kirjallisesta tasavaltalaisuudesta tuli keskeinen aatteellinen perusta tasavaltalaisessa maailmassa, jossa ei ollut tilaa ruhtinaille ja hoveille, jotka muistuttivat Rooman rappioituneiden keisareiden ajasta. Nedham jatkoi kirjoitustaan kehottamalla lukijoitaan tutustumaan lähemmin Pompeiuksen hahmoon, jonka on “elvyttänyt runoilijoista paras, englantilainen Lucanuksemme Thomas May, joka oli jopa loistavampi kuin roomalainen.”⁵³

Restauration ja *Pharsalia*

Pharsalia oli keskeisessä osassa tapahtumasarjassa, jossa englantilaiset alkoivat tulkita omaa aikaansa antiikin kielellä. Se oli yksi avainteos tämän ilmiön mukana syntyneessä tasavaltalaisuuden uudelleenlöytämisessä. Kaarle I:n hallinnon valtaa pönkittävien antiikin ilmentysten keskellä Lucanuksen runo tarjosi toisenlaisen antiikkisen maailmankuvan englantilaisille kuninkaanvastustajille, joiden suurimpana haasteena oli vuosisataisen dynastisen historiakäsityksen murtaminen.

Pharsalian kymmenen kirjaa olivat loihtineet esiin allegoriakuvaston, joka oli näkyvästi esillä kuninkaanvastaisissa keskusteluissa ja mielikuvissa. Näin yhdellä kirjalla oli englantilaisille lukijoille merkittävä vaikutus nykyisyyden tapahtumien merkityksellistämisenä. Sillä oli samanlainen rooli kuin Thomas Hobbesin luonnehtimalla laajemmalla tyrannofobisella kirjailijoiden joukolla: kyky loihtia esiin maailma, jossa menneisyyden symbolit syntyivät uudestaan eloon. Tutkija Nigel Smith on todennut, että Englannissa tasavaltalaisen runouden perustus oli kyvyssä tehdä politiikasta runoutta.⁵⁴

Englannin tasavallan historia jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi. Antiikin jäljittelyyn perustunut tasavalta sai tehdä vuonna 1660 tilaa monarkian paluulle. Sisällissodan tapahtumien ja kuninkaanmurhan jälkeen tasavaltalaiset teemat suljettiin joksikin aikaa julkisuudesta. Restauration yhteydessä myös runoilija,

53 Marchamont Nedham (1651) *Mercurius Politicus*, Nov. 13 – Nov. 20, London, [1205–1207].

54 Smith (1997) 214.

pamfletisti, historioitsija ja “vulgaaristi arvostettu Lucanuksen kääntäjä” Thomas May sai osansa puhdistuksista, kun hänet poistettiin kirjallisesta kaanonista varsin konkreettisesti.⁵⁵ Tasavallan alussa vuonna 1651 *Pharsalian* kääntäjä oli saanut tunnustuksen työstään, kun hänet haudattiin kunniapaikalle Westminster Abbeyn hautausmaalle antikvaari William Camdenin viereen. May sai kuitenkin väistyä hautapaikastaan heti Kaarle II:n aloittaman restauraation alussa, ja Mayn paikalle haudattiin toinen kirjailija, Shakespearen veljenpoika William Davenant.

Pharsaliasta ei ilmestynyt enää uutta käännöstä 1600-luvun lopulla, ja Mayn käännöksestä ilmestyi vain yksi uusintapainos vuonna 1679. Siinä prosessissa joka määrittelee sen, mitkä antiikin klassikot nauttivat kokonaisen aikakauden arvostusta, on uusien, kansankielisten käännösten tuottamisella tärkeä osa. *Pharsalian* saavuttamaa asemaa kaanonissa uhkasi se, ettei kukaan toimittanut teoksesta tuoretta käännöstä Mayn vuoden 1627 työn jälkeen ja se, että restauraation jälkeinen “kohteliaisuuden kulttuurin” Englanti otti teokseen etäisyyttä kirjan pahamaineisen historian vuoksi.

Pharsalian lukukokemukset sisällissodan jälkeisessä restauraatioajan Englannissa eivät viestineet suuresta ihailusta ja arvostuksesta. Restauratation jälkeinen Englanti suosi Antiikin kirjallisuudesta Augustuksen imperiumin aikaista tasavaltalaisen sijaan. Lucanuksen *Pharsalian* hyveet eivät sopineet Stuartien hoviin. Augustuksen ajan kirjailijoiden viesti rauhasta ja yhtenäisyydestä oli mieluisampi kuin tasavaltalaisten jatkuva taistelu kunnian ja vapauden puolesta.

55 Edward Phillips (1675) *Theatrum Poetarum* II, The Eminent Poets Among the Moderns, London, [179].

Rikoskuvaukset uuden ajan alun Englannin populaarikirjallisuudessa

Kirjojen tai kirjallisuuden historiaa käsiteltäessä suunnataan usein päähuomio niihin kirjoituksiin, jotka nykyajan perspektiivistä mielletään kirjoiksi: kansiin sidotut, sivumäärältään kymmeniin tai satoihin nousevat teokset. Kuitenkin jo uuden ajan alussa 1400–1600-luvuilla kirjallinen kenttä oli sekä julkaisuasultaan että aiheiltaan monipuolinen ulottuen erilaisista lehtisistä laajoihin monisatasivuisiin, nahkakansiin sidottuihin kirjoihin. Tässä artikkelissa käsittelen uuden ajan alun Englannin populaaria ja kansanomaista kirjallisuutta. Suurelle, luultavasti suurimmalle osalle sen ajan sekä lukutaitoisia että -taitottomia ihmisiä kirjallisuus merkitsi nimenomaan näitä halpoja tekstejä, ei yliopistojen kirjastoissa säilytettäviä oppineiden teoksia. Siksi kirjahistorian on syytä suunnata huomionsa myös näihin usein provosoivilla aiheilla herkutteleviin pamfletinomaisiin kirjasiin. Tutkimalla näitä pamfletteja kirjahistoria avaa kuvaa esimerkiksi siitä, miten rikoksiin ja väkivaltaan liittyviä teemoja käsiteltiin uuden ajan alun populaarissa kirjallisuudessa.

Käsitlemieni pamflettien – joita nimitettiin termillä *chapbook* – yksi yhdistävä elementti oli väkivalta muodossa tai toisessa. Se saattoi olla niin rikoksiin liittyvää väkivaltaa kuin valtion voimankäyttöä rikollisia kohtaan. Tässä artikkelissa jaan pamflettien aiheet maallisiin, uskonnollisiin ja sadun tai fantasian piirteitä sisältäviin kuvauksiin tietoisena siitä, että elementit sekoittuvat keskenään ja samassa pamfletissa esiintyy useita eri tasoja. Karkea jako on kuitenkin mahdollista tehdä tapahtuneen rikoksen ja sen seuraamusten perusteella. Maallisina aiheina pamflettien piirissä pidän esimerkiksi paheellisen elämän kuvauksia, seksuaalirikoksia ja henkirikoksia, joilla tosin saattoi olla uskonnollinen syy. Uskonnolliset aiheet liittyivät Englannissa usein protestanttien ja katolilaisien välisiin kiistoihin ja sadunomaisia kummitus- ja rosvotarinoitakin kirjoitet-

tiin. Koska aiheet liittyvät usein toisiinsa, jakoni perustuu joissakin tapauksissa enemmän esitystapaan kuin varsinaisen rikoksen ulkoiseen muotoon.

1400-luvulla kehitetty irtokirjasimiin perustuva kirjapainotaito aloitettiin uudenlaisen kirjallisen kulttuurin kehittymisen Euroopassa. Aiemmin hidas käsin tapahtunut kopiointi oli rajoittanut kirjojen ja ylipäänsä tekstien valmistamista. Lisäksi leviämistä oli hankaloittanut varovainen asenne uskonnollisten tekstien, etenkin Raamatun, yksityiseen lukemiseen, joka katsottiin väärintulkintojen takia opillisesti vaaralliseksi. Kirjapainotaito ei kuitenkaan heti syrjäyttänyt käsikirjoitustraditiota vaan tekstien kopioimistavat elivät uudella ajalla vielä pitkään rinnakkain. Painettuihinkin kirjoihin saatettiin tehdä käsin esimerkiksi ornamenttiikkaa. Aluksi painettujen kirjojen ulkoasu jäljitteli muutenkin käsikirjoituksia. Joka tapauksessa kirjapainotaito helpotti ratkaisevasti kirjojen tuottamista ja laski siihen liittyviä kuluja. Ennen kaikkea se lisäsi kirjallisen materiaalin määrää moninkertaiseksi.¹

Halpojen painotuotteiden määrä alkoi kasvaa Englannissa 1500–1600-lukujen vaihteessa voimakkaasti. Tämä kansanomaisen populaarikirjallisuus voidaan jakaa balladeihin, kalentereihin ja halpoihin pamfletinomaisiin proosamuotoisiin teksteihin. Näiden proosamuotoisten tekstien nimitys *chapbook* tuli kirjasten kaupustelijoista (*chapman*).² Ne olivat halpoja, kieleltään yksinkertaisia ja aiheiltaan sensaationhakuksia. Tyyllillisesti ne oli suunnattu alemmalle kansanluokalle, mutta kuten Bernard Capp huomauttaa, toisaalta aikakauden ylhäisten ja alhaisten kirjalliset mieltymykset ja huumorintaju eivät olleet vielä juurikaan eriytyneet toisistaan. Kirjaset julkaistiin useimmiten nimettöminä tai nimikirjaimin varustettuina. Siksi niiden kirjoittajista ei tiedetä kovinkaan paljon toisin kuin esimerkiksi yleensä omilla nimillään esiintyneistä balladien kirjoittajista. Balladien tekijät olivat silti kirjoitustaitoista alemmaa luokkaa kuin esimerkiksi

1 Guglielmo Cavallo & Roger Chartier (1999) 'Introduction', teoksessa Guglielmo Cavallo & Roger Chartier (toim.) *A History of Reading in the West*, Amherst: University of Massachusetts Press, 22–23, 31.

2 Käytän jatkossa *chapbook*-teksteistä pääasiassa nimitystä pamfletti.

kalentereiden laatijat, joita astronomisen tietämyksensä takia arvostettiin oppineempina ryhmänä.³

Kirjaset olivat halpoja ja sivumäärältään suppeita. Myöhemmin niiden formaatti vakiintui tiettyyn muottiin tarkkoine sivumäärineen, mutta vielä 1600-luvulla ne vaihtelivat ulkoasultaan ja laajuudeltaan.⁴ Yhteistä ajan muun kirjallisuuden kanssa olivat pitkät otsikot, jotka olivat tiivistelmiä kirjoituksen aiheesta ja tapahtumien pääpiirteistä. Joskus jo otsikossa ilmaistiin myös kirjoituksen julkaisutarkoitus ja usein myös paikka, jossa ne oli tarkoitettu myytäväksi. Myyntipaikoiksi saatettiin osoittaa tietty kadunkulma tai jo 1600-luvun alussa kauppa. Esimerkiksi Humfrey Staffordin teloituksesta kertova pamfletti oli tarkoitettu myytäväksi St. Paulin katedraalin Paavalin kirkon lähistöllä Lontoossa.⁵

Vaikka pamfletteja luettiin jonkin verran myös maaseudulla, ne olivat leimallisesti kaupunkilaisten lukemistoa. Englannissa muuttoliike alkoi suuntautua kaupunkiin jo 1500-luvulla. Etenkin Lontoo kasvoi voimakkaasti ja 1600-luvun alussa sen väkiluku oli jo 200 000. Peter Burken mukaan 1600-luvun alkupuolella 76 prosenttia Lontoon käsityöläisistä ja kauppiaista osasi kirjoittaa nimensä ja oli siis ainakin jotenkin lukutaitoinen. Lukutaito kasvoi läpi vuosisadan. Väkimäärä ja suhteessa korkea lukutaitoaste loi mahdollisuuden suurille kirjamarkkinoille ja halvat hinnat nostivat painosmäärät kymmeneen tuhansiin.⁶

Kaupunkiin oli keskittynyt ammattiryhmiä, joiden ammattivaatimukseen kuului jonkinlainen kirjallinen taito. Myös koulut ja oppilaitokset sijaitsivat pääasiassa kaupunkialueilla, samoin kirjapainot. Kaupungissa eläminen alkoi siis

3 Bernard Capp (1988) 'Popular Literature', teoksessa Barry Reay (toim.) *Popular Culture In Seventeenth-Century England*, London: Routledge, 198–200.

4 Capp (1988) 206.

5 "Are to be solde at the signe of the Flower-de-Luce and Crowne in Paules Church-yard." A. I. and F. B. (1607) *The Arraignment, Iudgement, Confession, and Execution of Humfrey Stafford Gentleman, Who on the tenth of this present month of Iune, 1607, suffered, at Saint. Thomas of Waterings*. At London Printed by E. A. for A. I. and F. B. 1607, [1].

6 Peter Burke (1988) 'Popular Culture in Seventeenth-Century London', teoksessa Barry Reay (toim.) *Popular Culture In Seventeenth-Century England*, London: Routledge, 33, 48.

melko pian voimistaa jonkinlaisen kirjallisen valmiuden, lähinnä lukemiskyvyn tarvetta kaikissa sosiaaliluokissa.⁷ Kirjallinen kulttuuri ympäröi alemmankin sosiaaliluokan kaupunkilaisia jo varhain esimerkiksi erilaisten ilmoitusten, tiedonantojen ja kadunnimien muodossa. Lukutaidottomatkin pääsivät osallisiksi uudesta tekstien tulvasta, sillä ääneen lukeminen oli vielä pitkään yleistä.⁸ Ääneen lukeminen huomioitiin laajalle yleisölle tarkoitettuja tekstejä kirjoitettaessa. Myös kuvien ja lukijaa ohjaavan typografian käyttö tekstin lomassa tukemassa kirjoituksen tarinaa oli yleistä.⁹

Paheellista elämää ja henkirikoksia

Uuden ajan alun Englannin kansanomaisen kirjallisuus käsitteli usein raakoja tai muuten huomiota herättäviä rikoksia. Ihmisten kiinnostus skandaalimaisia rikoksia kohtaan ymmärrettiin jo tuolloin ja sitä käytettiin hyväksi kirjasten kauppaamisessa.¹⁰ Pamflettien kansissa usein olleiden kuvien lisäksi kaupunkilaisia houkuteltiin lukemaan iskevillä ja huomiota herättävillä otsikoilla. Etenkin uskontoon suoranaisesti liittymättömistä rikollisista kertoessaan otsikot toivat usein näkyvästi esiin tekojen julmuuden ja luonnottomuuden tai toisaalta rikollista kohdanneen julman, mutta samalla oikeutetun rangaistuksen. Kaksi lastaan surmanneen isän vaiheista kertovan, vuodelta 1607 olevan pamfletin pääotsikko kertoo selkeästi John Rowsen olleen luonnoton isä ja julman murhan tekijä.¹¹ Eräs vuonna 1614 julkaistu kirjanen kuvaa otsikossaan avio- ja henkirikoksiin syylistyneiden John Arthurin ja Martha Scamblerin teot luonnonvastaisiksi ja

7 R. A. Houston (1988) *Literacy in Early Modern Europe. Culture and Education 1500–1800*, London and New York: Longman, 137, 141–143.

8 Bernard Capp (1988) 203.

9 Houston (1988) 185.

10 Capp (1988) 223–224.

11 I. T. and H. G. (1621) *The Vnnatural Father: or, The cruell Murther committed by Iohn Rowse of the Towne Of Ewell, ten m[---] from London, in the County of Surry [---] upon two of his owne Children. With his Prayer and Repentance in Prison, his Arraignement and Iudgement at the Sessions, and his Execution for the said fact at Croydon, on Munday the second of Iuly. 1621.* London printed for I. T. and H. G. 1621.

heidät itsensä hirviöiksi.¹² Ranskan kuningas Henrik IV:n murhanneen Francis Ravaillacin kohtaaman kuoleman julma luonne tuotiin myös selvästi esille jo otsikon ensimmäisessä sanassa ”hervittävä”. Toisaalta otsikossa viitataan rangaistuksen oikeutukseen: Ravaillac oli tuomionsa ansainnut.¹³

Pamflettien rikoskuvauksissa on nähtävissä moraalisen opetuksen ja valistuksen piirteitä. Tämä tulee esille paitsi itse rikokista myös niihin johtaneista tapahtumista kerrottaessa. Rikokset ja niistä seuranneet rangaistukset olivat itsessään varoittava esimerkki. Pamfletin alkupuolella voitiin selkeästi ilmaista kirjoituksen tarkoituksena olevan varoit-

Francis Ravaillac murhasi Ranskan kuninkaan Henrik IV:n ja pääsi aiheeksi myös englantilaiseen pamflettikirjallisuuteen.

12 Edward Wright (1614) *DEEDS AGAINST NATURE, and Monsters by kinde: Tried at the Goale deliuerie of Newgate, at the Sessions in the Old Bayly, the 18. and 19. of Iuly last, 1614. the one of a London Cripple named Iohn Arthur, that to hide his shame and lust, atrangled his betrothed wife. The other of a luscious yong Damsell named Martha Scambler, which made away the fruit of her own womb, that the world might not see the seed of her owne shame: Which two perso is with diuers others were executed at Tyburne the 21. of Iuly following. With two sorrowful Ditties of these two aforesaid persons, made by themselues in Newgate, the night before their execution. At London printed for Edward Wright. 1614.*

13 Robert Charteris (1610) *The Terrible and deserued death of Francis Ravilliack, Shewing the Manner of his strange tormensts at his Execution, vpon Friday the 25. of May last past, for the murther of the late French King Henry the Fourth. Togeher with an Abstract out of diuers proclamations, and Edicts, now concerning the state of France. As it was printed in French in three seuerall Bookes published by authority. Edinburgh Printed by Robert Charteris, 1610.*

tavana esimerkkinä toimiminen. Vuonna 1607 julkaistiin korkeasta yhteiskunnallisesta asemasta olleen Humfrey Staffordin nuoriin poikiin kohdistuneesta haureusrikoksesta kertova pamfletti, jonka alussa kirjoittaja suoraan toteaa kyseessä olevan varoitus. Julkaisemiselle oli kuitenkin muitakin syitä. Kirjoittaja halusi tarjota esimerkin puolueettomasta oikeudesta, joka tuomitsi rikoksistaan Staffordin kuolemaan huolimatta hänen korkeasta syntyperästään.¹⁴

Henkirikoksista lapsenmurhat olivat kuohuttavuutensa vuoksi melko yleisiä kirjoitusten aiheita. Pamflettien kuvauksissa ei herunut ymmärtämystä lapsenmurhaan syylistyneille. Paheellista elämää viettäneestä Martha Scamblen kertonut pamfletissa lapsensa surmanneita naisia kuvataan seuraavasti:

[Lapsenmurhaaja] on naarassutta julmempi, lintua tai petoa luonnottomampi, sillä jokaisella olennolla on helppiä rakkauden tunteita jälkeläisiinsä kohtaan paitsi joillain murhanhimoisilla lutkilla; naisiksi en voi heitä kutsua [--].¹⁵

Avioton seksisuhde oli ajan käsityksen mukaan sopimaton. Naisten tekemien lapsenmurhien taustalla oli yleensä aviorikos ja sen seurauksena syntynyt lapsi. Martha Scamblerkin teki tekonsa häpeänsä peittääkseen.¹⁶ Usein naiset olivat myös köyhää kansanosaa. Yhteisön asenne avioliiton ulkopuolisiin raskauksiin oli kielteinen eikä kirjoittajankaan tarkoituksena ollut pohtia häpeän lisäksi muita mahdollisia syitä naisten tekemien lapsenmurhien taustalla.

Lapsenmurhat olivat ennen kaikkea naisten tekemiä rikoksia. Edellä mainittu John Rowse, kahden lapsensa surmaaja, oli siis jonkinlainen poikkeus murhista kertovissa pamfleteissa. Pamfletissa todetaan, että naisten tekemät lapsenmurhat ovat yleisesti tiedossa, mutta ainakaan kirjoittaja ei muista ennen kuulleensa kaksi lastaan murhanneesta isästä.¹⁷ Rowsen surmatyöt tuomitaan

14 A. I. and F. B. (1607).

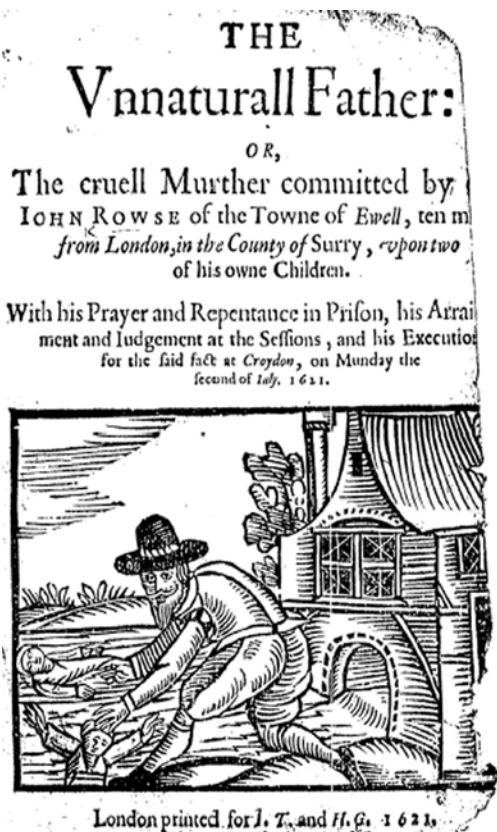
15 ” [--] a creature more savage then a shee wolfe, more unnatural then either bird or beast, for every creature hath a tender feeling of love to their young, except some few murderous-minded strumpets, woemen I cannot call them [--].” Edward Wright (1614) [4]. Suomenokset kirjoittajan.

16 Edward Wright (1614) [1].

17 I. T. and H. G. (1621) [8]. Pamfletin yläotsikkohan on kuvaavasti The Unnatural Father. Ks. I. T. and H. G. (1621) [1].

toki luonnottomina, mutta häntä vastaan suunnattu retoriikka ei ole aivan yhtä voimakasta kuin naispuolisen murhaajan kohdalla. Rowsen esittämät syyt teoilleen erosivat selvästi Marthan vastaavista. Pamfletin mukaan mies ei halunnut nähdä lastensa elävän kurjuudessa, jonka hänen aiempi holtiton ja tuhlaileva elämänsä oli aiheuttanut. Naisen tekemiin surmiin liittyi yleensä aviorikos ja sen aiheuttama häpeä. Rowse puolestaan oli naimisissa oleva mies ja surmatut lapset avioliitossa syntyneitä. Perhe oli ottanut hänet rappiokautensa jälkeen avosylin takaisin kotiin.¹⁸

Rowsen kohdeltua perhettään kaltoin voisi kuvitella kirjoittajan tuominneen hänet ankarasti, mutta pamfletin kirjoittaja pyrkii löytämään Rowsen teoille jonkun syyn ja selityksen. Hän selittää tekoa jopa paholaisen avulla: paholainen oli houkutellut Rowsen aviorikokseen, rappiolliseen elämään ja lopulta surmaamaan avioliitossa saamansa lapset. Syynä Rowsen paholaisen vaikutuksille alttiiksi jäämiselle kirjoittaja pitää sitä, että Rowsen kotikylällä ei ollut omaa pappia.¹⁹ Myös Martha Scamblerista – ja samalla kihlattunsa surmanneesta John

Vuonna 1621 Lontoossa julkaistun pamfletin kansi kertoo kaksi lastaan surmanneen John Rowsen olevan luonnoton isä. Kuva havainnollistaa Rowsen tekemän rikoksen varsin yksityiskohtaisesti.

18 I. T. and H. G. (1621) [3–4], [6].

19 I. T. and H. G. (1621) [3], [5], [7].

Arthurista – kertovassa pamfletissa paholainen on läsnä, mutta peiteltymin.²⁰ Vaikka hirtttäminen oli uuden ajan alussa usein pitkän kuolinkamppailun aiheuttanut teloitustapa, Rowsen kuolemasta annetaan rauhallinen kuva. Kirjoittajan mukaan hän kuoli syväsi katuvaisena.²¹ Katumisen kuvaaminen kuuluikin yleisesti pamflettien tyyliin.²²

Hengellisiä uhkakuvia

Keskiajan kirjallisuus painottui vahvasti uskonnolliseen kirjallisuuteen ja myös uudella ajalla erilaiset painetut rukous- ja hartauskirjat sekä muut uskonnolliset tekstit olivat erittäin yleisiä.²³ Uskonto oli suosittu aihe myös halvoissa rikoskuvaauksissa. Niissä uskonnollinen elementti liittyi usein Englannissa 1600-luvulla vallinneeseen jännitteeseen protestanttisen ja katolisen uskon välillä, olihan Henrik VIII jo 1500-luvulla irrottanut Englannin paavin alaisuudesta. Uskonto saattoi liittyä esimerkiksi väkivaltarikosten taustoihin, mutta varsin yleisiä näyttävät olleen etenkin katolisten jesuiittojen rikoksista ja teloituksista kertovat pamfletit. Katolisuuden levittäminen protestanttisessa Englannissa oli kiellettyä ja se tuomittiin yleensä maanpetoksena.²⁴

Englanti oli taistellut jo 1500-luvulla ajan suurinta katolista mahtia, Espanjaa, vastaan. 1600-luvulla Eurooppa oli yleisesti, joskaan ei yksiselitteisesti ja kautunut katoliseen ja protestanttiseen rintamaan kolmikymmenvuotisen sodan aikana. Vakavan varoituksen katolisuuden vaaroista Englannissa antoi vuonna 1641 julkaistu pamfletti. Hyvämaineiset ja lahjakkaatkin Englannin kansalai-

20 Edward Wright (1614) [3], [4].

21 I. T. and H. G. (1621) [7].

22 James Sharpe (1988) 'The People and the Law', teoksessa Barry Reay (toim.) *Popular Culture In Seventeenth-Century England*, London: Routledge,

23 Capp (1988) 218–223.

24 "High treason". Ks. esim. Francis Coules (1641) *A True Relation of a barbarous and most cruell Murther, committed by one Enoch ap Euan, who cut off his owne naturall Mothers Head, and his Brothers. The cause wherefore he did this most execrable Act: most remarkeal the warning of others; with his Condemnation and Execution. VVith certaine pregnant Inducements, both Divine and Morall, to [--] Men from the horrible practice of Murther and Manslaughter*. London, Printed by Nicholas Okes. 1633, [4].

set saattoivat sen mukaan hairahtua katolisuuden pauloihin. William Wardista kertovassa pamfletissa painotetaan hänen hyvää taustaansa ja lahjakkuuttaan, joka vei hänet opiskelemaan Oxfordin yliopistoon asti. Vanhempien kuolema keskeytti kuitenkin Wardin opinnot ja hän lähti maailmaa nähdäkseen mestari Duttonin kanssa katoliseen Espanjaan.²⁵

Pamfletin mukaan Dutton käänsi Wardin Englannin kirkon yhteydestä sen rikkirepijäksi. ”Lyhyesti sanottuna, hän on suuri kuvainpalvoja katolilainen, pyhimysten ja enkelien jumaloija ja mitä taikauskoisin Herran palvelija.”²⁶ Rahvaalle annettiin tiivistettynä selvästi kielteinen kuva katolilaisista: he olivat pyhimyskultin sokaisemia taikauskoisia kuvainpalvoja. Protestanttien katolilaisista halvantavassa mielessä käyttämä termi ”*papist*” viittasi paaviin. 1600-luvun Englannissa paavia pidettiin yleisesti antikristuksena, joten nimityksen viittaus paavinuskoisuuteen tai jopa palvontaan oli varsin leimaava.²⁷

Pamfletit eivät olleet oppikirjoja, mutta ne välittivät kansalle tietoa oikeasta ja väärästä. Teloitukset olivat julkisia toimituksia ja pamflettien teloituskuvauksilla tieto rikollisia odottavasta kohtalosta levisi silminnäkijöitä laajemmalle. Wardin tekojen tuomittavuus tulee selvästi ilmi varsin tarkasta teloituksen kuvauksesta:

[H]änet hirtettiin puuhun ja kun hän oli puolikuollut, hänen ruumiinsa ratkottiin auki, sydän, sisälmykset ja sukupuolielimet heitettiin tuleen ’Jumala kuningasta varjeltoon’ -huudon raikuessa, ja sitten hänen raajansa erotettiin ruumiista ja annettiin käsky ripustaa ne kaupunginporttien yläpuolelle Jumalan iankaikkiseksi ylistykseksi, kunnon kristittyjen iloksi ja Rooman verisen ja taikauskoisen lahkoon häpeäksi ja hämmennykseksi.²⁸

25 Francis Coules (1641) [3].

26 “In briefe, hee [Ward] is a most idolatrous Papist, an adorer of Saints and Angels, and most superstitious worshipper of the Lord in, at, and before Images.” Francis Coules (1641) [3–4].

27 Nicholas Tyacke (2001) *Aspects of English Protestantism c. 1539–1700*, Manchester and New York: Manchester University Press, 267–268.

28 Francis Coules (1641) [4].

Enoch ap Evanin vaiheista kertovan pamfletin kannen kuvassa näkyvät veriteon uhrin ja murhaaja, joka on poistumassa uhrien päät kankaaseen kiedottuna. Hän näyttää osoittavan sormellaan tulevaa ansaittua kohtaloaan: hirsipuuta, johon hänet on jätetty ketjuun roikkumaan näkyväksi varoitukseksi.

hävittämistä. Ruumiinosat sijoiteltuina näkyvälle paikalle julistivat lain täytännönpäntöä ja kuninkaan valtaa.²⁹ Halvat, laajalle levinneet ja innolla luetut kuvaukset teloituksesta veivät sanomaa yhä laajemmalle. Pamfletit levittivät osaltaan tietoa siitä, että Englannissa oli laki ja sen noudattamista myös valvottiin.

Myös protestanttien sisäisiin kiistoihin liittyviä kantaaottavia ja valistavia pamfletteja julkaistiin. Toisin kuin jesuiittojen tapauksessa niissä tapahtui yleensä henkirikos, josta kuolemantuomio langetettiin, mutta taustalla saattoi olla jokin uskonnollinen kiista. Kansanomaista kirjallisuutta voitiin siis käyttää uskonnollisen valistuksen tai kasvatuksen apuvälineenä tapauksissa, joissa tekstin varsinainen mielenkiinnon herättäjä olikin esimerkiksi raaka henkirikos. Vuonna 1633 julkaistun pamfletin mukaan Enoch ap Evan -niminen mies surmasi äitinsä ja veljensä ja katkaisi heidän kaulansa. Kuten pamfletin kirjoittaja toteaa, teko oli täysin käsittämätön ja luonnoton. Siksi hän haluaisi löytää sille

Nykylukijalle teloitus näytetty lähinnä järjettömän raakana kuolemantuomiona, mutta aikalaislukija tai kertomuksen kuuntelija tunnisti tapahtuman symboliikan. Tuskallinen kuolema oli tietenkin itsessään varoittava esimerkki. Tuli oli sekä puhdistava elementti että muistutus helvetistä. Tuomitun paloittelu ja ruumiin jättäminen hajoamaan itsestään merkitsi paitsi rikoksen tekijän myös teon

29 Mitchell B. Merback (1999) *The Thief, the Cross and the Wheel. Pain and the Spectacle of Punishment in Medieval and Renaissance Europe*, London: Reaktion Books, 135–137.

jonkinlaisen syyn: ”Mikä voi olla hänen motiivinsa, joka ajoi hänet niin hirvittävään tekoon”.³⁰

Kirjoittajan mukaan syyt Evanin teoille löytyivät uskontokuntien välisistä riidoista. Katumusballadit olivat pamfleteissa varsin yleisiä ja kirjoittaja laittoikin – luultavasti todellisuutta värittäen – Evanin vankilasta käsin kirjoittamaan katumuksensa tuskan pitkään, kauniiseen runoon.³¹ Eräs kohta kertoo murhien syyksi uskonnolliset ristiriidat:

Koska äitini ja veljeni, molemmat
haluttomia olivat seisomaan Ehtoollisella
ja polvistuivat kunnioittaen Pyhää tapahtumaa,
minä, petollisuutenne vuoksi, tein tämän kirotun teon.³²

Kirjoittajan piikki on selvästi suunnattu Englannin yhteistä kirkkoa hajottavia tekijöitä, nonkonformisteja, vastaan. Evan kohtasi kirjoituksen mukaan julman loppunsa – hänet jätettiin kahleisiin roikkumaan teloituksen jälkeen³³ – rauhallisesti toivoen ihmisten ottavan opikseen hänen kohtalostaan:

[--] hän otti kuolemansa erittäin rauhallisesti, jopa elämänsä viimeisinä minuutteina hän pyysi katsojia pitämään häntä varoittavana esimerkkinä ja varomaan säännöllisyydestä luopumista uskonnossa ja tavoittelemaan uutta yhdenmukaisuutta mielipiteissä [--].³⁴

30 “What then might bee the motiue to induce him vnto a deede so execrable.” Nicholas Okes (1633) [4].

31 Nicholas Okes (1633) [5–6].

32 “Because my Mother and my brother both, / To stand at the Communion were loath, / But kneel’d with reuerence at that holy Act, / I through your treachery did this wicked fact”. Nicholas Okes (1633) [5].

33 Nicholas Okes (1633) [7].

34 “[--] he took his death with such patience, desiring the spectators euen to the last minute of his life, to bee warned by him, and beware from him how they abandoned regularity in Religion, to apply themselves unto new conformity in opinions [--].” Nicholas Okes (1633) [7].

Oli Evanin puhe sitten kirjoittajan keksimä, parantelema tai autenttinen, te-loittavan viimeinen vetoomus tarjosi varmasti monelle lukijalle miettimisen ja itsetutkiskelun paikan.

Kummituksia ja rosvoja

Pamflettien kuvauksia rikoksista ei voida kaikin osin pitää luotettavina. Silti niiden taustalla on yleensä todellisia, joskin usein ilmeisen värittyneitä ja liioiteltuja tapahtumia. Jotkut kirjoituksissa tuomitut henkilöt ovat myös muista historiallisista lähteistä todennettavissa, kuten esimerkiksi Ravaillacin tapauksessa.³⁵ Toisaalta todellisistakin henkilöistä ja tapahtumista on voitu rakentaa kertomuksia, joissa on täysin fantastisia tai sadunomaisia aineksia. Noitien tekemiksi väitetyt tihutyöt tai murhat olivat yleisiä aiheita ja myös eräänlaisia kummitustarinointia kirjoitettiin.³⁶

Esimerkkinä kummitustarinasta on vuonna 1641 julkaistu Thomas Benstedin haamusta kertova kirjoitus. Pamfletti kuvaa mellakoinnista kuolemaan tuomitun ja teloitetun Thomas Benstedin haamun ja Canterburyn piispan kohtaamista ja keskustelua. Bensted saapuu Canterburyn piispan luo kysymään, miksi hänet on teloitettu ja miksi hänen irtileikattu päänsä on joutunut näyttille London Bridgelle. Benstedin mielestä hän syyllistyi vain pieneen rikokseen, josta ei pitäisi rankaista kuoleamalla, mutta piispan mukaan hän oli maanpetturi ja kuolemantuomionsa ansainnut. Bensted syytti piispaa laajemminkin verenhiemoisuudesta vastustajiaan kohtaan.³⁷

Benstedin haamua kuvaava pamfletti on mielenkiintoinen myös sen sisältämän intertekstuaalisuuden vuoksi. Pää, jotka pamfletin lopussa käyvät keskustelua London Bridgellä, kuuluvat Thomas Benstedille ja William Wardille,

35 Ks. Robert Charteris (1610).

36 Capp (1988) 113–115.

37 F. Coules (1641) *CANTERBVRIES AMAZEMENT OR The Ghost of the yong fellow Thomas Bensted, who was Drawne, Hangd, and Quartered by the meanes of the Bischoop of CANTERBURIE, who appeared to him in tje Tower, since the Iesuites Execution. With a Discourse between two Heads on London Bridge, the one being Thomas Bensted, the other the late Iesuites*. Printed for F. Coules, in the Yeare 1641.

Thomas Benstedin haamu on saapunut piispan luokse. Piispa kysyy kuka tulija on ("who art thou"), johon Bensted vastaa ("I am thomas Bensted"). Kuvan reunoilla näkyvät Benstedin irtirevityt raajat näytteille asetettuna sekä hänen ja jesuiitta Wardin päät ilmeisesti keskustelemassa keskenään.

teloitetulle jesuiitalle. Wardhan on päähenkilönä eräässä toisessa samana vuonna julkaistussa pamfletissa.³⁸ Pamfleteissa kerrotut tarinat eivät siis olleet irrallaan ajan muista ilmiöistä vaan reagoivat ympäröiviin tapahtumiin. Huolimatta Benstedin kohtalosta kertovan pamfletin luonteesta kummitustarinana, jonka eräs tarkoitus lienee huvittaa lukijaa, se kertoo samalla lukijalle myös todellisia ajan tapahtumia. Huomionarvoista Benstedin ja Wardin tapauksien intertekstuaalisuudelle on, että kirjaset on painettu samalle kauppiaille (*printed for F. Coules, printed by T. H. for Francis Coules*), mutta painaja lienee ollut eri. Ainoastaan Wardista kertovassa pamfletissa painaja nimetään, joskin vain nimikirjaimilla (T. H.).³⁹ Kummitustarina on painettu vielä fraktuuralla, mikä on käsittelemisensä 1600-luvun pamfleteissa antiikvaa huomattavasti harvinaisempi ratkaisu.

³⁸ Francis Coules (1641).

³⁹ F. Coules (1641) [1], Francis Coules (1641) [1].

Pamfletit olivat aikansa viihteellistä lukemistoa huolimatta vakavista aiheistaan. Joukosta löytyi sekä avoimesti kevyempiä kirjoituksia että vakava-henkisiä, raportoivia selostuksia. Vaikka kummitustarina edustaakin viihdettä, siihen liittyi vakavampiakin puolia. Tarinaa tai rikostapausta kertovan pinnan alla kirjoituksissa saatettiin ottaa myös kriittisesti kantaa ajankohtaisiin tapah-tumiin. Thomas Benstedin haamu arvostelee dialogissaan piispaa ja saamaansa julmaa tuomiota. Keskustellessaan jesuiitan pään kanssa Benstedin pää korostaa toimineensa vain piispaa vastaan Wardin petoksen kohdistuessa kuningaskuntaa vastaan.⁴⁰

Vaikka varsinaiset uutislehdet kehittyivät Englannissa vasta myöhemmin, jo vuonna 1584 englantilainen, Ipswichissä painettu kirjanen houkuttelee otsi-kollaan lukijoita uutisilla Saksanmaalta. Ajalle tyypilliseen tapaan se kertoo kes-keisen sisällön jo pitkässä otsikossaan: Saksassa oli saatu kiinni ja teloitettu julma murhaaja. Murhaajan väitettiin ehtineen maantierosvona olonsa aikana surmata lähes tuhat ihmistä ja pitäneen naista vankina luolassaan seitsemän vuoden ajan. Erikseen jo otsikossa nostetaan esille se, että murhattujen joukossa oli kuusi hänen omaa, vangitsemansa naisen kanssa saatua lasta. Pamfletti on kansitekstin mukaan käännetty alankomaalaisista ja ranskalaisista teksteistä. Pamfletin mu-kaan teloitus suoritettiin 14. kesäkuuta. Tuomion täytäntöönpanon vuotta ei kuitenkaan mainita.⁴¹

Tapahtumat olivat maantieteellisesti kaukaisia, mikä on antanut mahdol-lisuuden jutun paisutteluun. Tämä oli yleinen tapa uutisia sisältävissä kirjoituk-sissa.⁴² Murhaajan uhrien määrää oli helppo liioitella. Uutiset Saksasta sisälsivät

40 "Your conspiracy was against the state of our whole kingdom to ruine that: mine was onely against particular man, the Bishop of Canterburie, a Subiect; yours of a higher conse-quence, and for which you suffer iustly." F. Coules (1641) [5].

41 George Pen (1584) *Newes out of Germanie. A most wonderfull and true discourse of a cruell murderer, who had kylled in his life tyme, nine hundred threescore and odde persons among which six of them were his owne children, begotten on a young woman which he forceablie kept in a Caue seven yeeres, with the manner how he was taken, and the aboundance of wealth that was found in the said Caue: executed at Berkeflell on the 14. of Iune. Translated and published accooding to the Dutch and French Coppyes.* By G. P. 1584. Imprinted for George Pen, dwelling at Ipswich, [1].

42 Capp (1988) 226.

muutenkin aineistoa, joka tuo lukijan mieleen kansantarinat ja sadut. Maantierosvon ja murhaajan nimeksi kerrotaan Christeman Gempertinga. Hän ryösti aluksi kumppaneineen matkustavaisia, surmasi heidät, heitti ruumiit kaivoon ja keräsi saaliin luolaansa. Hän kaappasi myös naisen luolaansa, piti tätä kahleissa ja surmasi kuusi lasta, jotka nainen synnytti. Myöhemmin Christeman menetti luottamuksen kumppaneihinsa ja surmasi heidät sekoittamalla heidän juomiinsa myrkkyä. Kumppanit kuolivat ”viisi tai kuusi tuntia sen jälkeen”.⁴³

Luolaan kaapattu nainen sai kuitenkin Christemanin luottamuksen vahvistumaan ajan myötä ja nainen pääsi lopulta käymään kaupungissakin luvuttuun, ettei paljastaisi luolan sijaintia. Valan vannonut nainen kamppaili lupauksensa, katkeruuden ja vihan välimaastossa, kunnes keksi, miten voisi johdattaa sotilaat pidättämään kaappaajansa. Nainen teki ostamaansa papusäkkiin reiän, josta pudonneita papuja seuraamalla sotilaat löysivät luolan ja vangitsivat siellä nukkuneen Christemanin.⁴⁴ Nykylukijalle tapaus näyttäytyy Hannun ja Kertun muunnelmana.

Pamfletin kerronnassa on paljon tarinallisia elementtejä. Maantierosvot olivat ajan matkustavaisille todellinen pelon aihe ja tiet turvattomia. Christemanin lähes tuhat uhria tuntuvat silti liioitellulta, mihin tapahtumien maantieteellinen etäisyys antoi hyvän mahdollisuuden. Suuri uhrimäärä, Christemanin julmuus etenkin vangitsemansa naisen lapsia kohtaan ja klassinen rosvoluola suurine aarteineen on kuitenkin taannut lukevan yleisön mielenkiinnon, mikä on varmasti ollut myös julkaisijan mielessä. Suullisesti tarina lienee levinnyt erilaisina versioina vieläkin laajemmalle.

Erilaiset uskottavuusongelmat ja rosvotarinoiden kaanoniin kuuluvat elementit eivät kuitenkaan tarkoita sitä, ettei alkuperäinen uutinen menestyksekkään maantierosvon uran tehneen miehen kiinniotosta voisi olla totta. Kirjoitustavastaan ja tarkoituksperistään johtuen kirjoituksia ei voi pitää kovin luotettavina tapahtumahistoriallisina lähteinä. Kirjaset kuitenkin julkaistiin varsin pian kuvattujen tapahtumien jälkeen, minkä voi katsoa parantavan niiden

43 “5 or six houres after”. George Pen (1584) [5], [1–5].

44 George Pen (1584) [5–7].

luotettavuutta sen suhteen, että jotain kuvatun tapaista oli tosiaan sattunut. Kirjoitusten tyyli – niin vakavampihenkisissä kuin selvemmin viihdyttämistar-koituksessa kirjoitetuissa pamfleteissa – oli kuitenkin sellainen, että varsinaisia uutislehtiä ne eivät olleet.

Valistusta uuden kirjallisuuden keinoin

Kirjasten aiheet tuntuvat nykylukijoista usein raaoilta ja vastenmielisiltäkin. Tunne syntyyneen enemmän aikakauden rangaistusten luonteesta kuin itse kirjoitusten keskeisemmästä sisällöstä. Ei pidä ajatella uuden ajan alun teloituksia seuranneen ihmisen olleen erityisen raaka olento. Samaa voidaan sanoa rikoksista kertovien pamflettien lukijoista. Kirjoitusten aiheet herättivät toki mielenkiintoa, mikä oli niiden tarkoituskin, mutta varsinaista yksityiskohtaista väkivaltaa ei kuvattu kovin paljon. Kuvaukset olivat enemmänkin moraalisia opetuksia ja varoituksia. Kirjoitukset eivät myöskään olleet vain alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluneiden lukemistoa, vaan myös lukutaitoiset ylempiluokkaaiset lukivat halpajakirjallisuutta. 1600-luvulla kirjallinen maku ja huumorintaju olivat vielä melko yhteneväisiä kaikilla kansanluokilla.⁴⁵

Michel Foucault'n mukaan rangaistusten raakuuden herättämä myötätunto oli tärkeä syy julkisista kidutuksista ja teloituksista luopumiseen. Rikollisia alettiin katsoa jonkinlaisina sankareina, jopa pyhimyksinä ja tuomioiden täytäntöönpanoon saatettiin jopa puuttua yleisön toimesta. Julkiset rangaistukset alkoivat siis kääntyä tarkoitustaan vastaan.⁴⁶ Lukijoiden suhtautumista kirjoitusten kuvastoon on vaikea arvioida. Ehkä nekin osaltaan herättivät myötätuntoa ja ymmärtämystä. Julkisen teloituksen raakuus ei silti ollut luettuna yhtä voimakas kokemus kuin paikan päällä nähtynä ja kirjoitusten moraaliopetuksellinen puoli olikin loppujen lopuksi raakuuksien esittelyä tärkeämpää.

Arvioitaessa pamflettien tarkoitusperiä ja syitä niiden julkaisemiseen täytyy pitää mielessä, että kirjapainotoimintaa valvottiin 1600-luvun Englannissa.

⁴⁵ Capp (1988) 200-201.

⁴⁶ Michel Foucault (1980) *Tarkkailla ja rangaista*, suom. Eevi Nivanka, Helsinki: Otava, 85-98.

Käsitlemistäni pamfleteista ainoastaan Ravaillacia ja Christemania käsittelevät oli painettu muualla kuin Lontoossa, joka oli vielä pitkään Englannin kirjallinen keskus.⁴⁷ Kirjatuotanto Lontoon ulkopuolella oli lailla säädeltyä vuoteen 1694 asti, mutta Lontoossakaan kirjakauppa ei ollut täysin vapaata. Sekä kirkon että valtion edustajat valvoivat kirjamarkkinoita, vaikka sensuuri ei pääsääntöisesti ollutkaan kovin tiukkaa. Valvontaa myös helpotettiin antamalla kirjapainomonopoli parille kymmenelle kauppiaskilta *Stationers' Companyn* jäsenelle.⁴⁸ Tämä oli eräs kolmesta sensuurin muodosta.⁴⁹ Monopoliasema lienee ollut myös suuri kannustin kirjapainajien jonkinlaiselle itsesensuurille toimiluvan menettämisen välttämiseksi.

Suoraa yhteyttä kirkon, valtiovallan ja pamflettien julkaisemisen välille on vaikea vetää, mutta ilman niiden vähintäänkin passiivista suostumusta halpikirjallisuutta ei olisi julkaistu niin suuria määriä. Sensuroimisen lisäksi valtiovalta suosi omalta kannaltaan edullisia mielipiteitä sisältävien kirjoitusten julkaisemista. Joissain tapauksissa voidaan puhua jopa propagandasta.⁵⁰ Tutkija James Sharpen mukaan pamfletit olivat sensaatioaiheistaan huolimatta hyvin normatiivisia ja rikoksen seuraamuksista varoittava.⁵¹ Käsitlemäni pamfletit vahvistavat kuvaa vallanpitäjien hyväksymistä ja jopa vallanpitäjien tarkoituspieriä tukevista kirjoituksista. Rikosten ja niistä seuranneiden rangaistusten kuvaaminen teki kansalle selväksi, että maassa oli laki, jonka rikkomisesta rangaistiin. Julkiset teloitukset olivat tietenkin tärkeä viesti ihmisille, mutta pamfletit levittivät samaa sanomaa vielä laajemmalle ja antoivat kirjoittajille mahdollisuuden kommentoida ja alleviivata kirjoituksen moraaliopetuksellisia ulottuvuuksia.

Staffordin, yläluokkaisen englantilaisen, tuomitseminen haureusrikoksestaan kuolemaan kertoi, että laki oli – ainakin periaatteessa – sama kaikille.

47 Robert Charteris (1610), George Pen (1584).

48 John Feather (2007) 'The British Book Market 1600–1800' teoksessa Simon Eliot & Jonathan Rose (toim.) *A Companion to the History of the Book*, Malden: Blackwell Publishing, 240, 243.

49 Houston (1988) 164.

50 Houston (1988) 166.

51 Sharpe (1988) 256–258.

Toki pamfletti esitti Staffordin loppujen lopuksi myönteisessä valossa: viinin pauloihin hairahtuneena tuomionsa suoraselkäisesti kohtaavana miehenä. Eräs kirjoituksen tarkoitushan oli osoittaa, että hän ei tehnyt itsemurhaa.⁵² Martha Scamblerin lapsenmurha tuomittiin kategorisesti eikä sille juuri vaivauduttu etsimään muita syitä kuin oman häpeän piilottaminen. Avioliiton ulkopuolinen seksuaalisuus tuomittiin, mikä oli yhteneväinen ajan – ja ennen kaikkea kirkon – näkemysten kanssa. Sen sijaan John Rowsen tekemille murhille etsittiin syitä paholaisesta asti, missä oli myös havaittavissa pieni kriittinen osoitus kirkkoa kohtaan, joka ei ollut tarjonnut Rowselle tarpeeksi sielullista tukea. Kovin kärjeks piikki ei kuitenkaan ollut. Suoremmin kirjoituksessa otetaan kantaa turmeluksen vastustamiseen, mikä lienee vain miellyttänyt kirkkoa.⁵³

Katolisuutta ja etenkin jesuiittoja vastaan hyökkääminen pamfleteissa on selvästi ollut valtaapitävien ajatusten mukaista. William Wardin katolisuuteen lankeamisesta ja sen seuraamuksista kertovassa kirjoituksessa tehtiin selväksi, että Englannin kirkko on kuninkaan alamaiselle ainoa oikea vaihtoehto.⁵⁴ Englannin kirkon yhtenäisyyden puolesta kirjoitettiin myös Enoch ap Evanista kertovassa pamfletissa. Kirkko varmasti hyväksyi kirjoituksen, jossa osoitetaan protestanttien keskinäisten riitojen seuraukset pahimmillaan: äidin- ja veljenmurhat.⁵⁵ Vuonna 1633 julkaistun pamfletin aikoihin yhtenäinen Englanti alkoi olla varsin ajankohtainen toiveiden kohde. Maa oli ajautunut ennen vuosisadan puoliväliä sisällissotaan, joskaan ei puhtaasti uskonnollisista syistä.

Kummitustarina, jossa Thomas Benstedin haamu ilmestyy Canterburyn piispalle, on aiheeltaan viihteellisempi kuin monet muut rikostarinat, mutta sisältää enemmän kriittistä asennetta valtaapitäviä kohtaan kuin todenmukaisemmat rikostarinat. Viihteellisen kontekstin taakse oli ehkä uskallettu kätkeä enemmän. Piispan kovat otteet kyseenalaistettiin fantasian keinoin Benstedin haamun saapuessa häntä syyttämään. Humoristisessa päiden välisessä keskus-

52 A. I. and F. B. (1607).

53 Edward Wright (1614); I. T. and H. G. (1621).

54 Francis Coules (1641).

55 Nicholas Okes (1633).

telussa Bensted pitää itseään vähäisempänä rikollisena kuin jesuiitta William Wardia.⁵⁶ Tässäkin pamfletissa siis kuitenkin tuetaan valtiovallan asennetta katolisuutta vastaan.

Pamfletit eivät kuitenkaan olleet valtaapitävien propagandaväline, vaan kirjapainotaidon ja uuden kirjallisen kulttuurin mahdollistama uusi kirjallinen genre. Kertomalla jännittävistä ja kauheista tapauksista poliittisesti ja uskonnollisesti sopivalla tavalla, niiden julkaisijat mahdollistivat halpikirjallisuuden vapaan leviämisen. Halvalla tuotetut ja myydyt pamfletit laajaa yleisöä kiinnostavine ja huomiota herättävine aiheineen toivat kirjallisen kulttuurin myös alemman sosiaalisen luokan tietoisuuteen. Pamflettien aiheet kiinnostivat laajoja kansankerroksia ja kirjasia myytiin kymmeniä tuhansia. Tämä on syytä muistaa pamfletteja luettaessa. Vaikka niistä on löydettävissä paljon moraalisia ja yhteiskunnallisia opetuksia, ne olivat aikansa kaupallisia tuotteita ja erittäin merkittävä osa kirjapainotaidon myötä ennennäkemättömän harppauksen ottaneita kirjamarkkinoita.

⁵⁶ F. Coules (1641).

Suuria yrityksiä pienin tuloksin

Kirjojen sensuuri Japanissa Edo-kaudella (1603–1868)

Tarina 47 *roninista* tunnetaan nykyään kaikkialla.¹ Vuonna 1702 Japanin hallinnon virkamies loukkasi *roninien* isäntää, joka koetti kostaa loukkauksen, mutta epäonnistui aikeissaan. Hallinto määräsi hänet suorittamaan rituaalisen itsemurhan. Entiset samurait, nykyiset *roninit*, päättivät kostaa isäntänsä kohtalon. Vuoden ajan he elivät huoletonta ja rappiollista elämää ollen pilkan kohteina vaivuttaakseen vihollisensa turvallisuuden tunteeseen. Sitten he iskivät. Virkamies ei suostunut suorittamaan itsemurhaa jäätyään vangiksi, joten hänet tapettiin. Isäntänsä kunniaa puolustaneet *roninit* olivat rikkoneet *shogunaatin* lakeja, joten myös heidät määrättiin suorittamaan itsemurha. Japanilaisessa perinteessä se oli kunniallinen päätös tarinalle, jota on pidetty esimerkkinä uskollisuudesta ja uhrautuvaisuudesta. Euroopassa se ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1822.² Erityisesti A. B Mitfordin *Tales of Old Japan* (1871) levitti tarinaa *roninien* sankaruudesta.³

Tarkasteltaessa Japanin hallinnon suhtautumista tarinaan ja sen julkaisuun, saa käsityksen hyvin erilaisesta Japanista. Tarinan levittäminen kiellettiin heti tapauksen jälkeen, koska 47 *roninin* tekoja pidettiin shogunaatin määräysten vastaisina. Kuitenkin tieto levisi hyvin nopeasti kiellettyjen kirjapainojen levittämien teoksien avulla. Samaten kirjat, joissa tapahtumapaikkaa ja aikaa oli muutettu, levittivät samaa tarinaa. Tapahtumat kronikoinut *Taihei ginshiden*⁴, joka ilmestyi vuonna 1719, oli suuri menestys. Kustantaja painatti teosta suuren määrän ja myi sitä niin paljon kuin ehti ennen kuin teos kiellettiin. Kyse ei ollut

1 *Ronin* on isännätön samurai.

2 Isaac Titsinghin *Illustrations of Japan*, julkaistu kirjoittajan kuoleman jälkeen.

3 <http://www.gutenberg.org/ebooks/13015>.

4 Artikkelin japaninkieliset nimet ovat länsimaisessa kirjoitusasussa. Pyrin kuitenkin liittämään mukaan suomennoksen.

poikkeuksellisesta tapahtumasta, sillä shogunaatti halusi sensuroida Japanin kirjallisuutta ja muuta viihdettä, kuten näytelmiä.⁵

Käsittelen artikkelissani Japanin hallinnon pyrkimyksiä sensuroida kirjallisuutta ja sensuurin onnistumista Tokugawa-shogunaatin hallitsemalla Edo-kaudella. Lähteinä käytän pääasiassa Mary Elisabeth Berryn *Print in Japan*- ja Peter F. Kornickin *Book in Japan* -teoksia.⁶ Aiheen käsittely on jaettu kolmeen osaan: ensimmäinen osa kertoo *bakufun*⁷ sensuuriyrityksistä ja Deshiman saaren⁸ muodostamasta poikkeustapauksesta. Toinen osa kertoo kiltojen harjoittamasta sensuurista ja kolmas osa keskittyy sensuurin kiertämiseen.

Edo-kausi alkoi Tokugawa Iyeasun perustaessa 1600-luvulla shogunaatin, joka hallitsi maata seuraavat kaksi vuosisataa.⁹ Japanin olot ennen Tokugawan valtaannousua olivat sekavat sisällissodan ja yläloukan valtataistelun takia. Tokugawan uusi hallinto rauhoitti yhteiskuntaa.¹⁰ Yhteiskunnallinen vakaus ja suurempi lukijakunta antoivat paremmat olosuhteet kirjojen julkaisemiselle. Erityisesti kauppiaaluokan kasvava vauraus vaikutti suuresti kaupunkien kasvuun ja kulttuurin kehitykseen. Edo-kaudella näkyy tasaisesti kiihtyvä lukutaidon, kirjojen julkaisemisen sekä levityksen kasvu. Hallinto puuttui julkaisuun rajoitetusti eikä vaikuttanut kasvuun suuresti. Ajanjaksolle oli tyypillistä kirjallisuuden, erityisesti viihdekirjallisuuden, huomattava kasvu.

Kirjoitustaito levisi Japaniin Kiinasta viimeistään 600-luvulla jKr. Varhaisin kirjallisuus oli pääasiassa kiinalaisia buddhalaisia tekstejä. Japanin oma kirjallisuus alkoi syntyä vasta 1000-luvulla. Hyvänä esimerkkinä tästä on Mu-

5 A.B. Mitford (1910) *Tales of old Japan*, <http://www.gutenberg.org/files/13015/13015-h/13015-h.htm> 83

6 Mary Elisabeth Berry (2006) *Japan in Print: Information and nation in the early modern period*, University of California Press.; Peter F. Kornicki (2001) *The book in Japan: a cultural history from beginnings to the nineteenth century*, University of the Hawai'i Press.

7 *Bakufu*-termillä tarkoitetaan Japanin shogunin johtamia samurai-hallintoja. Tästä eteenpäin tarkoitan sillä yksinomaan Tokugawa-shogunaatin hallintoa.

8 Deshima oli Nagasakin edustalla sijaitseva hollantilaisten rakentama keinotekoinen saari, joka oli ainoa paikka käydä ulkomaankauppaa Japanin eristäytymisen jälkeen vuonna 1641.

9 Tokugawa Iyeasun shogunin arvon saamisesta viimeisen Tokugawa-shogunin vallan menetykseen.

10 Berry (2006) 43.

rasaki Shikibun kirjoittama *Genjin tarina* (Genji monogatari), moniosainen proosakertomus, jota pidetään romaanien edeltäjänä.¹¹ Vihdoin 1000-luvun hovikulttuuri synnytti *kanat* eli tavuaakkoset, joita käyttivät ennen kaikkea naiset. Japaniksi kirjoittaminen säilyi naisten toimintana 1500-luvulle asti, jolloin japani alkoi saada virallisen kirjakielen aseman. Silti *bakufun* kirjasto koostui vielä 1800-luvulla yksinomaan kiinalaisista teoksista.

Erityistä sensuuria ei ennen *bakufun* hallintoa esiintynyt, paitsi muutamissa tapauksissa. Munkki Chugan Engetsu kirjoitti vuonna 1341 teoksen *Nihonsho*. Se oli historiateos, mutta sisälsi vihjauksen siitä, miten Japanin keisarisuku polveutui Kiinasta. Rangaistuksesta ei olla varmoja, mutta Chugan yritti palata Kiinaan seuraavana vuonna. Mahdollisesti kyseessä oli pako vainon takia tai karkotus. Toisessa tapauksessa munkki Nichien kirjoitti vuonna 1260 teoksen, jossa kerrottiin Kamakuraan vuonna 1250 iskeneiden luonnonkatastrofien johtuneen munkki Hönenin (1133–1212) kiistellyistä puhtaan maan opetuksista.¹² Seuraavana vuonna Nichiren karkotettiin Izuun rangaistuksena, mutta teoksesta säilyi kopioita ja sitä painettiin ilman, että viranomaiset olisivat puutuneet asiaan.¹³ Tässä vaiheessa sensuurikiellot koskivat yksittäisiä teoksia, jotka arvostelivat suoraan hallintoa tai herättivät levottomuutta.

Ensimmäiset japanilaiset teokset olivat käsin kopioituja. Tämä perinne säilyi buddhalaisten tekstien kopioimisen ja kalligrafisten arvojensa ansiosta aina 1800-luvulle asti yleensä rinnakkain yksittäisillä puukirjaimilla painamisen kanssa. 1500-luvulla kehittyneempi puulaattatekniikka (*umeki*) alkoi syrjäyttää näitä perinteisimpiä kirjanvalmistustapoja. Uudessa tekniikassa kirjan sivu kaiverrettiin kokonaan puulaatalle, jonka jälkeen samalla laatalla voitiin painaa useita satoja tai tuhansia sivuja. Puulaattoihin voitiin myöhemmin liittää uusia

11 Kornicki (2001) 78; Berry (2006) 191

12 Hönen (1133–1212) perusti buddhalaisen puhtaan maan suuntauksen. Hänen opetuksiensa mukaan yhteiskunnan korruptoituiessa buddhalaisuuden harjoittaminen vaikeutuu ja tulee mahdottomaksi.

13 Kornicki (2001) 322–323.

osia tekstin korjaamiseksi.¹⁴ Laatat selittävät paljon japanilaisesta julkaisutoiminnasta niiden omistuksen merkityksessä käytännössä oikeutta painamiseen. Oli varsin yleistä, että laatat olivat usean eri kustantajan yhteisomistuksessa. Kustantajat omistivat tällöin osuuksia toisten kustantajien teoksista, joiden merkinä toimi usein yksi laatta. Esimerkiksi Kawachiya Mohee, osakalainen kustantaja, perusti liikkeensä kokonaan laattojen omistusoikeuksien varaan. Vuonna 1870 hän omisti oikeudet 1140 työhön. Laattojen omistus mahdollisti keinottelun ja yrityksen nopean kasvun.¹⁵

Bakufun sensuuri

Tokugawa-shogunaatin noustua valtaan sen hallinto pyrki seuraamaan myös kirjallisuuden julkaisemista, joskin vähäisin tuloksin. Japanin omat markkinat olivat suurimmaksi osaksi valvomattomat. Pääasiallinen vastuu sensuurista lankesi kirjanpainajien killoille. Systeemi toimi kiltojen kannalta hyvin niiden saadessa itse valvoa julkaisutoimintaansa eikä *bakufulla* ollut tarvetta puuttua julkaisuihin joitain erityistapauksia lukuunottamatta. Tästä huolimatta kiellettyjen aiheiden lista oli pitkä: shogunaatti kielsi sellaiset historialliset aiheet, jotka kuvasivat vuoden 1400 jälkeisiä tapahtumia. Toisin sanoen 1500-luvun tapahtumiin ja Tokugawojen valtaannousuun ei saanut edes viitata. Kaikki poliittisista aiheista kirjoittaminen oli kielletty, samoin ajankohtaiset kuvaukset esimerkiksi skandaaleista ja katastrofeista. Näitä aiheita koskevien kirjoitusten julkaisemisesta joutui vaikeuksiin. Vaikka Toyotomi Hideyoshista (1536/1537–1598), Japanin hallitsijasta ennen Tokugawa Ieyasua, kirjoittaminen ei ollut varsinaisesti kielletty, joutui *Chosen seibatsuki*, Hideyoshin Korean-sodasta kertova (1569) teos, kiellettiin vuonna 1659.¹⁶

14 Kornicki (2001) 138, *Umekin* lisäksi olemassa oli muun muassa *kabusebori*, jossa uusi laatta kaiverrettiin painetusta sivusta.

15 Kornicki (2001) 221.

16 Kornicki (2001) 332, Hideyoshin Korean sotaretki ei onnistunut saavuttamaan pysyviä tuloksia.

Bakufu pyrki kiristämään sensuuria useaan otteeseen. Vuonna 1673 shogunaatti määräsi julkaisijat neuvottelemaan, mikäli ne aikoisivat julkaista mitään shogunaattia koskevaa, mitä tahansa, mikä voisi vaivata ihmisiä – käytännössä korkea-arvoisia samuraita ja *daimioita*¹⁷ – tai erityisiä tapahtumia ja skandaaleita koskevia kirjoituksia.¹⁸ Käytännössä shogunaatti ei kuitenkaan olettanut jokaisen teoksen tuomista näytille, vaan julkaisijat saivat itse koetella rajojaan. Shogun Yoshimune (1684–1751) loi vuosina 1721–1722 uudet tiukemmat säädökset, jotka määrittivät sensuurin linjan Edo-kauden loppuun asti.¹⁹ Yoshimunen säädökset vahvistivat ja systematisoivat vanhat kiellot. Kirjoittajan ja julkaisijan nimien tuli näkyä julkaisussa ja teokset tuli tarkastaa ennen niiden asettamista myyntiin. Asetus ajoi monet julkaisijat ja kirjallisuuden lajit maan alle. Asetusten suurin vaikutus oli kuitenkin se, että se loi kiltojen harjoittaman oman sensuurisysteemin. Vuoden 1722 jälkeen shogunaatti asetti monia uusia kieltoja, jotka koskivat muun muassa rakkauden takia tehdyistä itsemurhista kirjoittamista.

Kansei-uudistukset (1791) jäivät vaikutuksiltaan lyhytkestoisiksi, mutta ajoivat monia kirjallisuuden lajeja maan alle. Niillä pyrittiin rajoittamaan punaisen lyhtyen aluetta kuvaavia moraalittomina pidettyjä teoksia, joita kutsuttiin nimellä *sharebon*. Santo Kyoden (1761–1816), yksi ajan suosituimmista kirjailijoista, joutui uudistusten uhriksi. Kyodenin kirjoittamat *sharebon*-kirjat läpäisivät killan tarkastuksen, sillä tarkastajat olivat tietämättömiä muuttuneista säädöksistä. Tietämättömyys ei säästänyt Kyodena ja tarkastajia tuomiolta. Kyoden tuomittiin käsirautoihin 50 päiväksi, julkaisija menetti puolet omaisuudestaan ja tarkastajat karkotettiin hallintokaupunki Edosta. Japanin sensuurisysteemeissä tieto kulki hitaasti ja päättäjien tahto ei ollut aina tiedossa, mikä aiheutti ongelmia. Kyoden oli uudistuksen ensimmäinen uhri siitäkin huolimatta, että hänen teoksensa ei sisältänyt lainkaan eroottista materiaalia. Jo vuonna 1789 Kyoden

17 *Daimio* oli lääninherra. Tokugawa-kaudella *daimiot* olivat tiukasti sidottuja keskushallintoon.

18 Kornicki (2001) 334.

19 Kornicki (2001) 337.

oli tehnyt teoksen *Kokubyaku mizukagami*, joka kuvasi korkeaa viranomaista kohdanneen fiktiivisen salamurhayrityksen. Teos oli herättänyt *bakufun* huomiota ja Kyoden valittiin sopivaksi varoittavaksi esimerkiksi.²⁰ *Kansei*-uudistusten vakavuus on nähtävissä annettujen asetusten määrästä; yksin vuodelta 1790 löytyy neljä uutta asetusta, kun sitä ennen vuoden 1754 jälkeen oli annettu vain yksi kalentereja koskeva asetus.²¹ Uudistukset ajoivat *sharebon*-kirjallisuuden maan alle ja lopettivat sen kukoistuskauden. Uudistusten laannuttua seuraavat suuren luokan uudistukset seurasivat vasta vuonna 1841.

Sharebonin kieltäminen synnytti uuden romanttisen kirjallisuuden lajin, *ninjobonin*, joka joutui vuoden 1841 *Tenpo*-uudistusten uhriksi. Uudistukset olivat tuhoisia Japanin vallinneelle sensuurisysteemille, sillä ne hajottivat kirjanpainajien kiltojen oman sensuurisysteemin ja vastuu sensuurista siirtyi hallinnolle itselleen. *Bakufu* antoi kirjojen tarkastuksen oman akatemiansa *Gakumonjon* tehtäväksi. Akatemia ei pystynyt selviämään valtavasta paineesta ja jo vuonna 1842 ehdotettiin, että esimerkiksi ruoanlaittoa ja kukka-asetelmia koskevat kirjat voisivat siirtyä alempien virkamiehien tarkastettaviksi.²² Uudistukset olivat tuhoisia *ninjobonille* ja muulle suositulle kirjallisuudelle. Suurin osa suosituista kirjailijoista sai jonkinlaisen tuomion. Vaikka tuomiot olivatkin lieviä, syntyi epävarma ilmapiiri sen suhteen, mitä sai julkaista. Tämä jäädettiin Japanin kirjallisuuden vuosiksi. Vuonna 1843 uudistukset alkoivat laantua niiden päävalvojan Mizuno Tadakunin erottua. Kirjanpainajien killoille palautettiin järjestäytymisoikeus ja ilmapiiri alkoi vapautua 1850-luvulla.

Nagasaki – ulkomaisen kirjallisuuden ja sensuurin satama

Kristillinen kirjallisuus oli poikkeus *bakufun* muuten heikossa kontrollissa. Vuonna 1593 jesuiitat julkaisivat Japanissa ensimmäisen länsimaisen kirjan japaniksi käännettynä. Aluksi suosiollisesti kristinuskoon suhtautunut Togukawa-

20 Kornicki (2001) 340–341.

21 Peter F. Kornicki (1977) 'Nishiki no Ura. An Instance of Censorship and the Structure of a Sharebon', *Monumenta Nipponica* Vol. 32, No. 2, 154.

22 Kornicki (2001) 344.

hallinto näki sen vahvistavan tiettyjen alueiden *daimioita* liikaa. Shogunaatti kielsi pian kristinuskon harjoittamisen Japanissa ja kristillinen kirjallisuus joutui erityistarkkailuun. Jesuiitat ehdivät kääntää noin sata teosta japaniksi ennen julkaisemisen loppua. Vuonna 1626 Nagasakissa viranomaiset polttivat ”vuorellisen kirjoja”. Länsimaisen kirjallisuuden sensuuri oli poikkeuksellisesti shogunaatin suorassa kontrollissa. Myös kiinalainen kirjallisuus oli valvottua johtuen jesuiittojen aktiivisesta roolista Kiinassa. Vuonna 1630 tuli voimaan ensimmäinen asetus, jossa kiellettiin 32 Li Madoun eli Kiinassa toimineen jesuiitta Matteo Riccin (1552–1610) teosta.²³ Kaikki ulkomainen kirjallisuus tuli Japaniin Nagasakin kautta, mikä mahdollisti tarkan valvonnan. Nagasakin sensuurinvirkojen arkistot ovat hävinneet, mutta Peter F. Kornicki käyttää lähteenään Kondo Seisaita, shogunaatin kirjastonhoitajaa, jolla oli 1800-luvulla pääsy arkistoihin.

Nagasakiin kehittyi pysyvä sensuurikoneisto, joka tarkasti kaiken Japaniin saapuvan kirjallisuuden. Vuonna 1639 Mukai Gensho, paikallinen konfutselainen lääkäri, nimitettiin ensimmäiseksi sensoriksi. Hänen poikansa Gensei kunnostautui löytämällä kiinalaisen kirjan, joka oli läpäissyt sensuurisysteemin, mutta sisälsi kristillistä materiaalia. Gensei nimitettiin Nagasakin pääsensoriksi ja virasta tuli perinnöllinen Mukain suvussa.²⁴ Kaikki maahantuodut kirjat tarkastettiin. Ainoana poikkeuksena shogunaatin kirjaston tilaamat kirjat toimitettiin suoraan perille. Paikallisten kirjakauppiaiden odotettiin myös osallistuvan sensuuriprosessiin ja raportoivan jokaista sotataidosta ja kristillisyydestä kertovasta kirjasta. Silti vuosien 1685–1720 välillä ainoastaan 16 teosta tuhottiin tai palautettiin. Kiinalaiset kapteenit olivat hyvin tietoisia, mitä teoksia kannatti tuoda maahan eikä ongelmia päässyt syntymään.

Shogun Yoshimune lievensi sensuuria vuonna 1720 koskemaan ainoastaan selvästi kristillisiä teoksia. Lievennys saattoi johtua Shogunin kiinnostuksesta astronomiaan ja pääastronomi pyysi häntä poistamaan kiellon saadakseen käsiinsä eurooppalaista tietoa. Shogun Yoshimune oli muutenkin kiinnostunut

²³ Kornicki (2001) 126, 300, 326.

²⁴ Kornicki (2001) 327.

länsimaisesta kulttuurista.²⁵ Vuoden 1720 jälkeen esiintyi enää harvoja kielto-
tapauksia. Viimeisenä vuonna 1851 kiellettiin teos *Hai gue tu zhi*, joka kuvaili
kristittyjä maita ja niiden tapoja.

Hollantilainen kauppakomppania toimi monien vaikutteiden levittäjänä
muuten suljettuun Japaniin. Japanissa puhutaankin hollantilaisesta oppineisuu-
desta. Hollantilaisen kauppakomppanian alettua toimintansa keinoitekoisessa
Deshiman saarella Nagasakin lahdessa Japaniin virtasi hollantilaista kirjalli-
suutta aluksi hitaasti. Kielen osaajien määrä kasvoi, ja sensuurin lievennyttyä
vuonna 1720 hollantilaista kirjallisuutta alkoi siirtyä Japaniin kasvavassa mää-
rin. 1800-luvulla Nagasakista ja Deshimasta oli tullut ulkomaisten vaikutteiden
takia suosittu populaarikirjallisuuden, maalausten, karttojen ja matkaoppaiden
kohde.²⁶ Japani sai ennen 1800-luvun puoliväliä suurimman osan länsimaisesta
tiedostaan hollantilaisista kirjoista. Vuonna 1838 pääkansleri Mizuno Tadakuni
(1794–1851) tilasi 30 sotilasasioita käsittelevää hollantilaista teosta.²⁷ Toisaalta
vaikutteita tuli myös muualta. Vuodelta 1860 Deshimasta säilynyt lista paljastaa
ainakin, että 50 englantilaista, 100 ranskalaista sanakirjaa ja 300 jalkaväen har-
joitusopasta oli tuotu Japaniin. Pian Deshima kuitenkin menetti erikoisaseman-
sa Japanin tehtyä sopimukset ulkovaltojen kanssa kaupan avaamisesta.

Bakufu allekirjoitti vuosina 1854–1855 sopimuksia länsimaisten valtojen
kanssa. Sopimukset sallivat Yhdysvaltojen, Ison-Britannian, Venäjän sekä Alan-
komaiden kansalaisten asettumisen tiettyihin satamakaupunkeihin. Samanai-
kaisesti *bakufu* perusti instituutin vierasperäisten kirjojen valvomiseksi vuonna
1856. Yokohomassa, Nagasakissa tai Hakodatessa länsimaisia kirjoja hankkinei-
den tuli toimittaa ne viranomaisille tarkastusta varten. Ostajia varoitettiin, että
kristinuskosta kertovien kirjojen hallussapidosta voitaisiin rangaista. Ohjeista
huolimatta kirjoja ei toimitettu tarkastettaviksi kovin suuria määriä.²⁸ Sensuu-
riyritykset kuitenkin jatkuivat. *Bakufun* tahdon mukaan Edon kirjanpainajien

25 Kornicki (2001) 328.

26 Berry (2006) 225.

27 Kornicki (2001) 202.

28 Kornicki (2001) 346–347.

kilta kätki jo vuonna 1857 kartat, armeijaa koskevat kirjat, sanakirjat ja kaiken mahdollisen, josta voisi olla hyötyä ulkomaalaisille. Vuonna 1859 *bakufu* kehotti Edon kirjakauppiaita olemaan myymättä ulkomaalaisille Tokugawoja koskevia käsikirjoituksia. *Bakufu* oli siis tietoinen kielletyistä käsikirjoituksista, mutta oli enemmän huolissaan niiden joutumisesta ulkomaalaisten käsiin kuin niiden olemassaolosta. *Bakufun* myyntikielto ulkomaalaisille koski kuitenkin kirjojen pitämistä näytteillä ja jäi siksi osittain toimimattomaksi. Vuonna 1862 preussilainen diplomaatti Edossa päätti istua kirjakaupassa, kunnes kauppias myisi hänelle *bakufun* virkamiehistä kertovan kielletyn kirjan.²⁹

Bakufun oma julkaisutoiminta ei ollut suurta lukuun ottamatta kalentereita, jotka olivat *bakufun* tiukan kontrollin takia yksi säädellyimmistä julkaisuista. Vuonna 1684 kaikki kalenterit yhdenmukaistettiin ja niiden julkaisuun tarvittiin *bakufun* lupa. Yksinoikeus julkaisemiseen annettiin yleensä muutamalle painajalle. Kalenterien tärkeys johtui siitä, että niillä yhdenmukaistettiin ja kontrolloitiin maata. Konfutselaisen ajattelun mukaan ne heijastivat harmoniaa taivaan ja hallinnon välillä.³⁰ Sensuurista huolimatta kiellettyjä kalentereita oli olemassa, mutta niitä ei ollut liikkeellä samalla lailla kuin muuta kiellettyä kirjallisuutta. Muut shogunaatin julkaisut olivat erilaisia ilmoituksia ja kirjallisuuden klassikoita. *Bakufu* ei pyrkinyt luomaan omaa julkaisuverkostoaan vaan valtuutti tietyt kustantajat painamaan esimerkiksi tiettyä kiinalaista klassikkoa.

Kirjanpainajien kiltojen sensuuri

Kirjanpainajien kiltojen oman sensuurin syntyminen merkitsi suurta mullistusta Japanin sensuurisysteemeissä. *Bakufun* harjoittamana monin paikoin hyvin heikko kontrolli korvautui tällöin kirjanpainajien kiltojen omalla kontrollilla. Kilttojen oma sensuurisysteemi alkoi toimia vuosien 1716 ja 1736 välillä Tokugawa Yoshimunen uudistusten seurauksena. Käytännössä sensuurisysteemi antoi vallan sensuurista kirjojen painajille, jotka noudattivat shogunaatin ohjeita siinä

29 Kornicki (2001) 315–316 *Bukan*, säännöllisesti julkaistava lista *bakufun* virkamiehistä, ks. Kornicki (2001) 69.

30 Kornicki (2001) 354, 357.

toivossa, ettei niiden toimintaan puututtaisi. Systeemi oli toimiva, vaikkei olutkaan erityisen tehokas. *Bakufu* säästyi tuhlaamasta voimavarojaan valtavaan operaatioon ja killat saivat tietyin rajoituksin itse vastata siitä, mitä painoivat. Japanin kirjanpainajien killat olivat järjestäytyneet kaupungeittain, mutta niiden välillä oli paljon yhteistyötä.

Teoksen piti käydä läpi killan tarkastus voidakseen tulla julkaistuksi. Käsikirjoituksen tultua hyväksytyksi kustantaja kaiverrutti laatat ja alkoi painaa teosta. Kilttojen ja shogunaatin väliset eturistiriidat haittasivat toimintaa. Killat olivat jäseniensä varallisuuden asialla, mikä merkitsi sitä, että mahdollisimman moni teos pyrittiin saamaan hyväksytyksi. Kuitenkin uhka *bakufun* suorasta puuttumisesta sensuuriin sai killat sensuroimaan teoksia, vaikka niiden tiedot eivät välttämättä olleet ajan tasalla. Killat kiinnostivat erityistä huomiota tarkastusprosessiin. Ne olivat myös huolestuneita jäsentensä harjoittamasta pimeästä kaupankäynnistä. Esimerkiksi vuonna 1735 Osakan kilta julkaisi listan seitsemästä kielletystä teoksesta ja sakotti eroottisten kuvien myynnistä kiinni jääneitä jäseniään. Kioton kilta oli myös huolestunut jäsentensä omista julkaisuista ja julkaisikin vuonna 1771 kiellettyjen kirjojen listan. Lista sisälsi kaikki perinteisesti kielletyt kirjat sekä omistusoikeuksien takia kiellossa olevia teoksia. Listan laajuus todistaa sen, että painajat olivat tietoisia kirjoista ja että niitä oli kierrossa. Kuten Kornicki toteaa, kielletyn kirjallisuuden listan voisikin nimetä kielletyn kirjallisuuden bibliografiaksi tai oppaaksi.³¹

Vuodesta 1716 alkanut kilttojen itsesensuuri loppui vuoden 1841 *Tempo*-uudistuksiin. Kustantajat menettivät kilttojen tarjoaman organisaation ja joutuivat hoitamaan suhteitaan epävirallisesti. Kilttojen luoma organisaatorakenne säilyi sen hyödyttäessä kustantajia. Vuonna 1853 Kioton kilta järjestettiin uudelleen ja muutkin killat saivat jalansijaa. Killat järjestäytyivät nopeasti uudestaan, kun siihen suotiin tilaisuus. Tämä osoittaa niiden olleen elinvoimaisia. Välittömästi uudelleenperustamisensa jälkeen Kioton kilta julkaisi listan kielletyistä teoksista muistuttaakseen jäseniään niistä. Tämä osoittaa sen, miten tärkeä oma

31 Kornicki (2001) 348.

sensuurisysteemi oli ollut killoille mahdollisimman monen teoksen julkaisemiseksi.

Sensuurin kiertäminen

Kiltojen kontrolli ja *bakufun* yritykset olivat usein pinnallisia eivätkä kyenneet ottamaan haltuun Japanin kasvavaa kirjallisuutta. Sensuurin kiertäminen olikin yleistä. Yleisimmät tavat kontrollin kiertämiseksi olivat laittomat kirjapainot ja niiden kautta levinneet tuotteet. Tämän lisäksi Japanin laaja suullinen perinne ja kirjojen käsin kopioiminen mahdollistivat kontrollin kiertämisen. Japanin sensuurisysteemissä oli lisäksi monia aukkoja, joita käytettiin hyväksi. *Taihei gishindenin* (1719) tapaus on hyvä esimerkki siitä. Teos kertoo tapauksen käyttäen oikeiden henkilöiden nimiä. Teoksesta kuitenkin puuttuvat *bakufun* edellyttämät kustantajan tunnukset.³² Myöhempi kommentoija sanoo julkaisijan kertoneen kirjailijalle teoksen tulevan kielletyksi, joten heidän olisi täytynyt ottaa paljon kopioita ja myydä ne nopeasti voiton hankkimiseksi. Teos kiellettiin vuonna 1720, ja kirjailija ja julkaisija joutuivat kotiarestiin. Osakan kustantajat määrättiin luovuttamaan varastoissa olevat kappaleet, mutta suuri määrä oli jo kirjakaupoissa ja lukijoiden käsissä.

Yksi yleisimmistä keinoista kiertää sensuuria oli sijoittaa vasta tapahtuneesta skandaalista kertova teos aikaisemmalle vuosisadalle. Esimerkiksi 1700-luvun ajankohtaisesta skandaalista kertova teos sijoitettiin 1000-luvun hovielämään. Yleisö tiesi, mistä oli kyse ja teokset myivät joutumatta kielletyiksi. Tämä systemaattinen tapa kiertää sensuuria saavutti laajat mittasuhteet. Chikamatsu Monzaemonin vuonna 1719 julkaistu näytelmä *Kensei Shirabama kaeru gassen* sijoittuu 1200-luvulle, vaikka se kuvaa vuoden 1638 Shirabaman kapinaa.³³ Santo Kyodenin teos *Nishiko no ura* sijoittuu 1100-luvun punaisten lyhtyjen alueelle sen kuvatessa selvästi Edon aluetta Kyodenin aikana.

Japanissa oli julkisten kirjapainojen ja kiltojen lisäksi laaja piilossa oleva painoteollisuus. Kielletyt julkaisut keskittyivät skandaaliuutisiin ja muihin suo-

³² Kornicki (2001) 336.

³³ Kornicki (2001) 352.

sittuihin aiheisiin. Kiltujen vastuulla ollut kontrolli mahdollisti käytännössä sen, että laittomat julkaisijat saivat toimia rauhassa. Ei ollut harvinaista, että kaupunkien kirjakauppiat myivät tiskiensä alta kiellettyjä teoksia. Laittomien julkaisijoiden tuotteiden levittäjinä toimivat usein kiertävät kirjakauppiat, joihin kiltujen kaupunkeihin keskittynyt valta ei ulottunut. Useat kauppiat käyttivät vakituksia reittejä matkoillaan, levittivät teoksia maaseudulle ja ottivat vastaan tilauksia.

Japanissa on harjoitettu tekstien käsin kopioimista aina kirjoitustaidon leviämisestä asti. Aluksi kopioiminen palveli ainoana tekstien levitysketjuna. Yleensä kopioitavat teokset olivat buddhalaisia sutra³⁴, joiden kopioimista jatkettiin aina nykyaikaan asti osana rituaaleja. 1600-luvulla Tokugawa-shogunaatin noustua valtaan käsin kopioiminen oli yhä voimissaan vaikka puulevypainaminen levisi nopeasti. Useat syyt vaikuttivat siihen, miksi kopioiminen oli yhä suosiossa: käsin kopioitujen tekstin kalligrafinen arvo ylitti puulevyllä painetun tekstin puhumattakaan erillisillä kirjasimilla painetusta tekstistä. Toisena syynä oli harvinaisen kirjan saaminen. Monet lääketieteen ja taistelulajien harjoittajat pitivät tietoaan salaisena ja se jaettiin kirjoitettuna harvoille. Tällaisia teoksia kopioitiin käsin.. Kolmantena ja suurimpana syynä oli sensuurin kiertäminen. Tokugawa-kauden systeemi, jossa kyllä hoitivat itse sensuurin, ei rajoittanut lainkaan käsin kopioitujen teoksien leviämistä. Monet teokset kiellettiin niiden ilmestymisen jälkeen kiltujen sensuroijien arvioidessa *bakufun* reaktion vääriin. Hyvin moni kopioi teoksen käsin saadakseen kappaleen. Esimerkiksi Hayashi Shiheinin teos *Sangoku tsuran zusesu* kiellettiin vuonna 1793. Se kertoi Koreasta, Ryukun saarista (Okinawasta) ja Ezosta (Hokkaidosta). Teos ei itsessään sisältänyt mitään kiellettyä ja se ehti olla levityksessä vuodesta 1786. Shiheinin analyysi Japanin haavoittuvaisuudesta ulkovaltoja kiinnitti *bakufun* huomion minkä takia myös *Sangoku* kiellettiin. *Sangoku* ehti levitä seitsemän vuotta ja teoksesta löytyy käsin tehtyjä kopioita vielä tänäkin päivänä. Monet kopiot paljastavat

34 Sutra ovat kopioituvia Buddhan opetuksia.

alkuperänsä, koska niihin on jäljennetty myös painetun version julkaisijan etusivu.³⁵

Kiellettyjen kirjojen luettelo *Kinsho mokuroku* listaa 120 käsikirjoitusta, mutta sen lopussa todetaan kuitenkin: ”Yllä listattujen teosten lisäksi saattaa olla useita muita käsikirjoituksia mukaan lukien kuulopuheet ja sekalaiset arkistot, mutta ei ole aikaa listata niitä kaikkia”. Käsikirjoitusten levinneisyys oli laaja ja ainakin kirjanpainajat olivat tietoisia ongelmasta. Vuonna 1790 *bakufun* asetus teki ”perättömien huhujen” levityksestä ja lukemisesta laitonta ja sakotti niin tekeviä. Tämä johtui siitä, että suositut kirjastot, *kanshihon'yat*, lainasivat kiellettyjä käsikirjoituksia. Käsikirjoitusten vuokraaminen oli kannattavaa voittoa tavoitteleville kirjastoille.³⁶

Kuuluisin käsikirjoitusten tuottaja oli Baba Bunko (1718–1758), joka levitti tietoa skandaaleita niin suullisesti kuin kirjallisesti. Hän vaikutti itäranikon Edossa, mutta hänen teoksensa *Morioka mitsugi monogatari*, joka kertoi riidoista vanhempien shogunaatin neuvoston jäsenien välillä, löytyi jopa lännestä Kanazawan kirjastosta. Käsikirjoitukset siis levisivät nopeasti. Baba Bunko teloitettiin lopulta hänen julkaistuaan teoksen Gujon *daimion* väärinkäytöksistä ja niiden kohteena olleiden talonpoikien valituksesta shogunaatille. Toinen skandaali oli tapaus, jossa Enmeijin luostarin apotin kerrottiin olevan usean shogunin palatsin naisen rakastaja. Kertomuksen leviäminen oli nopeaa. Se julkaistiin useilla eri nimillä ja otsikoilla, mutta kaikki näyttävät perustuvan samaan käsikirjoituksen versioon.³⁷ Tokugawan loppuaikoina kiellettyjen käsikirjoitusten määrä kasvoi ja kirjastot lainasivat niitä avoimesti. Muutamia poikkeustapauksia lukuun ottamatta levitys sai tapahtua rauhassa.

Kuten edellä olevat tapaukset osoittavat, oli hyvin kannattavaa painaa salassa kiellettyjä kirjoja ja myydä niitä liikkuvien kauppiaiden avulla. Kannat-

35 Kornicki (2001) 104.

36 Kornicki (1991) 105–106.

37 Peter F. Kornicki (1982) ‘The Enmeiin Affair of 1803: The Spread of Information in The Tokugawa Period’, *Harvard Journal of Asiatic Studies* Vol. 42 No. 2, 516. Tapaus johti myös lopulta yhden käsikirjoittajan teloittamiseen vuonna 1805, kaksi vuotta tapahtumien jälkeen. Kornicki (2001) 110.

tavaa oli jopa kiellon rikkominen avoimesti ja voiton kerääminen. Suullinen perinne ja laaja käsin kopiointi mahdollistivat sen, että jokainen kopion omistava henkilö oli sen mahdollinen levittäjä. Kielletyllä kirjallisuudella oli kysyntää. Voidaanko siis Japanissa Edo-kaudella puhua varsinaisesta sensuurista muiden kuin kristittyjen teosten ja joidenkin poikkeustapausten kohdalla? Peter F. Kornicki tiivistää kantansa seuraavasti: ”Vaikka sensuuri oli voimissaan Tokugawa-kaudella, se ei alistanut kirjailijoita ja julkaisijoita *bakufun* tahtoon. Tätä sensuurijärjestelmää ei kuitenkaan voi pitää tehokkaana, jos sitä verrataan varhaisen Meiji-kauden poliisivaltiomaiseen sensuuriin. On selvää, että *bakufulla* ei ollut joko mahdollisuuksia tai halua kontrolloida laittomien tai vallankumouksellisten julkaisujen levittämistä.”³⁸ Julkaisijoiden piti olla varovaisia hallintoa suututtavan materiaalin julkaisussa, varsinkin Tokugawojen vallan laillisuutta koskevien teosten kohdalla. Vaikka osa kirjallisuutta ajautui maan alle, kielletyt painot ja eri vuosisadoille sijoitetut kirjat ja näytelmät pitivät levityksestä huolta.³⁹ *Bakufu* piti yllä kiltojen avustuksella mielikuvaa sensuurista, joka ei yleensä ulottunut edes kirjakauppiaan tiskin alle asti.

38 Kornicki (2001) 351–352.

39 Berry (2006) 34.

Fredrika Bremerin teosten julkaiseminen ja mainostaminen Englannissa ja Yhdysvalloissa 1800-luvulla

Kirjallisuudentutkija Bodil Verhaegen Sommer on esittänyt, että kirjailija saavuttaa ulkomaiset lukijansa kolmella tavalla: hän joko esiintyy itse julkisesti, hänen kirjojaan käännetään ja julkaistaan tai niitä esitellään mediassa. Oman vaivannäön lisäksi kirjailija siis tarvitsee erilaisia välittäjiä, kuten journalisteja, kirjallisuudentuntijoita, kääntäjiä ja julkaisijoita.¹ Kirjailijoilla, etenkin naispuolisilla, oli kuitenkin 1800-luvulla vielä rajalliset mahdollisuudet matkustaa ulkomaille mainostamaan teoksiaan. Sommerin esittämät kaksi jälkimmäistä vaihtoehtoa sen sijaan olivat jo todennäköisempiä toteuttaa. Ruotsalaisen Fredrika Bremerin (1801–1865) kirjojen sanotaan saavuttaneen ennennäkemättömän suosion englanninkielisessä maailmassa. Iso-Britanniasta ja Yhdysvalloista muodostui hänen tärkeimmät markkina-alueensa ulkomailla. Artikkelissani tarkastelen hänen tuotantonsa kautta kirjojen julkaisemista ja mainostamista Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa 1800-luvulla. Millä tavoin kirjoja markkinoitiin? Mikä oli kustantajan rooli mainostamisessa?

Iso-Britanniassa kustannustoiminta oli 1800-luvulla moderni toimiala, joka hyödynsi uutta tekniikkaa sekä uusia kuljetusmahdollisuuksia. Monet yrityksistä olivat yhä perheyriksiiä kuten edelliselläkin vuosisadalla, mutta 1800-luvulle tultaessa yritykset olivat kasvaneet ja organisoituneet paremmin. Lontoossa kustantajat olivat tuttuja toisilleen, ja kilpailevasta ilmapiiristä huolimatta he tekivät yhteistyötä.² Tutkija James Ravenin mukaan englantilaiset kustantajat hallitsivat laajalti imperiumin kulkuyhteysverkostoa ja 1800-luvun kulues-

1 Bodil Verhaegen Sommer (1987) 'Mottagandet av Fredrika Bremer i Frankrike fram till 1876', teoksessa Birgitta Holm (toim.) *Fredrika Bremer ute och hemma*, Uppsala: Almqvist & Wiksell International, 117.

2 John Feather (1988) *A History of British Publishing*, London: Routledge, 137–140, 105.

sa vietiin kasvava määrä julkaisuja Englannin siirtomaihin ja Yhdysvaltoihin.³ Amerikkalainen kirjanvalmistus oli läpi koko 1800-luvun riippuvainen halvasta englantilaisesta tuontitavarasta ja kirjallisuusmalleista.⁴

Lisääntyneen koulutuksen ja vapaa-ajan siivittämän väestön lukutaito parani 1800-luvulla tuoden uusia lukijoita niin sanomalehdille kuin kaunokirjallisuudellekin. Aikakautta on kutsuttu länsimaissa ”kirjan kultakaudeksi”, sillä muu media ei vielä haastanut sen asemaa. Lukijat suosivat erityisesti halpoja kirjoja. Romaanikirjallisuus, jota sata vuotta aikaisemmin ei ollut vielä pidetty kunnioitettavana taiteen muotona, vakiinnutti asemansa.⁵ Romaanien lukijoista suuren ja kasvavan osan muodostivat naiset.⁶

Vuosisadan alussa kirjat olivat vielä kalliita, mutta uudet tekniset innovaatiot, kuten höyrypaino, laskivat vähitellen hintoja. Halvemmat kangassidonnat yleistyivät ja romaaneja alettiin julkaista kuukausittain jatko-kertomuksina.⁷ Kauppiaat halusivat tavoittaa erituloisia lukijoita ja vastata kasvavaan kysyntään. Julkaisukustannusten laskiessa 1800-luvun kuluessa painosmäärät kasvoivat. Suurissa erissä julkaistut kirjat olivat kuitenkin usein heikkolaatuisia.⁸ Tietoa uutuuksikirjoista levitettiin pääsääntöisesti painettujen kirjalistojen, sanomalehti-mainosten, kustantajien luetteloiden, esitteiden sekä kirja-arvostelujen avulla.⁹

3 James Raven (2007) *The Business of Books. Booksellers and the English Book Trade 1450–1850*, New Haven: Yale University Press, 329.

4 Jonathan Rose (2007) ‘Modernity and Print I: Britain 1890–1970’, teoksessa Simon Eliot & Jonathan Rose (toim.) *A Companion to the History of the Book*, Oxford: Blackwell, 341.

5 Guglielmo Cavallo & Roger Chartier (1999) *A History of Reading in the West*, Amherst: University of Massachusetts Press, 313–317.

6 Martyn Lyons (1999) ‘New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers’, teoksessa G. Cavallo & R. Chartier (toim.) *A History of Reading in the West*, Amherst: University of Massachusetts Press, 319, 326, 334–336.

7 Richar D. Altick (1957) *The English Common Reader. A Social History of the Mass Reading Public 1800–1900*, Chicago: University of Chicago Press, 262, 277–279.

8 Raven (2007) 329.

9 Fiona A. Black (1998) ‘Book Distribution to the Scottish and Canadian Provinces, 1750–1820: Examples of Methods and Availability’, teoksessa Peter Isaac & Barry McKay (toim.) *The Reach of Print. Making, Selling and Using Book*, Winchester: St. Paul’s Bibliographies New Castle, 104.

Fredrika Bremer: kansainvälinen kirjailija

Fredrika Bremer oli kotimaassaan Ruotsissa aikansa merkittävä kulttuuripersoona, naisasialiikkeen johtohahmo sekä keskiluokkaisen realistisen romaanikirjallisuuden pioneeri. Bremer syntyi Turussa vuonna 1801, mutta monien muiden säätyläisperheiden tavoin Bremerit muuttivat Tukholmaan tytön ollessa vielä pieni. Bremerin kasvatusta perustui etiketin ja säätyennakkoluulojen korostamiseen ja hänen kirjoittamistaan onkin pidetty protestina kotiympäristöä vastaan. Esikoisteoksensa hän julkaisi anonymisti vuonna 1828 kerätäkseen rahaa hyväntekeväisyydelle. Humoristisista porvariskuvauksista koostunut kirjoituskoelma kantoi nimeä *Teckningar utur hvardagslivet*.¹⁰

Bremerin kirjallinen läpimurto sijoittuu vuosille 1830–1831, jolloin hänen romaaninsa *Familjen H**** julkaistiin. Kyseistä romaania voidaan pitää ruotsalaisen kirjallisuuden ensimmäisenä keskiluokkaisena realistisena romaanina.¹¹ Bremerin parhaaksi teokseksi on sanottu popularisoitua romantiikkaa ja porvarillista realismia hyödyntävää kirjeromaania *Grannarne* (1837). Kirjasta tuli myyntimenestys myös Englannissa. Viktoriaanisen kirjallisuuden suuret nimet vielä odottivat esittäytymistään. Bremerin teoksen merkityksellisyyttä kuvastaa osuvasti Charlotte Brontën pelko siitä, että häntä syytettäisiin Bremerin plagioinnista – niin paljon samankaltaisuutta oli hänen luomallaan Jane Eyren hahmolla ja Bremerin Fransiskalla. Brontë oletti kaikkien lukeneen Bremerin teoksen ja huomaavan yhteneväisyyden välittömästi.¹²

Grannarne oli tärkeä myös Bremerille itselleen. Hän kirjoitti kirjan uusintapainokseen Amerikan-matkallaan esipuheen, joita hän muutoin hyvin harvoin

10 Ingemar Algulin (1989) 'Fredrika Bremer and the Realistic Novel', teoksessa *A History of Swedish Literature*, [Stockholm]: Swedish Institute, 98–99. Ks. myös Hjalmar Alving & Gudmar Hasselberg (1965) *Svensk Litteraturhistoria*, Stockholm: Bonniers, 186–189.

11 Algulin (1989) 98.

12 Fredrika Bremer (2000) *Grannarne*, utgiven med inledning och kommentarer av Carina och Lars Burman, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet vii–viii, xv. Ks. myös. Carol Hanbery MacKay, *Lines of confluence in Fredrika Bremer and Charlotte Brontë*, *Nordic Journal of Women's Studies* (2) 1994.

harrasti.¹³ Tässä esipuheessa Bremer kirjoitti teoksestaan hyvin vaatimattomasti toivoen sen tavoittavan myös uuden mantereen asukkaat:

Olisitpa parempi! No, en voi auttaa sinua enää. Voin nähdä vikasi, mutta olet jo kasvanut irti otteestani. [--] Uusi lehti on kääntynyt.¹⁴

Vuonna 1839 Bremeriltä ilmestyi romaani nimeltä *Hemmet, eller familjesorger och fröjder I–IV*. Laurel Ann Lofsvoldin mukaan *Grannarne* ja *Hemmet* -teosten myötä Bremeristä tuli yksi maailman luetuimmista romaanikirjailijoista.¹⁵ Kirjallisilta keinoiltaan merkittävimpanä on pidetty *Hertha, eller en själs historia* -romaanina (1856),¹⁶ joka herätti aikalaisissa kiivasta kritiikkiä. Bremeriä syytettiin siveettömyydestä, sillä hän rohkeni uhmata perinteistä perhemallia ja vaatia naisille oikeutta koulutukseen ja omaan omaisuuteen.¹⁷ Teoksen aiheuttaman polemiikin myötä kirjailijan suosio koki ison kolauksen. Bremer teki useita matkoja itsenäisesti – toisin kuin monet aikansa naiset – ja kirjoitti värikkäitä matkakirjoja. Bremer oli aikansa julkisuuden henkilö, jonka liikeitä seurattiin. *The Times* -lehti kirjoitti heinäkuussa 1845: “Frederika Bremer – Uskomme, että tämä ihastuttava kirjailijatar käväisee lähiaikoina Liverpoolissa matkallaan Yhdysvaltoihin”.¹⁸

Bremerin kirjoja oli käännetty saksan, englannin, tanskan, hollannin ja puolan kielille jo 1800-luvun puolivälissä. Esimerkiksi suosiota niittänyt *Grannarne* ilmestyi tanskaksi heti julkaisuvuotenaan 1837 ja saksaksi kaksi vuotta myöhemmin.¹⁹ Joskus teokset ilmestyivät muilla kielillä jo ennen ilmestymis-

13 Bremer (2000) vii.–viii, xv.

14 Fredrika Bremer (1850) *The Neighbors*, New York, ix.

15 Laurel Ann Lofsvold (1999) *Fredrika Bremer and the writing of America*, Lund: Lund University Press, 11.

16 Kirjan päähenkilö Hertha on nuori nainen, joka yrittää murtautua ulos kodin vankilasta ja kulkea omia polkujaan. Algulin (1989) 100.

17 Ingrid Claréus (1987) ’Fredrika Bremer och några samtida kvinnliga författare i Amerika’, teoksessa Birgitta Holm (toim.) *Fredrika Bremer ute och hemma*, Uppsala: Almqvist & Wiksell International, 131–145.

18 *The Times* 24.7.1845, 8.

19 Bremer (2000) vii–viii, xv.

tään kotimaassa.²⁰ Esimerkiksi Amerikan matkan innoittamana syntynyt *Hemmen i den nya verlden* (1853–1854)²¹ oli saatavana yhtenäisenä teoksena sekä Yhdysvalloissa että Englannissa ennen kotimaan markkinoita, sillä Ruotsissa kirja ilmestyi kahdessa osassa. Ruotsalaisen kirjallisuudentuntijan Birgitta Holmin mukaan kukaan toinen ruotsalainen kirjailija ei ollut saavuttanut vastaavanlaista suosiota englanninkielisessä maailmassa.²²

Toisaalta Bremerin teosten vastaanotosta ulkomailla on esitetty ristiriitaisia näkemyksiä. Ingrid Claréus mainitsee kirjojen vastaanoton olleen lämmin Ranskassa ja Saksassa, kun Bodil Verhaegen Sommer puolestaan näkee, että ranskalaisten mukaan ne sopivat paremmin englantilaiseen ja saksalaiseen sie-lunmaisemaan.²³

Kirjabisneksen armoilla

Bremerin teosten julkaiseminen ulkomailla lähti käyntiin innokkaan kääntäjän, Mary Howittin (1799–1888), toimesta. Howitt kertoi *New York Times* -lehdessä vuonna 1886, miten Bremerin omaperäiset, tuoreet ja hienoa huumoria sisältävät kuvaukset ruotsalaisesta perhe-elämästä olivat tehneet häneen vaikutuksen ja vakuuttaneet hänet siitä, että romaanit piti kääntää myös englanninkieliselle yleisölle luettaviksi.²⁴

Kun Howitt yritti ensimmäisen kerran saada julkaistuksi saksankielisestä versiosta käännettyä romaania *The Neighbors* (*Grannarne*), ei Lontoosta löytynyt ainuttakaan kustantamoa, joka olisi ottanut kirjaa julkaistavakseen. Niinpä hän painatti ja julkaisi teoksen omalla kustannuksellaan. Tämä sai Howittin mukaan aikaan melkoisen villityksen ja muutamat kustantajat iskivät kyntensä käännök-

20 Fredrika Bremer (1922) *England om hösten år 1851*, Utgiven och kommenterad av Klara Johansson, Stockholm: P.A. Norstedt & Söner, v.

21 Teos esittelee laajasti amerikkalaisen yhteiskunnan valtiollista, sosiaalista, uskonnollista ja kulttuurielämää.

22 Lofsvold (1999) 11–12.

23 Claréus (1987), 117–125, 131–145. Ks. Sommer (1987).

24 Mary Howitt: 'Fredrika Bremer', *New York Times* 14.3.1886, 11. Howittista tarkemmin ks. Paula R. Feldman (2001) *British Women Poets of the Romantic Era: An Anthology*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 325.

siin, muokkasivat niitä ja myivät eteenpäin uusina yhden shillingin hintaan. Kirjapainon työntekijöitä myös lahjottiin Amerikasta käsin ja sattuiapa kerran niinkin, että piraattikopiot olivat löytäneet tiensä markkinoille ennen varsinaisia kappaleita.²⁵ Halvat versiot levisivät kulovalkean tavoin ympäri Yhdysvaltoja.

Myös Amerikassa Bremerin kirjoja käännettiin luvatta suoraan saksankielisistä painoksista. Howitt oli huolissaan maineestaan kääntäjänä, sillä hänen käännöksiään verrattiin näihin ”hullunkurisia virheitä” sisältäneisiin versioihin. Kustantajat ja kääntäjät kävivätkin kirjojen esipuheissa sekä esimerkiksi *Athenaeum*-aikakauslehden sivuilla kiivasta kädenvääntöä siitä, kenellä oli oikeus Bremerin teosten kääntämiseen ja julkaisemiseen.²⁶

Esimerkkinä kustannusalan häikäilemättömyydestä toimi myös Pohjois-Amerikan suurimmaksi kustantajaksi noussut Harpers,²⁷ joka julkaisi Bremerin kirjoja ilman sopimusta. Yhdysvalloissa Bremerin teoksia kustansi myös George Putnam, joka tosin oli tekijänoikeusasian puolestapuhuja.²⁸ Putnamin julkaiseman *The Home (Hemmet)* -romaanin mainoksessa korostettiin, että julkaisu tapahtui kirjailijan luvalla.²⁹

Sanomalehdet kirjallisuuden mainostajina ja välittäjinä

Uudet ja usein kalliit teokset tarvitsivat tuoreen, säännöllisen ja puhuttelevan tavan mainostaa. Sanomalehtien kasvu sekä kulkuyhteyksien ja postipalveluiden kehittyminen edistivät kirjojen myyntiä ja kasvattivat lukijakuntaa.³⁰ John Feather väittää jopa, että jo 1700-luvulla Englannissa paikallissanomalehtien

25 Mary Howitt: 'Fredrika Bremer', *New York Times* 14.3.1886, 11.

26 Doris Ryan Asmundsson (1964) *Fredrika Bremer in England*, Columbia University (PhD), 85–90. Ongelmat johtuivat paljolti siitä, että kansainvälinen tekijänoikeuslaki oli tuolloin vasta muotoutumassa. Laki pantiin täytäntöön vuonna 1848.

27 Harpers-kustantamosta ks. Jonathan Rose (2007). Ks. myös Madeleine B. Stern (toim.) (1980) *Publishers for Mass Entertainment in Nineteenth Century America*, Boston: Hall & Co, 147–148, 153. Kansainvälisen tekijänoikeuslain puuttumisen johdosta yritykset saattoivat painaa teoksia halvalla.

28 Per I. Gedin (1975) *Litteraturen i Verkligheten. Om bokmarknadens historia och framtid*, Stockholm: Prisma, 32–33.

29 'New Publications', *The New York Times* 30.9.1893, 5.

30 Altick (1957) 257.

uutisten levitystäkin merkittävämpi tehtävä oli toimia mainosmedianana.³¹

Englantilainen *The Times* -sanomalehti mainosti uusia julkaisuja *Classified Advertising* -otsikon alla. Vuosina 1848–1862 ilmestyi yhdeksän Bremerin teoksiin liittyvää mainosta. Teoksiin viitattiin yleensä sanoilla ”Miss Bremer’s new novel”. Esimerkiksi *Brothers and Sisters* (*Syskonlif* 1848) -romania mainostettiin hiusten värjäysaineiden ja imusolmuketuberkuloosilääkkeiden rinnalla. Bremer

oli tullut tunnetuksi anglosaksisessa maailmassa *The Neighbors* (*Grannarne*) -teoksen kautta, ja häneen viitattiin tässäkin yhteydessä juuri *The Neighbours* -teoksen kirjoittajana.³² Mainoksessa kerrotaan, että kirja on julkaistu kolmessa osassa ja on nyt saatavilla ”kaikissa kirjastoissa”. Kustantajaa ei tässä yhteydessä yllättäen mainita. Mainos on pitkä ja siinä on hyödynnetty *Jerrold’s Paper* -lehdessä ilmestynyttä kirja-arvostelua.³³ Lainauksessa kerrotaan kirjailijan löytäneen tiensä englantilaisten lukijoiden sydämiin kääntäjä Mary Howittin välityksellä. Bremerin parhaimpiin töihin lasketun kirjan luvataan tuovan lukijoilleen iloa

eminent artists. 1 vol. 8vo. \$6. Morocco antique, \$9.

MISS BREMER'S LAST WORK.
PUBLISHED THIS DAY.

THE FOUR SISTERS.
A TALE OF SOCIAL & DOMESTIC LIFE IN SWEDEN.
BY FREDRICA BREMER,
Author of "The Neighbors," "Nina," "The H— Family,"
etc., etc.

TRANSLATED BY MARY HOWITT.
Complete in one large volume, neatly bound in cloth, for
One Dollar and Twenty-five Cents; or two volumes,
paper cover, for One Dollar.

Miss Bremer possesses, beyond any other living writer
of her class, the power of realizing to the imagination
every individual she introduces. The moral beauty and
womanly purity which steadily illuminate her narrative,
must receive implicit admiration from all persons. We
would advise all to buy and read this book.

Copies of either edition of the above work will be sent
to any person, to any part of the United States, free of
postage, on their remitting the price of the edition they
may wish, to the publishers, in a letter. Address all orders
to

T. B. PETERSON & BROTHERS,
No. 306 Chestnut-st., Philadelphia.
For sale by F. A. BRADY, No. 126 Nassau-st.; D. AP-
PLETON & CO.; DICK & FITZGERALD; and by all
Booksellers and News Agents everywhere.

NOW READY FOR DELIVERY:
THE SATURDAY PRESS,
FOR
NOV. 20, 1858.

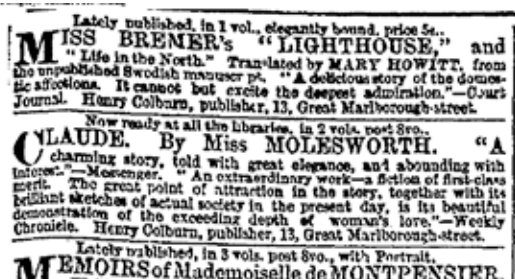
New York Times -lehti mainosti 20.11.1858

Bremerin teosta poikkeuksellisen monisanaisesti.

31 Feather (1988) 98.

32 Ulrika Kärnborg (2001) *Fredrika Bremer*, Stockholm: Natur och kultur, 77.

33 *The Times*, 12.6.1848.

ja tavoittavan yhä uusia sukupolvia. Teosta jopa ver-rataan Sir Walter Scottin³⁴ romaaneihin.

Muutamasta *The Timesin* numerosta löytyy kustantaja Henry Colburnin Bremerin teoksia mainosta-via ilmoituksia. Mainokset ovat suhteellisen lyhyitä, yksinkertaisia ja selkeitä. Sa-

Kustantaja Henry Colburnin ilmoitukset *The Times* -lehdessä noudattivat usein samaa vakiokaavaa (*The Times*, 21.11.1850).

massa yhteydessä on mainintoja kustantajan muistakin julkaisuista. Mainosten kaava on samankaltainen: ensimmäisellä rivillä ilmoitetaan teoksen formaatti ja hinta, yleensä elävöitettyinä sanoilla ”now ready”, ”lately published” tai ”elegantly bound”. Toisella rivillä kerrotaan kirjan nimi ja kirjoittaja. Tämän jälkeen seuraa kirjan lyhyt esittely, joka on usein lainaus aiemmasta kirja-arvostelusta. Lopusta löytyvät kustantajan yhteystiedot. Tärkeänä osana mainoksessa on myös arvoste-tun kääntäjän nimi, joka kirjoitettiin lähes poikkeuksetta isoin kirjaimin.

Mainokset eivät kuitenkaan aina olleet näin selkeitä, vaan kustantamoi-den uusia julkaisuja listattiin myös peräkkäin pieneen tilaan ja artikkeleiden väleihin. Amerikkalaisessa *New York Daily Times* -sanomalehdessä Bremerin kir-jojen mainokset olivat hyvin lyhytsanaisia ja luettelomaisia. Vuosilta 1851–1859 löytyy yli kymmenen Bremeriä koskevaa mainosta sekä lisäksi muutamia otteita kirjasta sisältävä arvostelu. Erityisesti mainostettiin *The Homes of the New World* -teosta. Mainokset julkaistiin usein ”New Publications”, ”Recently Published”, ”New Books of the Season” tai ”This Day is Published” -otsikoiden alla, mutta totuus kuitenkin oli, että samat mainokset toistuivat lehdissä useiden viikkojen

34 Sir Walter Scott (1771–1832) oli aikansa arvostettu historioitsija ja romaanikirjailija. Ks. Louis James (2006) *The Victorian Novel*, Oxford: Blackwell, 2, 36.

ajan.³⁵ Kaikki teokset eivät siten mainostushetkellä enää olleet varsinaisia uutuuksia.

Seuraava esimerkkimainos on vuodelta 1858 oleva otsikoimaton ja poikkeuksellisen monisanainen ilmoitus Bremerin viimeisen romaanin julkaisemisesta. Tekstissä neuvotaan ”kaikkia ostamaan ja lukemaan kirja” ja kirjakauppias jopa lupaa lähettää teoksen postimaksutta minne tahansa Yhdysvaltoihin.

Sanomalehdet toimivat myös kirjojen julkaisufoorumeina. Ne tarjosivat kirjailijalle usein ensimmäisenä mahdollisuuden nähdä tekstiään painettuna.³⁶ Sanomalehtien kautta kirjailijoita ja heidän teoksiaan tehtiin tutuiksi yleisölle. Lehdet ansaitsivat omaisuuden julkaisemalla Sir Walter Scottin, Charles Dickensin tai Arthur Conan Doylen kaltaisten kuuluisien kirjailijoiden teoksia sarjoina. Bremerinkin romaaneja julkaistiin lehdissä: *The Neighbors* ilmestyi *The New World* -lehdessä vuonna 1843 ja Amerikan matkan kuvaukset julkaistiin artikkeleina *Berlinske Tidende* -, *Sharpe's London Magazine* - ja *Harper's New Monthly Magazine* -lehdissä ennen kirjaksi kokoamista.³⁷

Bremer kirjoitti myös kolumneja lehtiin. Tämä oli oiva tapa pitää lukijoihin yhteyttä ja pitää itsensä lukijoiden mielissä. *New York Times* -lehdestä löytyy kirjailijan lähettämiä terveisiä, esimerkiksi pahoittelu *The Homes of the New World* -teoksen harhaanjohtavista kielellisistä virheistä ja muutamasta sopimatomasta kuvauksesta,³⁸ joiden ei alun alkaen edes pitänyt päätyä kirjaan. Myös *The Times* julkaisi Bremerin päätoimittajalle lähettämiä kirjeitä sekä lyhyitä kirjoituksia erilaisista teemoista. Bremer esiintyi mielellään hyvän tekijän roolissa ja eräs lehdessä julkaistu juttu liittyy hänen yrityksestä yhdistää kristityt naiset rauhan asialle Krimin sodan aikana.³⁹ Bremerin teoksia ei mainita artikkeleissa lainkaan. Kirjailija varmasti tiesi lukijoiden tunnistavan hänet ilman tarkempia

35 Raven (2007) 287.

36 Ronald J. Zboray (1993) *Fictive People. Antebellum Economic Development and the American Reading Public*. Cary: Oxford University Press, 128.

37 Bremer (1922) 179.

38 ‘Miss Bremer’s *Homes of the New World*’, *New York Times* 9.1.1854, 2.

39 ‘Letters to the Editor’ *The Times* 23.12.1853, 7; *The Times* 28.8.1854, 5.

kuvailuja ja toivoi ehkä nimensä antavan kirjoitukselle painoarvoa. Lisäksi lukijat löysivät kirjailijasta uuden puolen.

Kirja-arvosteluiden hyödyntäminen mainonnassa

Kuten edellä mainittua, mainoksissa käytettiin usein otteita kirja-arvosteluista (*puffs*). Kirja-arvosteluja julkaistiin jo 1700-luvulla, mutta silloin kirjojen kohdaloa eivät päättäneet arvostelijat, vaan useimmat kirjat julkaistiin tilauksesta. Kirja-arvosteluiden ”vallan” kehittymisen voi ajoittaa 1800-luvun alkuun ja uusien aikakauslehtien – kuten *Edinburgh Review*’n ja *Quarterly Review*’n – perustamiseen.⁴⁰

Kirja-arvostelut toivat kirjoille julkisuutta ja olivat siten tärkeitä myynnille. Hyvä arvostelu ennusti kysynnän kasvua ja mainetta. Toisaalta lukijat saattoivat lukea mainoksia ja kirja-arvosteluja ilman, että heillä olisi ollut tarkoitusta ostaa ja lukea kirjaa. Kirja-arvostelut eivät aina olleet kovinkaan tasapuolisia. Arvosteluissa saatettiin suosia tietyn kustantamon julkaisuja tai arvostelun saattoi kirjoittaa kirjailijan ystävä.⁴¹ Usein arvostelut kirjoitettiin anonyymisti.⁴² Kirjakauppiaat osasivat hyödyntää kirja-arvostelut mainonnassaan. Arvosteluista poimittiin positiiviset ja ylistävät kohdat mainoksiin. Kritiikkiin saatettiin varautua kuvailemalla kirja esimerkiksi ”nuoren naisen ensimmäiseksi kirjalliseksi yritykseksi”.⁴³ Aloittelevan kirjailijan teoksen julkaiseminen oli luonnollisesti aina liiketoiminnallinen riski.

Romaanien katsottiin 1800-luvulla soveltuvan erityisen hyvin naisille, sillä heidät arvioitiin mielikuvitukseltaan rikkaiksi, älylliseltä kapasiteetiltaan rajallisiksi sekä luonteeltaan oikukkaiksi ja tunteellisiksi. Toisaalta romaanit koettiin myös uhkana herkille tytöille ja tätä ongelmaa pohdittiin myös Bremerin

40 Philip Waller (2006) *Writers, Readers, and Reputations: Literary Life in Britain 1870–1918*, Oxford: Oxford University Press, 117.

41 Laurel Brake (2001) *Print in Transition, 1850–1910: Studies in Media and Book History* Gordonsville: Palgrave Macmillan, 14–15.

42 Waller (2006) 120.

43 Raven (2007) 284.

teosten arvosteluissa.⁴⁴ Eräässä kirja-arvostelussa *The Neighbors* -teoksen korotetaan olevan mitä sopivinta lukemista heti Uuden testamentin jälkeen jokaiselle kasvavalle neitoselle. Näin kirja-arvostelun avulla voitiin siis muokata kirjailijasta välittyvää kuvaa.

Bremerin teoksia esiteltiin ja arvosteltiin ahkerasti Ison-Britannian lehdistössä. Kirjailijaa ja hänen taustaansa kuvailtiin usein varsin yksityiskohtaisesti ja esimerkiksi *The North British Review* -lehti ihmetteli, kuinka mitkään muut ulkomaiset romaanit eivät olleet saavuttaneet sellaista Bremerin romaanien kaltaista vastaanottoa.⁴⁵ Yleisen tavan mukaan lehtiartikkeleissa oli pitkiä otteita käsiteltävästä romaanista.

Myös kaksi suurta amerikkalaista aikakauslehteä, *North American Review* ja *Christian Examiner*, arvostelivat Bremerin teoksia hyväntahtoisesti. *The Homes of the New World* (*Hemmen i den nya världen*) -teosta painettiin yhteensä 200 000 kappaletta,⁴⁶ mutta vastaanotto oli melko kielteinen: Bremerin yksityiskohtaiset huomiot amerikkalaisesta perhe-elämästä koettiin ajattele mattomaksi juoruamiseksi. Hänen eloisa tapansa kuvata luontoa sai kuitenkin kiitosta. Kirjan saama palaute vaikutti myös seuraavien teosten vastaanottoon.⁴⁷ Bremerin kustantajien *Putnam's Monthly* - ja *Harper's New Monthly Magazine* -lehdissä tämä seikka oli osattu huomioida jo ennalta, ja kärkevät huomiot nähtiin mielenkiintoisina ja antoisina. *Putnam's Monthly* kirjoittikin seuraavasti:

Mutta hän ei ole koskaan riitaisa eikä huonotuulinen ja pelkäämmpä, ettemme tule saamaan keskuudessamme toista matkailijaa, joka suhtautuisi

44 Bremer (2000) vii–viii, xxviii. Martyn Lyons huomauttaakin, ettei ollut ihme, että suosituksi romaaninaiheeksi 1800-luvulla tuli aviorikos. Kirjat olivat hyviä niin kauan kuin ne eivät saaneet aikaan liiallista uppoutumista fiktiivisiin maailmoihin. Lyons (1999) 319.

45 *The North British Review* May–August 1844, Vol. I, Edinburgh, London, Dublin: W. P. Kennedy, 168.

46 Vuosien 1800–1850 välillä keskimäärin romaaneja tehtiin 500–1000 kappaleen painoksina. Lee Erickson (1996) *The Economy of Literary Form: English Literature and the Industrialization of Publishing, 1800–1850*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 143.

47 Ingrid Claréus: *Fredrika Bremer och några samtida kvinnliga författare i Amerika*, teoksessa Birgitta Holm (toim.) *Fredrika Bremer ute och hemma*, Uppsala: Almqvist & Wiksell International, 117–125. Ks. *North American Review*, Vol. 57, 1843, 128–149.

meihin paremmin tai kirjoittaisi lempeämmin varjopuolestamme ja joka olisi sydämellisempi kansallisuonteemme valoisia puolia kohtaan.⁴⁸

The Home (Hemmet) -teosta kritisoitiin puolestaan siitä, että kirjan henkilöt joiivat liikaa alkoholia, eivät käyneet joka sunnuntai kirkossa ja saattoivat tanssia pyhäpäivänä.⁴⁹ Samaisessa *North American Review*'n arvostelussa kirjoittaja ruoottaa pitkään fiktiivisen kirjallisuuden huonoja puolia. Hänen mielestään romaanit olivat ylellisyyttä, jonka ei pitäisi olla mielen jokapäiväistä ruokaa, sillä lukija joutui huumeiden vaikutuksen kaltaiseen hillittömään tilaan niitä lukiessaan. Bremerin teosten lukijalla olisi kirjoittajan mukaan kuitenkin vielä toivoa, sillä ne saattoivat arkipäiväisten aiheidensa kautta yltää jopa moraaliseksi opetuksiksi.⁵⁰ Arvosteluissa huomioitiin myös Bremerin uskonnolliset kannanotot. Kirjailijan uskonnollisia tekstejä sekä hänen romaaniensa uskonnollisuutta ruodittiin erityisesti amerikkalaisessa *The Christian Examiner*issa.⁵¹

Kirjaluettelot tiedon levittäjinä

Sanomalehtien lisäksi tärkeitä mainosväyliä olivat kustantajien kirjaluettelot sekä viikoittain ilmestyvät uutuuskirjalistat. Kustantajat ottivat takautuvat luettelot käyttöön muun muassa mainostamisen kalleuden vuoksi.⁵² Tällaisia luetteloita olivat esimerkiksi *London Catalogue of Books* sekä *Literary Advertiser*. Kirjalistoja painettiin myös aikakauslehtien liitteiksi. Listat olivat osa lehden tarjoamaa viihdettä ja informaatiota, jotka pitivät lukijan ajan tasalla tarjonnasta.⁵³

Kattavampiakin kirjaluetteloita julkaistiin. Vuonna 1864 ilmestyi *Publishers' Circular and General Record of British and Foreign Literature* -niminen

48 'Editorial Notes, English Literature', *Putnam's Monthly*, Vol 2. 1853, 567.

49 Ibid. Ks. *North American Review*, Vol. 57, 1843, 128–149.

50 *North American Review*, Vol. 57, 1843, 128–149.

51 'Frederika Bremer's Theology', *The Christian Examiner and Religious Miscellany*. Vol. XXXVI Jan– May 1944, Boston: William Crosby, 98.

52 Altick (1957) 339.

53 Brake (2001) 44.

laaja julkaisu,⁵⁴ johon oli koottu tiedot kaikista Britanniassa vuosina 1835–1863 julkaisuista teoksista sekä ulkomailla julkaistuista ”kiinnostavista” kirjoista. Tiedot oli koottu *The English Catalogue of Books* -julkaisusta⁵⁵ sekä muista pienemmistä alueellisista kirjalluetteloista. *Publishers' Circular* oli erityisesti keräilijöille, kirjastonhoitajille ja kirjakauppiaille suunnattu tietopaketti kirjamaailman kuulumisista.⁵⁶ Kirjalluetteloiden lukijakunta poikkesikin todennäköisesti huomattavasti esimerkiksi laajalle levittäytyneiden sanomalehtien lukijakunnasta.

Publishers' Circular and General Record of British and Foreign Literature -julkaisun mainostettiin sisältävän kaikki ”tärkeimmät” Yhdysvalloissa ja manner-Euroopassa julkaistut teokset julkaisupäivämäärineen sekä tiedot teoksen koosta, hinnasta, painoksista ja julkaisijoista. Yhteensä se käsitti 67 500 teoksen tiedot. Bremerin teosten kustantajia luettiin yhteensä 12. Kääntäjäksi mainittiin yleensä Mary Howitt. Luettelon tietojen mukaan Bremeriltä oli julkaistu kaikkiaan ainakin 19 eri kirjaa, osa yhdisteltynä samoihin kansiin.⁵⁷ Englannissa

BOHN'S STANDARD LIBRARY.

51. TAYLOR'S (JEREMY) HOLY LIVING AND DYING. *Portrait.*
 52. GOETHE'S WORKS. Vol. III. ["Faust," "Iphigenia," "Torquato Tasso," and "Egmont."] Translated by Miss SWANWICK. With "Goetz von Berlichingen," translated by Sir WALTER SCOTT.
 53, 56, 68, 61, 66, 67, & 75. NEANDER'S CHURCH HISTORY. Carefully revised by the Rev. A. J. W. MOHRISON.
 64. NEANDER'S LIFE OF CHRIST.
 57, 64. NEANDER'S PLANTING OF CHRISTIANITY, & ANTINOUSTIKUS, 2 Vols.
 59. GREGORY'S (DR.) LETTERS ON THE CHRISTIAN RELIGION.
 62 & 63. JAMES' (G. P. R.) LOUIS XIV. Complete in 2 Vols. *Portraits.*
 68 & 70. SIR JOSHUA REYNOLDS' LITERARY WORKS, with Memoir, 2 Vols. *Port.*
 69. ANDREW FULLER'S PRINCIPAL WORKS. *Portrait.*
 72. BUTLER'S ANALOGY OF RELIGION, AND SERMONS, with Notes, &c. *Port.*
 73. MISS BREMER'S WORKS. Translated by MARY HOWITT. New Edition, revised. Vol. I. ["The Neighbours," and other Tales.] Post 8vo. *Portrait.* 3s. 6d.
 74. NEANDER'S MEMORIALS OF CHRISTIAN LIFE IN THE EARLY AND MIDDLE AGES (including his "Light in Dark Places"). Post 8vo. 3s. 6d.

Uniform with the STANDARD LIBRARY, price 3s. 6d.,

BOHN'S EXTRA VOLUMES.

1. GRAMMONT'S MEMOIRS OF THE COURT OF CHARLES II. *Portrait.*
 2 & 3. RABELAIS' WORKS. Complete in 3 Vols. *Portrait.*
 4. COUNT HAMILTON'S FAIRY TALES. *Portrait.*

Uniform with the STANDARD LIBRARY, price 5s. (excepting "Cosmos," which is only 2s. 6d., and "Maudslayi's" "Retrospections," which is 6s.)

BOHN'S SCIENTIFIC LIBRARY.

Teosten etu- ja takasivuja käytettiin kustantajan mainostilana. William Roscoen kirja *The Life and Pontificate of Leo the Tenth* (1853) sisälsi kustantaja Henry Bohnin kirjasarjoja esittelevän ilmoituksen.

54 Simon Eliot (2007) 'From Few and Expensive to many and Cheap: The British Book Market 1800–1890', teoksessa Simon Eliot & Jonathan Rose (toim.) *A Companion to the History of the Book*, Malden: Blackwell. Viktoriaanisella ajalla kirjojen tärkeitä mainostamisväyliä olivat aikakausjulkaisut *Publishers' Circular* ja *The Bookseller*.

55 *English Catalogue of Books* oli *Publishers' Circular* -aikakauslehden vuosittainen liite.

56 *Notes and Queries* 12 S III June 1917, 3446, http://nq.oxfordjournals.org/cgi/issue_pdf/backmatter_pdf/s12-III/69.pdf.

57 *The Publishers' Circular, And general Record of British and Foreign Literature* (1864) London: Sampson Low, Son and Marston, 89.

julkaistiin siis lähes koko kirjailijan tuotanto,⁵⁸ mikä kertoo kirjojen merkittävästä suosiosta. Longmanin suvun suuri ja perinteikäs kustantamo julkaisi Bremerin teoksia eniten.⁵⁹

Henry G. Bohnin kustantamon *Catalogue of Books* vuodelta 1847 on esimerkki yhden kustantajan julkaisusta, johon oli koottu kirjoja niin luonnon-tieteen, arkkitehtuurin, fysiikan, historian, viihteen kuin ulkomaisenkin kirjallisuuden saralta. Luettelosta löytyy *Novels, Works of Fiction, and Light Reading* -otsikon alle sijoitettuna kymmenkunta Bremerin teosta, joista osaa on esitelty pitkästikin. Esittelyihin on lainattu pätkiä aikakauslehdissä julkaistuista kirja-arvosteluista. Eräässä kohdassa on myös ote Bremerin kiitoskirjeestä kääntäjälleen. Bremeriä kiitettiin lempeästä, romanttisesta ja elämäntäyteisestä tyylistään, jollaista ei ollut kohdattu vuosiin. *The Neighbours* -romaanin kohdalla toivotettiin tervetulleiksi sen tuomat edulliset vaikutteet ja lainattiin *Spectator*-lehden ylistystä kirjasta: ”Tämä äärimmäisen erikoinen tapoja kuvaava teos on toteutettu erittäin onnistuneesti”.⁶⁰

Amerikkalaisen Harper & Brothers’ -kustantamon kirjallistasta löytyy tiedot kahdestatoista Bremerin teoksesta. Pisin kuvaus on *The Homes of the New World* -romaanista. Tekstissä kerrotaan, missä kaikkialla kirjailija vieraili Amerikan matkansa aikana ja kuinka hän kirjoittaa teoksessaan nokkelasti jokaisesta kohtaamasta huomionarvoisesta henkilöstä. Sama kirjoitus julkaistiin lyhennettynä *New York Daily Times* -lehdessä. Bremeriä kuvataan ylitsevuotavasti taitavaksi kirjoittajaksi, jonka ”moraalinen kauneus ja naisellinen puhtaus valaisevat hänen kertomuksiaan”.⁶¹

58 Kokonaisuudessaan Bremerin tuotanto käsitti 22 teosta. Ks. Kärnborg (2001) 173–174.

59 *The Publishers’ Circular, And general Record of British and Foreign Literature* (1863) London: Sampson Low, Son and Marston, 89. Longmans oli Englannin suurin kustantamo 1800-luvun puolivälissä. Sen julkaisemat romaanit, matkakertomukset ja historiateokset yms. käsittivät kymmenisen prosenttia julkaisuista koko maassa. Gedin (1975) 25.

60 Henry G. Bohn (1847) *Catalogue of Books* Vol 1., 90–91.

61 Harper & Brother’s (1855) *Book-List With an Index and Classified Table of Contents*, New York, 22. Ks. myös *New York Daily Times*, 17.10.1853, 4.

Kirjan kannet mainostilana

Kustantajat alkoivat jo varhain mainostaa uutuuskirjojaan omien julkaisujensa etu- ja takasivuilla. Tämä tosin osoittautui melko rajalliseksi tavaksi saavuttaa yleisöä, sillä esimerkiksi lontoolaiset sanomalehdet levittyivät jo 1800-luvulla maanlaajuisesti ja saavuttivat suuren yleisön perinteisiä kirjoja paremmin.⁶²

Kirjojen takasivuilta saattoi löytää esimerkiksi listoja sarjajulkaisuista, joita useat kustantajat julkaisivat. Kustantajien kirjasarjat ja niin kutsutut ”kirjas-tot” merkitsivät tutkija Madeleine B. Sternin mukaan amerikkalaisille lukijoille samaa kuin liikkuva kuva, radio ja televisio tänä päivänä.⁶³ Kustantajilla saattoi olla useita kirjasarjoja rinnakkain. Esimerkiksi Henry Bohn julkaisi samanaikaisesti *Bohn's Scientific Library*, *Bohn's Illustrated Library* ja *Bohn's Historical Library* -sarjoja. Bremerin teoksetkin pääsivät osaksi *Bohn's Standard Library* -sarjaa.⁶⁴

Jane Austenin *Ylpeys ja ennakkoluulo* (*Pride and Prejudice*, 1813) -romaanin painos vuodelta 1844 on hyvä esimerkki siitä, miten kirjojen takasivu-ja käytettiin mainostamiseen. Sivulla on useita koristeellisia mainoksia, joiden markkinoimat kirjat ovat Austenin romaanin tavoin selkeästi naisille suunnattuja. Tästä kertovat kirjojen otsikot, kuten *Ladies' Hand-Book of the Language of Flower* sekä vaimon velvollisuuksien täyttämiseen, pukeutumiseen ja sivistykseen pureutuva opas nimeltä *Woman's Worth*. 1800-luvulla avioliittoa käsiteltiin usein kirjoissa, samoin lasten kasvatusta, kodin hoitoa ja arkisista askareista selviytymistä.⁶⁵ Koti oli naisen paikka ja naisen tuli olla sekä hyvä siveä vaimo että alati kasvattava äiti.

62 Feather (1988) 99–101, 199.

63 Stern (toim.) (1980) ix. Ks myös Altick (1957) 283. 1700-luvun lopulla kirjakauppiaat mainostivat omissa julkaisuissaan ja tällaiset etu- ja takasivun mainokset erilaisine variaatioinein tulivat yleisiksi. Aikakauslehdissä mainostaminen alkoi vuodesta 1680 ja kirjalistat teoksissa noin vuodesta 1650.

64 Fredrika Bremer (1853) *Strife and Peace*, London: Bohn, 102–105. Ks. myös *The Cambridge History of English and American Literature in 18 Volumes* (1907–1921) Vol. 14. ‘The Victorian Age’, Part Two, xv. Changes in the Language since Shakespeare’s Time, Bibliography. Popular series. Bohn’s Standard Library (1846).

65 Lyons (1999) 319.

Fredrika Bremerin muotokuva oli nähtävillä *H-Family*-teoksen (1844) alkulehdillä.

Austenin kirjan takasivuilta löytyy myös mainos Fredrika Bremerin kahdeksasta romaanista. Nämä arkielämästä, perheestä ja naisista kertovat tarinat kuuluivat ”eleganttien teosten sarjaan”. Teosten nimet oli kirjoitettu isoilla selkeillä kirjaimilla ja mainoksen ilme oli muutenkin hyvin pelkistetty. Bremerin töitä verrattiin jälleen Sir Walter Scottin romaaneihin ja sivun alareunasta löytyy mietelause: ”No fiction, since those of Scott, has of classes like those of Fredrika Bremer”.⁶⁶

Kirjaan oli toisinaan lisätty myös kirjailijan muotokuva. Esimerkiksi Charles Dickensin muoto-

kuva hyödynnettiin usein kirjojen – myös piraattiversioiden – kansikuvina.⁶⁷ Bremerinkin muotokuva saattoi löytyä hänen kirjoistaan, vaikka hänen sanottiin kieltäytyneen usein kuvaamisesta. *Blackwood's Edinburgh Magazine* -lehti väitti, että Saksassa myynnissä olleissa kirjoissa oleva Bremerin muotokuva olisi ollut väärennös. Lehden tiedon mukaan Bremer ei ollut erityisen kaunis, minkä vuoksi kirjakauppiaiden ja taiteilijoiden sanottiin käyttäneen mielikuvitustaan muokatessaan kuvia.⁶⁸ Useissa muissakin lähteissä kirjailijaa kuvataan ulkomuodoltaan vaatimattomaksi eikä siis ole ihme, jos kuvia hieman muokattiin mainostustarkoituksessa. *Familjen H**** -romaanin englanninkielisen version

66 Jane Austen (1844) *Pride and Prejudice*, London: Clarke and Co. Bremerin romaaneja verrattiin myös usein Austenin teoksiin.

67 Gerard Curtis (2002) *Visual Words. Art and the Material Book in Victorian England*, Aldershot: Ashgate, 230.

68 *Blackwood's Edinburgh Magazine*, Vol. 58, June 1845, 63.

(*H-Family*) esipuheessa kääntäjä Mary Howitt mainitsee kirjan sisältävän ensimmäisen aidon muotokuvan Bremeristä. Howitt viittaa myös Saksassa julkaistuun kirjaan ja sen sisältämään kuvaan, ja korostaa Bremerin itsensäkin nimenneen kuvan huijaukseksi.⁶⁹

Kirja sisustusartikkelina

Kaupatessaan romaaneja yleisölle kustantajat korostivat ajatusta, että kirja oli kaunis ja arvokas esine, joka sopi asiakkaan kirjahyllyyn. Erityisesti Yhdysvalloissa kirjan sidonnan korkeasta laadusta muodostui seikka, joka mainittiin usein tuli mainonnassa. Kirjojen vaadittiin olevan halvalla tuotettuja, mutta kiiltäväpintaisia.⁷⁰ Kirjojen kannet olivat usein värillisiä ja kuvitus hienoa. Asiakkaiden houkuttelemiseksi nimiölehteenkin kiinnitettiin aiempaa enemmän huomiota.⁷¹ Esimerkiksi Putnamin kustantamo tarjosi laajaa kirjavalikoimaansa kankaalla, lampaan tai vasikan nahalla päällystettynä sekä kullattuna.⁷² Kalliiseen makuun sopivat kannet viittaavat siihen, että joillekin kirjojen omistaminen oli tärkeämpää kuin niiden lukeminen.

Mainoksissa kirjoja esiteltiin myös sopivina tuliaisina, palkintoina tai lahjaideoina.⁷³ Markkinointistrategia, jossa erilaisten sidontojen ja formaattien tarjontaa korostettiin, loi asiakkaalle illuusion uniikista tuotteesta. Lahjakirjojenkin viimeistelty kauneus ja arvokkuus nähtiin aseman ja hyvän maun symboleina.⁷⁴ Kauniin ulkoasun tuli kuitenkin olla harmoniassa kirjan sisällön kanssa.⁷⁵

69 Fredrika Bremer (1844) *H-Family: Trälinnan; Axel and Anna; and Other Tales*, London: Longman, Brown, Green, and Longman's, v–vi. Howitt kirjoitti, että tässä teoksessa oleva muotokuva oli arvostetun ruotsalaisen muotokuvamaalarin Södermarkin käsialaa ja varta vasten kirjaa varten tehty.

70 Ibid., 228–229.

71 Raven (2007) 330.

72 Zboray (1993) 11.

73 Curtis (2002) 229.

74 Isabelle Lehuu (2000) *Carnival on the Page: Popular Print Media in Antebellum America*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 81, 97.

75 Curtis (2002) 227.

Myös Bremerin kirjoja mainostettaessa muistettiin kiinnittää huomiota kauniiseen sidontaan tai upeaan kuvitukseen.⁷⁶ Esimerkiksi *The Homes of the New World* -kirjassa on hieno kuvitus amerikkalaisine maisemineen.⁷⁷ Kirjan moitteeton ulkoasu toimi myös kustantajan maineen ja taidon mittarina. *New York Times* kirjoitti vuonna 1893: ” *The Home* on painettu ja sidottu houkuttelevasti kuten niin monet muutkin Putnamin kirjat.”⁷⁸

Kirjojen ylellisyystuotteen leimaa myös kritisoitiin.⁷⁹ Kirjan tuli olla muutakin kuin vain kaunista katseltavaa eli kulutustavaraa. Kustantajat loivat asiakkaiden tarpeisiin halpoja ja helposti mukana kannettavia kirjoja. He painottivat, että lukijalla oli oikeus saada teoksia helpommin käsiinsä ja että ”maailman parhaan kirjallisuuden” tuli olla kaikkien saatavilla.⁸⁰ Mainonnassa luki-joita ohjattiin hankkimaan etenkin kirjallisuuden historian klassikoita.⁸¹ Näin heidän oli mahdollista koota näyttävä kirjahylly.

Englanninkielisen maailman omistuksessa

Fredrika Bremerillä oli hyvin henkilökohtainen suhde Isoon-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin. Hän matkusti molemmissa maissa, tutustui kirjailijakollegoihinsa ja kirjoitti paikallisiin lehtiin. Hän myös ikuisti muistonsa ja ajatuksensa näistä maista matkakuvauksiinsa. Elämä kirjailijana ei kuitenkaan ollut aina helppoa. Bremerkin sai kokea kustannusmaailman huonot puolet ja kovan kilpailun asettamat haasteet.

Bremer valloitti ensin englantilaisten sydämet ja hänen teoksensa päätyivät sitä kautta myös amerikkalaisten, australialaisten kuin intialaistenkin kirjahyllyihin. *The Neighbours* avasi kirjailijalle ovia molemmilla mantereilla. Aikana, jolloin Charles Dickens ja Sir Walter Scott olivat laajemman lukijakunnan suo-

76 ‘Classified Advertising’, *The Times* 12.4.1850, 11.

77 Fredrika Bremer (1853) *The Homes of The New World*, London: Arthur Hall, Virtue & Co.

78 ‘Literary Notes’. *New York Times* 4.12.1893, 3.

79 Curtis (2002) 231.

80 Stern (toim.) (1980) ix.

81 Lehuu (2000) 138.

siossa Englannissa, Bremerin kertomukset ruotsalaisesta perhe-elämästä otettiin innostuen vastaan. 1840-luvulla tuosta suosiosta nousivat kilpailemaan muun muassa William M. Thackeray, Brontën sisarukset, George Eliot ja Elizabeth Gaskell. Bremerin sanotaan vaikuttaneen monen viktoriaanisen ajan romaani-kirjailijan tuotantoon. Englantilainen lehdistö ylisti häntä ylenpalttisesti erinomaisuudestaan kirjailijana, mutta häntä myös moitittiin kuvausten suorasukaisuudesta ja teräväkielisyydestä. *The Homes of the New World* sai Yhdysvalloissa osakseen erityistä huomiota – niin hyvässä kuin pahassakin. Vuosisadan puolenvälin jälkeen kirjallisen kentän ja Bremerin oman kirjallisen tyylin muuttuessa hänen kirjojensa suosio alkoi hiljalleen hiipua.

Kirjoja mainostaessaan kustantajilla oli monia erilaisia keinoja käytössään. Erityisesti sanomalehdet olivat tehokas ja kasvava mainosmedia. Kustantajille olikin suuri etu, jos he omistivat sanomalehden. Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa Bremerin teoksia mainostettiin ja arvosteltiin laajalti useissa paikallisissa aikakauslehdissä sekä laajalevikkisissä sanomalehdissä. Sanomalehdissä mainokset olivat usein pieniä ja suttuisiakin ilmoituksia, jotka oli sijoitettu muiden mainosten sekaan. Mainostamisen kalleudesta johtuen kuvitusta oli harvoin ja tieto oli mahdutettu pieneen tilaan. Myös kirjalistat olivat yleensä hyvin pelkistettyjä ja tiivistettyjä. Kustantajien kirjalueteloissa tietoa oli enemmän ja niiden esittelyissä muokattiin positiivista kuvaa kirjailijasta ja hänen tuotannostaan.

Arvostettujen aikakauslehtien kirja-arvosteluita hyödynnettiin mainonnassa meren molemmin puolin. Erityisesti mainoksiin lainattiin otteita englantilaisten lehtien artikkeleista. Maiden väliset yhteydet olivat ilmeisen vilkkaat ja mainostamisessakin on nähtävissä paljon yhtäläisyyksiä. Keskeisenä erona nousee tosin käyttämäni materiaalin pohjalta käsitys halpoja piraatteja tehtailevasta Amerikasta ja sen keinoja kaihtamattomasta kustannusmaailmasta. Iso-Britannia puolestaan näyttäytyy turvallisena, vanhoja perinteitä ja tekijänoikeuksia vaalivana maana.

Fredrika Bremerin kirjat huomattiin ja niistä puhuttiin. Niitä kritisoitiin ja kehuttiin sekä verrattiin toisten kirjailijoiden teoksiin. Kirjoja eivät siis myyneet pelkästään mainokset tai kirja-arvostelut, vaan ennen kaikkea niiden saama

julkisuus. Bremerin kuoleman jälkeen hänet muistettiin kotimaassaan naisasi-
an puolesta taistelleena romaanikirjailijana, mutta muualla maailmassa hänen
muistonsa alkoi vääjäämättä hämärtyä. Poikkeuksen muodostavat edelleen kak-
si maata: Isossa-Britanniassa Bremerin romaani saattaa yhä päätyä satunnaisen
ihailijan käteen ja Yhdysvalloissa kirjailijan muisto elää muun muassa Bremerin
nimeä kantavalla paikkakunnalla.

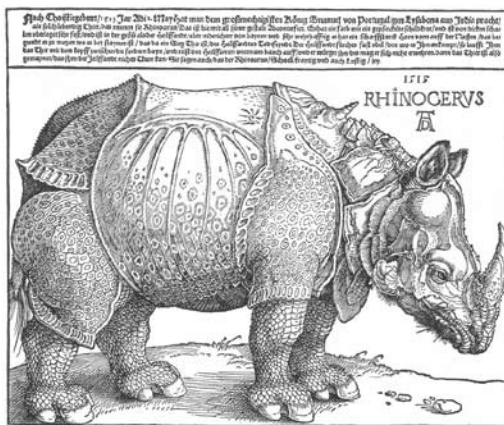
Vaeltelevat kuvat. Kuvien jäljentämisen traditio puupiiirrosten ja -kaiverrusten aikakausilla

Lissabonin satamaan ankkuroitui toukokuussa 1515 Itä-Intiasta saapuva laiva saattue lastinaan mausteita ja Portugalin kuninkaalle Manuel I:lle lahjaksi lähetetty elävä sarvikuono. Eläin oli Euroopassa suuri harvinaisuus, mutta sitä ei ehditty pitkään hämmästellä, sillä se kuoli jo vajaan vuoden kuluttua.¹ Vaikka sarvikuonon visiitti jäi lyhyeksi, tieto eläimestä ja sen ulkomuodosta levisi nopeasti ympäri Eurooppaa. Tiedonvälittäjänä toimi erityisesti nürnbergiläisen taiteilijamestari Albrecht Dürerin sarvikuonoa esittävä puukaiverrus vuodelta 1515 ja sen pohjalta tehdyt lukuisat kopiot.

Usein kerrotun tarinan mukaan Dürer ei nähnyt sarvikuonoa omin silmin, vaan hahmotteli piirroksen ja sen perusteella leikatun puupiiirroksen portugalilaisen taiteilijan tekemän piirroksen pohjalta. Puupiiirroksen sarvikuono oli tunnistettava, mutta taiteilijan mielikuvitus ja puutteelliset tiedot eläimestä paljastuivat yksityiskohdissa. Aikalaisten keskuudessa Dürerin puupiiirrosta pidettiin kuitenkin autenttisena ja siitä muodostui sarvikuonokuvien yleinen prototyyppi, jota jäljiteltiin ja kopioitiin seuraavien yli kahdensadan vuoden ajan. Dürerin puupiiirrosta mukailevia kuvia on laskettu esiintyneen 1500–1700-luvuilla noin viidessäkymmenessä eri julkaisussa.² Lissabonin sarvikuono jatkoi siis elämäänsä lukuisten julkaisujen sivuilla – alkuperäisestä esikuvastaan jatkuvasti loitontuen.

1 Silvio A. Bedini (1997) *The Pope's Elephant*, Manchester: Carcanet, 112–115; F. J. Cole (1953) 'The History of Albrecht Dürer's Rhinoceros in Zoological Literature', teoksessa E. Ashworth (toim.) *Science, Medicina and History. Essays on the Evolution of Scientific Thought and Medical Practice*, London: Oxford University Press, 339; T. H. Clarke (1986) *The Rhinoceros from Dürer to Stubbs 1515–1799*, London: Sotheby's Publications, 16–20;

2 Cole (1953) 337–354; William B. Ashworth Jr. (1985) 'The Persistent Beast: Recurring Images in Early Zoological Illustration', teoksessa Allan Ellenius (toim.) *The Natural Sciences and the Arts. Aspects of Interaction from the Renaissance to the 20th Century*, Uppsala: Almqvist & Wiksell International, 46.

Albrecht Dürerin sarvikuonoa esittävästä puupiirroksista vuodelta 1515 muodostui sarvikuonokuvien prototyyppi seuraaviksi yli kahdeksi sadaksi vuodeksi.

tumista mielenkiintoisesti kuvailemalla kuvien ajalehtimistä aaltojen ja virtojen viemänä: ne katoavat välillä pinnan alle ja pysyvät hetken poissa ilmestyäkseen taas näkyville jossain muualla – ehkä hieman muuntuneina, mutta silti vielä tunnistettavina.³

Kirjojen tuotantoprosessit ovat perinteisesti saaneet paljon huomiota osakseen kirjahistorian tutkimuksessa. Robert Darnton esitteli vuonna 1982 vaikutusvaltaisen kehämallinsa, jossa seurattiin kirjan päätymistä kirjailijalta kustantajan, painajan, kirjansitojan, kirjakauppiaan ja muiden sen muotoon ja vastaanottoon vaikuttaneiden henkilöiden kautta lukijalle.⁴ Vaikka kuvien rooli kirjojen osana ja tekstien vahvistajana nähdään yleisesti tärkeäksi,⁵ on kuvitusprosessien tutkimus kirjahistorian alalla ollut melko vähäistä. Tässä artikkelissa huomio kiinnitetään kuvien jäljentämisen traditioon painokuvien valmistuk-

Dürerin sarvikuono ja sen monet kopiot ovat kuuluisa esimerkki varhaisten painokuvien syntyprosessista ja vaikutuksista myöhempisiin kuviin, mutta tapauksessa ei sinällään ollut mitään poikkeuksellista. Puupiirroskuvien pitkäikäisyys ja kuvien kulkeutuminen julkaisusta toiseen yhä muuntu-neissa muodoissaan on laajasti tunnettu ilmiö. Antropologi Peter Mason hahmottelee tätä kuvien vaeltamista ja muotou-

3 Peter Mason (2001) *The Lives of Images*, London: Reaktion Books, 12.

4 Robert Darnton, *Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History* (New York, London: W. W. Norton & Company, 1990), 111–113. Ks. myös Thomas R. Adams ja Nicholas Barker (1993) 'A New Model for the Study of the Book', teoksessa Nicolas Barker (toim.) *A Potencie of Life: Books in Society; The Clark Lectures 1986–1987* (London: The British Library), 5–43.

5 Esim. Darnton (1990) 113.

sessä. Painokuvien laajamittaisen kopioinnin katsotaan usein päättyneen 1600-luvulla kuparipiirroksen vähitellen syrjäyttäessä puupiirroksen kirjojen kuvituksissa. Tässä artikkelissa käsitellään puupiirrosten kopiointia, mutta huomio kiinnitetään lisäksi siihen usein sivuutettuun seikkaan, että puukaiverrustekniikan valtakaudella 1800-luvulla kuvia jäljennettiin jälleen kiivaasti. Miksi kuvia ylipäättään kopioitiin ja mitä kopioimisen traditio merkitsi kuvien muotoutumiselle? Kuvapainotekniikoiden kehitystä seurataan 1400-luvulta 1800-luvulle ja pohditaan, miten kulloinkin vallitsevat painotekniikat vaikuttivat tarpeeseen jäljentää aiempia kuvia. Huomion kohteena on erityisesti läntisessä Euroopassa tapahtunut kehityskulku; kiinalainen ja japanilainen puupiirrostaide rajataan tarkastelun ulkopuolelle. On myös syytä huomauttaa, että vaikka jäljentämisen perinne sinällään koski myös esimerkiksi pohjoisen Euroopan kirjankuvituksia, tekniset innovaatiot levisivät Pohjolaan huomattavasti hitaammin ja tuotanto oli volyymiltaan huomattavasti Etelä- ja Keski-Euroopan määriä suppeampaa. Artikkelin ajoitukset eivät siis ole suoraan siirrettävissä koskemaan esimerkiksi varhaisia suomalaista painokuvia.⁶

Muuttuvat käsitykset – pysyvät puupiirrookset

Puupiirros oli kohopainotekniikka, jonka varhaisvaiheet Euroopassa voidaan johtaa aina ajanlaskun alun sinetteihin ja kankaiden koristelussa käytettyihin puulaattoihin. Kuvapainotaito edelsi tekstien painamisen taitoa: ensimmäiset eurooppalaiset puupiirroksuvat painettiin tiettävästi vuoden 1400 paikkeilla. Painokuvat eivät kuitenkaan päässeet painettujen kirjojen sivuille heti kirjapainotaidon keksimisen aikaan, sillä puupiirrosten ja irtokirjakkeiden yhdistämisessä oli omat haasteensa. Painettujen tekstien joukkoon saatettiin alkuvaiheessa lisätä kuvia käsin piirtämällä. Ensimmäiset painokuvien kuvitetut painetut kirjat

6 Suomalaisten kirjakuvitusten historiasta ks. Anna Perälä (2003) *Tiedon ja taidon kuvat. Suomalaisten painotuotteiden puupiirrookset ja niiden tekijät 1647–1713*, Helsinki: SKS, 7. Sirkka Havu (1996) 'Kuvitus', teoksessa Tuija Laine (toim.) *Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*, Helsinki: SKS, 155–156, 158.

ilmestyivät noin vuonna 1460.⁷ Puupiiirroksia tehtiin pehmeästä puusta valmistetulle, rungon pitkittäissuuntaan leikatulle laatalle. Piirtäjä teki ensin kuvan laatan pintaan, minkä jälkeen puunleikkaaja koversi laatan pinnasta puuainesta siten, että koholle jääneet osat muodostivat painettaessa kuvan ääriviivat.⁸

Varhaiset kuvitetut kirjat perustuivat aikaisemmin käsikirjoituksina levitettyihin teksteihin ja kuviin. Painokuvat seurasivat käsikirjoitusten kuvateemoja ja ilmaisua, ja miniatyyrikuvien lailla ne oli myös usein tapana värittää käsin.⁹ Kuvituksessa ei koettukaan mitään suurta ja äkillistä mullistusta käsikirjoituksista painettuihin kirjoihin siirryttäessä. Tätä taustaa vasten puupiiroskuvien kopioiminen tuntuu varsin luonnolliselta; olivathan käsikirjoituksetkin perustuneet toistuvaan jäljentämiseen ja mallina olevan aineiston tahattomaan tai tahalliseen muunteluun. Vuosisatojen kuluessa käsikirjoitustenkin tekstit ja kuvat elivät ja muuttuivat. Kuvien jäljentämisessä itsessään ei siis ollut mitään uutta, mutta kuten kirjahistorian pioneereihin lukeutuva Elizabeth L. Eisenstein korostaa, painotekniikka toi paljon uuttakin kuvien kopioimisen traditioon. Se, että samasta kuvasta voitiin nyt levittää satojakin täysin identtisiä kopioita, oli tietysti itsessään täysin ennen kokematon.¹⁰ Voidaankin sanoa, että painokuvien aikakauteen siirtyminen hillitsi ainakin jossain määrin aikaisempaa kuvien kopioimisen perinnettä. Toisaalta liikkeellä oli nyt entistä enemmän kuvamateriaalia, joten myös jäljentäjillä oli malleja käytettävinaan seuraavien julkaisujen tarpeisiin.

Kuten todettua, Dürerin julkaisusta toiseen vaelteleva sarvikuonokuva ei ollut aikanaan mikään poikkeus. Lukuisat muut esimerkit osoittavat, että kuvien kulkeutuminen kirjasta toiseen oli täysin normaalia. Jäljentämismenetelmä oli erityisessä suosiossa kasvi- ja eläinkuntaa esittelevien luonnontieteellisten

7 William M. Ivins Jr. (1980) *Prints and Visual Communication*, Cambridge, London: The M.I.T. Press, 26–27; Havu (1996), 129.

8 Havu (1996) 136.

9 Havu (1996) 136.

10 Elizabeth L. Eisenstein (1993) *The Printing Revolution in Early Modern Europe*, [1983] Cambridge: Cambridge University Press, 196. Toistettavien kuvallisten väitteiden (”pictorial statements”) merkittävytydestä modernin tieteen, ajattelun ja teknologian kehitykselle kirjoittaa myös Ivins (1980), 2–3 ja passim.

teosten kuvittamisessa. Suhtautuminen aiempien painokuvien toistamiseen oli luonteavaa: kuvien ei ylipäätään ajateltu kuuluvan vain yhteen teokseen, vaan parhaimpina ja autenttisimpina pidetyt puupiirrookset otettiin yleisesti seuraavien kuvien lähtökohdaksi. Toiminta oli avointa ja mallina käytetty kuva voitiin mainita uuden kuvan lähteenä.¹¹ Kirjanpainajat hankkivat aiemmin käytettyjä painolaattoja toisilta painotaloilta ja kirjameseilta tai teettivät uuden painolaa-
tan olemassa olevan kuvan perusteella.¹² Uusi laatta olisi voitu tehdä ottamalla edellisestä puupiirroslaatasta metallimuotti, joka olisi tuottanut lähes identtisen seuraavan kuvan. Halvempaa ja ilmeisesti huomattavasti tavallisempaa oli kuitenkin leikata kuva uudestaan puulle.¹³ Tämä merkitsi sitä, että kuvaa tulkitsivat yhä uudet piirtäjät ja puunleikkaajat, joiden persoonallinen kädenjälki tuli osaksi kuvaa ja vaikutti edelleen sen seuraaviin versioihin.

Useiden jäljennöskierrosten myötä kuvateemat kokivat monia suuriakin muutoksia. Tyypillistä oli kuva-aiheiden yksinkertaistuminen, kaavamaistuminen, jäykistyminen sekä tietty latistuminen. Jäljennöksillä oli myös taipumus olla muodoiltaan ja kompositioltaan esikuviaan symmetrisempiä, harmonisempia ja säännönmukaisempia. Kopioijat saattoivat ottaa suuriakin vapauksia tulkitessaan itselleen outoja yksityiskohtia. Eksoottiset eläimet – vaikkapa sarvikuonot – muuttuivat usein yhä mielikuvituksellisemmiksi, mutta saattoivat toisaalta saada kotoisiakin piirteitä. Kasviaiheet puolestaan menettivät usein spesifyyttään ja muuttuivat lähinnä koristeellisiksi vinjeteiksi. Muutoksia voi monessa tapauksessa selittää sillä, ettei kuvittajilla ollut ensikäden tietoa kuviensa aiheista: he pyrkivät tuottamaan tietojensa ja taitojensa sallimissa rajoissa järkeenkäypiä kuvauksia maailman monista asioista. Kummallisilta tai mahdottomilta vaikuttavia yksityiskohtia jätettiin toistamatta tai niitä muutettiin omasta näkökulmasta loogisempaan ja ymmärrettävämpään suuntaan. Toisaalta on olemassa lukuisia esimerkkejä siitä, miten edellisten kuvien ilmiselviä virheitä toistettiin yhä uu-

11 Cole (1953) 341; Ashworth (1985) 50.

12 Havu (1996) 137, 143; Perälä (2003) 12.

13 Havu (1996) 137.

destaan, koska kuvittajalla ei ollut asiasta parempaa tietoa eikä uskallusta lähteä muuttamaan mallikuvan olemusta.

Nykytutkijat ovat esittäneet riemastuttavia esimerkkejä siitä, miten radikaalisti kuvateemat muuttuivat vuosikymmeniä ja vuosisatoja jatkuneen kopioinnin tuloksena. Usein pystytään jopa osoittamaan, miten ja milloin tietty kuvateema haarautui omille teilleen ja miten eri kehityslinjat elivät rinnakkain.¹⁴ Aikalaisjäljentäjille nämä pitkät kehityskaaret eivät kuitenkaan näyttäneet; heidän edessään oli vain kaaren jotain vaihetta edustava kuva, jonka he pyrkivät parhaan taitonsa ja ymmärryksensä mukaan toistamaan. Kuvapainotekniikoiden historiasta kirjoittanut William M. Ivins korostaa, että vaikka varhaisten kuvien kurittomilta vaikuttavat variaatiot saattavat nykyperspektiivistä vaikuttaa huvittavalta, kyse oli vakavasta yrityksestä tuoda olemassa olevia kuvia yhä laajemman yleisön nähtäville.¹⁵ Yksittäiset korjailut olivat yleensä hyvin maltillisia ja suuremmat muutokset ja mallikuvasta erkaantumiset näyttäneet vasta pidemmällä aikavälillä.

Elizabeth L. Eisenstein esittää, että kirjapainotaidon keksimisellä oli olennainen vaikutus luonnontieteiden kehitykseen 1500–1600-luvuilla. Painettujen tekstien muodossa yksittäiset havainnot ja näkemykset levisivät aiempaa tehokkaammin ja mahdollistivat laajempien tieteellisten yhteisöjen ja palaute-mekanismien synnyn. Julkaisussa havaittuja epäkohtia voitiin täsmentää ja korjata seuraavaan versioon ja toista mieltä olevat saattoivat kehittää ja julkaista vasta-argumenttejaan.¹⁶ Painokuvien kierrättämisen traditio tuntuu kuitenkin pyristelevän tätä näkemystä vastaan. Monet 1400-luvun lopulta tai 1500-luvun alusta periytyvät eläin- ja kasvikuvaprototyypit vaelsivat julkaisusta toiseen läpi 1500- ja 1600-luvun päätyen lopulta jopa 1700-luvun teoksiin.¹⁷ Mistä kuvien pitkäikäisyys johtui? Renessanssi tunnetaan yleisesti aikakautena, jolloin yksilölliset havainnot ja silmännäkiyys ohittivat vuosisatoja siirtyneen perimätiedon

14 Ks. esim. Ashworth (1985), 47–65.

15 Ivins (1980) 39.

16 Eisenstein (1993), 76, 200.

17 Ks. esim. Ashworth (1985), 50–53.

maailmaa koskevan tiedon hankkimisen keinona.¹⁸ Miksi kuitenkin vaikkapa 1600-luvun kasvitieteellisissä julkaisuissa toistettiin pitkään kiertäneitä ja usein varsin skemaattisiksi muuttuneita malleja sen sijaan, että kasvi olisi kopioitu luonnosta? Renessanssin luonnonhistoriallisista teoksista ja niiden kuvituksista kirjoittanut William B. Ashworth hämmentää tilannetta edelleen kuvailemalla, miten kuvia ympäröivät tekstit saattoivat olla huomattavasti uudistumiskykyisempiä: niissä voitiin esittää hyvin kekseliäitä ja omaperäisiä uusia ideoita ja tulintoja, joihin nähden käytetyt kuvat saattoivat olla jopa täysin ristiriitaisia.¹⁹

Syyt kuvatyypin säilymiseen olivat epäilemättä moninaiset. Ashworth esittää itse, että toistettavien kuvien kokema arvostus ja auktoriteetti rakentui sen tiedon tai luulon varaan, että ne pohjautuivat alunperin silminnäkijän piirrookseen.²⁰ Esimerkiksi sarvikuonoa ja monia muita eksoottisia eläimiä ja kasveja ei ollut Euroopassa yleisesti nähtävillä eli mikäli halusi kuvittaa näitä aiheita, oli malliksi valittava luotettavana pidetty aiempi kuva. Ashworth uskoo, että pysyvyyden kannalta myös sillä oli merkitystä, että toistettavat kuvat esittivät asioita, joilla uskottiin olevan vastineensa maailmassa. Vertauskuvalliseksi koettut aiheet olisivat hänen mukaansa reagoineet nopeammin ajan muutoksiin.²¹ Semiootikko ja keskiajan tutkija Umberto Eco on puolestaan esittänyt, että esimerkiksi Dürerin sarvikuonokuvan virheelliset elementit sinnittelivät niinkin pitkään, sillä niistä muotoutui konventionaalisia, ”sarvikuonoa” merkitseviä graafisia merkkejä niillekin, jotka tiesivät, miltä sarvikuono todellisuudessa näytti.²² Käsikirjoitusten kaudelta juontavalla jäljentämisen pitkällä historialla saattoi silläkin olla merkityksensä: kuvittajat olivat omaksuneet aiempien kuvien kopioimisen pääasialliseksi menetelmäkseen tuottaa uusia kuvia. Vaikka silminnäkijähavainnoille annettiin luonnontieteiden piirissä entistä keskeisempi

18 David N. Livingstone (1992) *The Geographical Tradition: Episodes of the History of a Contested Enterprise*, Cambridge, MA: Blackwell Publishers, 52, 98–99; Daniel J. Boorstin (1985) *The Discoverers: A history of man's search to know his world and himself*, New York: Vintage Books, 394, 420–429.

19 Esim. Ashworth (1985) 50.

20 Ashworth (1985) 65–66.

21 Ashworth (1985) 66.

22 Umberto Eco (1978) *Theory of Semiotics*, Bloomington: Indiana University Press, 205.

rooli, eivät renessanssiajan kuvittajat ja taiteilijat yleisesti työskennelleet ulkona kohteidensa äärellä.

Nürnbergin kronikka, kuvitettu maailmanhistoria vuodelta 1493, mainitaan usein kuuluisana esimerkkinä siitä, miten kuvien oikeanäköisyyttä ei välttämättä pidetty niiden tärkeimpänä ominaisuutena varhaisten kuvitettujen kirjojen kaudella. Kronikka sisältää noin 1800 Dürerin opettajan Michael Wolgemutin tekemää puupiiirroskuvaa, mutta käytössä on ollut huomattavasti pienempi määrä kuvalaattoja. Samaa laattaa käytettiin siis kuvituksessa useita kertoja. Esimerkiksi eräs kaupunkia esittävä kuva löytyy kronikasta yksitoista kertaa, aina eri kaupunkiin viittaavalla kuvatekstillä varustettuna.²³ Taidehistorioitsija E. H. Gombrich näkee, että kuvien tarkoituksena ei ollutkaan väittää olevansa tosia, vaan välittää lukijoille tietoa siitä, että Damaskos, Ferrera, Milano, Mantova ja muut kuviin liitetyt sanat merkitsivät kaupunkien nimiä.²⁴ Pyrkimykset kohteen erityispiirteiden tarkempaan dokumentointiin vahvistuivat vasta myöhemmässä vaiheessa.

Puupiiirrostaide kehittyi huippuunsa 1500-luvulla, mutta joutui jo 1600-luvun alussa antamaan tilaa uudelle, entistä tarkemmalle tekniikalle. Kuparipiirrosteknikka²⁵ toimi syväpainoperiaatteella: taiteilija kaiversi sileän kuparilevyn pintaan uria erilaisia teräviä kaivertimia käyttäen ja uriin jäänyt muste muodosti painokuvan. Kuparipiirroksot olivat puupiiirroksia monin verroin kalliimpia tuottaa eikä kuvia voitu painaa samanaikaisesti kohopainoperiaatteella toimivien irtokirjakkeiden kanssa. Uuden tekniikan kalleudesta johtuen kuvitettujen kirjojen määrä väheni olennaisesti 1600-luvulla ja yksittäisiin kirjoihin liitettiin aiempaa vähemmän kuvia. Kuparipiirroksen kasvava suosio perustui kuitenkin sen mahdollistamaan suureen yksityiskohtaisuuteen, jonka myötä esimerkiksi tieteelliset kirjat luopuivat puupiiirroksista. Muutos ei kuitenkaan ollut jyrkkä eikä totaalinen, sillä puupiiirroksia valmistettiin edelleen erityisesti halvempiin

23 Ivins (1980) 38.

24 E. H. Gombrich (1995) *Art and Illusion. A Study in the Psychology of Pictorial Representation*, London: Phaidon, 60–61.

25 Kuparipiirrosteknikasta käytetään myös nimitystä kuparikaiverrus.

kirjoihin ja lentolehtisiin.²⁶ Kuparipiirrosten 1600-luvulta läpi 1700-luvun kestänyttä valtakautta kuvailtaessa kuvien jäljentämisestä ei juurikaan puhuta. Vaikka aikaisemmat kuvat ja kuvatradiot vaikuttivat luonnollisesti edelleenkin uusien kuvien syntyyn, kuparipiirroksot olivat edeltäjiään korostetummin uniikkeja, tiettyyn julkaisuun varta vasten valmistettuja kuvia. Niitä tilattiin aikakauden merkittäviltä kuvataiteilijoilta ja heidän työpajoiltaan – esimerkiksi Rembrandtilta tai Rubensilta – joiden pyrkimyksenä oli aikaisempien kuvien jäljittelyn sijaan omien tyyllisten piirteiden kehittäminen, korostaminen ja esittely. Tässä muuttuneessa tilanteessa Dürerin sarvikuono ja monet muut pitkään eläneet kuva-aiheet saivat viimein väistyä uusien kuvien ja tulkintojen tieltä.

Jäljentämisen perinne elpyy 1800-luvulla

Kuvapainotekniikoissa tehtiin aivan 1700-luvun lopulla kaksi keksintöä, jotka monipuolistivat painokuvien mahdollisuuksia ja palauttivat kuvat halvimpienkin kirjojen sivuille. Itävaltalainen Alois Senefelder esitteli 1790-luvulla litografian eli kivipainon, jossa taiteilija piirsi itse kuvan suoraan kivilevyllä ja siitä otetusta painokuvasta tuli käytännössä täysin identtinen alkuperäisen piirroksen kanssa. Litografian etuihin lukeutui myös tuotannon nopeus sekä mahdollisuus suuriin painopintoihin ja värikuviin.²⁷ Se oli kuitenkin huomattavan kallis tekniikka, varsinkin verrattuna toiseen miltei samanaikaiseen innovaatioon, puukaiverukseen.

Puukaiveruksen lanseerasi englantilainen Thomas Bewick, jonka kehittäelytyön lähtökohtana oli perinteinen puupiirrostekniikka. Bewickin oivallus oli korvata pehmeästä puusta tehty laatta kovalla puksipuulla, joka sahattiin aikaisemmasta poiketen puun syiden vastaisesti. Kuvaa ei enää leikkattu laatan pintaan veitsellä vaan kaiverrettiin samanlaisilla terävillä työkaluilla, joita käytettiin kuparilaattojen kaiveruksessa. Lopputuloksena oli kuparipiirroksen tarkkuutta ja yksityiskohtaisuutta hipova kuva, jonka val-

²⁶ Havu (1996) 152; Ivins (1980) 50.

²⁷ Ivins (1980) 87–88; Philip B. Meggs (1986) *A History of Graphic Design*, New York: Viking, 182–191.

mistuskustannukset olivat huomattavasti alhaisemmat.²⁸ Puukaiverruksen etu kuparipiirroksen tai vaikka litografiaan nähden oli lisäksi se, että kohopainotekniikkaa hyödyntäviä kuvia pystyttiin jälleen painamaan yhdessä tekstien kanssa. Kun puukaiverruksen edut yhdistyivät aikakauden muihin keskeisiin innovaatioihin – kuten höyryvoimaa hyödyntävään painokoneeseen sekä teolliseen paperintuotantoon – lopputuloksena oli ennennäkemättömän edullisten kuvitettujen teosten tulva.

Vaikka muitakin kuvapainotekniikoita käytettiin, puukaiverrus hallitsi länsimaista kirjankuvitusta 1800-luvun alusta aina 1880-luvulle, jolloin siirryttiin vähitellen valokuvaa ja sen valmistusprosessia hyödyntäviin tekniikoihin.²⁹ Puukaiverruskuvia julkaistiin kaikenlaisissa kirjoissa Raamattuisista tieteellisiin teoksiin, mutta erityisen suosituiksi ne tulivat halvemman ja luonteeltaan populaarimman kirjallisuuden kuvittajana. Novellit, romaanit, matkakertomukset, lastenkirjat, historiikit ja luonnontiedettä popularisivat teokset olivat tyypillisesti runsaasti kuvitettuja ja puukaiverruskuvat väkiinnostivat myös nopeasti paikkansa sanomalehtien sivuilla.³⁰ Litografian ja puukaiverrustekniikan myötä markkinoilla liikkui enemmän kuvitettuja kirjoja ja muuta painettua kuvamateriaalia kuin koskaan ennen. William M. Ivins on arvioinut, että 1800-luvulla valmistettiin enemmän painokuvia kuin kaikkina edeltävinä vuosisatoina yhteensä.³¹ Uudet kuvatekniikat vaikuttivat voimakkaasti länsimaisen kulttuurin yleiseen kuvallistumiseen.

Puukaiverrus merkitsi tietynlaista paluuta puupiirroksajan perintöön ja kuvien jäljentämisen traditioon. Kuvien lisääntyneeseen lainailuun ja kopioimiseen 1800-luvulla vaikutti erityisesti kaksi seikkaa: puukaiverrustek-

28 Ivins (1980) 86–87, 94–95; Jenny Uglow (2007) *Nature's Engraver. A Life of Thomas Bewick*, London: Faber and Faber, 238–241.

29 Edward Hodnett (1988) *Five Centuries of English Book Illustration*, Aldershot: Scolar Press, 187.

30 Puukaiverruskuvien läpimurrosta sanomalehdistöön, ks. Patricia Anderson (1991) *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture 1790–1860*, Oxford: Clarendon Press. Ks. myös Ivins (1980) 107.

31 Ivins (1980) 1980, 93.

niikan pitkälle viety työnjako sekä halvan kirjallisuuden suuri kysyntä. Jo puupiiirrosten aikakaudella kuvien tekoon osallistui tyypillisesti useita henkilöitä, mutta Bewickin uudistetun tekniikan ja massoittuvan kuvatuotannon myötä työnjaosta tuli entistä systemaattisempaa ja eriytyneempää. Suuriin kaupunkeihin syntyi puukaivertajien työpajoja ja jopa manufaktuureja, joissa toimi lukuisia kuvien valmistukseen osallistuneita käsityöläisiä. Työntekijöiden ketju alkoi taiteilijoista ja kopioijista, jotka joko jäljensivät olemassa olevia kuvia tai piirsivät uusia. Seuraavien piirtäjien tehtävänä oli jäljentää kuvat peilikuvina puulaattojen pintaan siten, että puukaivertajat pystyivät toistamaan niiden yksityiskohdat ja sävyt mahdollisimman oikeina. Puukaivertajia oli tavallisesti useita: he saattoivat valmistella omaa erillistä osaansa suuresta kuvalaatasta tai kaivertaa vain tiettyjä kuvaelementtejä – esimerkiksi ihmishahmoja tai kasvillisuutta – oman erikoisosaamisensa mukaan.³² Puukaiverrustekniikan aikakaudella yksittäisen painokuvan valmistaminen sisälsi siis useita kopioimiskertoja ja useilla henkilöillä oli valmistusprosessin aikana mahdollisuus vaikuttaa kuvan lopulliseen muotoon. Mitä pidemmälle kuvien tekijöiden ketju eteni, sitä vähäisempi mahdollisuus kuvittajalla oli nähdä alkuperäistä kuvaa ja vertailla sitä itse työstämäänsä versioon. Usein onkin esitetty, että monista tulkitsijoista johtuen puukaiverruskuvat loittonivat jo yksittäisen kuvan valmistusprosessin aikana vähä vähältä alkuperäisestä.³³

Kuvitetun kirjallisuuden räjähdysmäinen kasvu ja kiristynyt kilpailutilanne 1800-luvulla vaikuttivat myös aikaisempien kuvien jäljentämisen yleistymiseen. Lukijat tottuivat nopeasti kuvitettuihin kirjoihin ja kirjankustantajilla oli kasvava haaste tarjota edullista kuvitettua luettavaa jatkuvasti laajenevalle yleisölle. Vaikka kirjankuvitukseen liittyvät kustannukset olivat laskussa, läheskään kaikkiin kirjoihin ei pystytty varta vasten teettämään uutta kuvitusta, vaan kuvitus jouduttiin usein keräämään kokoon aikaisempaa

32 Hodnett (1988), 143; Ivins (1980), 97–98.

33 Hodnett (1988), 144; Ivins (1980) 1980, 99.

kuvamateriaalia hyödyntäen. Kuten puupiiirrosten aikakaudella, kirjankustantajat ja painotalot myivät yleisesti kuvalaattoja toisilleen.

Puukaiverruksen läpimurto ja kuvien kopioimisen elpyminen 1800-luvulla osui mielenkiintoisesti ajankohtaan, jolloin monet modernit tieteenalat muodostuivat ja pyrkivät rakentamaan profiliaan todennettavan tiedon varaan. Tarkoille ja luotettaville kuville oli kasvava tarve. Valokuvausta kehitettiin kuumeisesti eri puolilla Eurooppaa ja vuonna 1839 tapahtuneen virallisen lanseerauksensa jälkeen valokuva haastoi välittömästi aiemmat käsitykset kuvan autenttisuudesta ja objektiivisuudesta. Valokuvien liittäminen kirjoihin tai muihin painotuotteisiin ei kuitenkaan ollut pitkään painoteknisesti mahdollista, joten puukaiverrus sai vielä säilyttää hallitsevan asemansa. Puukaiverruskuvat olivat saavuttaneet niin vankan suosion, että niitä vaadittiin valmistettaviksi vielä siinäkin vaiheessa, kun valokuvatekniikkaan pohjautuvia kuvapainotekniikoita oli jo tarjolla.³⁴

”Tohtori Livingstone, oletan?”

Kuviin 1800-luvulla kohdistuneet tiukentuneet autenttisuusvaatimukset eivät aina käyneet yksiin kirjankuvituksen käytännön realiteettien kanssa. Tämä käy hyvin ilmi esimerkiksi matkakirjallisuuden kuvituksista, joiden joukosta seuraava esimerkkipicture on peräisin. Matkakirjallisuuden lajityyppi oli 1800-luvulle tultaessa ollut jo vuosisatoja olemassa ja vakiinnuttanut muotoaan faktan ja fiktion sekä kauno- ja tietokirjallisuuden välimaastossa. Kuvitus kuului olennaisena osana matkakirjallisuuteen. 1800-luvulle tultaessa matkakirjallisuus jakaantui selkeästi käytännölliseen opaskirjallisuuteen sekä omakohtaisiin matkakuvauksiin, joita kasvavan matkailun aikakaudella kirjoitettiin ja julkaistiin kiihtyvällä tahdilla. Suurin osa matkakuvauksista sijoittui ajan tyypillisiin matkakohteisiin kuten Italiaan tai Egyptiin. 1800-luku merkitsi myös tutkimusmatkailun viimeistä suurta kautta, joten matkakertomusten joukkoon mahtui myös lukuisia

34 Edward Hodnett (1988) *Five Centuries of English Book Illustration*, Aldershot: Scolar Press, 187; Ivins (1980) 130.

Afrikan, Australian ja pohjoisten meriteiden tutkimukseen ja kartoitukseen liittyviä tarinoita.

David Livingstone ja Henry Morton Stanley kuuluivat Afrikan tutkimusmatkailun kärkinimiin: heistä kumpikin teki lukuisia, vuosia kestäneitä matkoja Keski-Afrikan tuntemattomille seuduille ja kirjoitti useita kirjoja matkoistaan. Livingstonen ja Stanleyn liitti toisiinsa Afrikassa tapahtunut kuuluisa kohtaaminen. Afrikan tutkimusmatkailun pioneeri Livingstone oli vuonna 1865 lähtenyt kolmannelle Afrikan-matkalleen tavoitteenaan selvittää Niilin alkulähteen mysteeri. Kun Livingstonen retkikunnasta ei ollut kuultu mitään useaan vuoteen, *New York Herald* lähetti lehtimiehensä Henry Morton Stanleyn kadonnutta Livingstonea etsimään. Stanley ”löysi” Livingstonen lokakuussa 1871 Ujijin kylästä läheltä Tanganika-järveä. Kahden valkoisen miehen kohtaamisesta Afrikan keskiosissa muodostui Afrikan tutkimusmatkailun merkkihetki, johon liitettiin Stanleyn sanat: ”Dr. Livingstone, I presume?” (Tohtori Livingstone, oletan?). Nykytutkimus on osoittanut, että Stanley lausui kohtaamisen hetkellä todennäköisesti jotain aivan muuta ja että Stanley itse ja hänet nopeasti ympäröinyt julkisuus muovasivat vasta jälkikäteen legendaariseen hetkeen sopivat sanat ja tapahtumat.³⁵ Ne jäivät kuitenkin elämään ja keskeisellä tavalla määrittämään kohtaamisen hetkeä.

Kuuluisa kohtaaminen tultiin pian tuntemaan myös kuvana. Kiinnostavaa on, että Stanleyllä ei ollut valokuvaajaa tai taiteilijaa mukanaan, joka olisi ikuistanut tärkeän hetken. Stanley tai Livingstone eivät myöskään itse tehneet tapaamishetkestä piirrosta päiväkirjoihinsa.³⁶ Kohtaamista esittävä kuva syntyiikin yksinomaan Euroopassa ja vasta vajaa vuosi Afrikassa tapahtuneen tapaamisen jälkeen. Kuvan synty voidaan jäljittää heinä-elo-kuulle 1872, jolloin Stanley oli palaamassa Afrikan-matkaltaan Lontooseen.

35 Tim Jeal (2007) *Stanley. The Impossible Life of Africa's Greatest Explorer*, London: Faber and Faber, 114–122.

36 Stanleyn päiväkirjat, Stanley Archives, Royal Museum of Central Africa, Tervuren, Belgia. Ks. myös Leila Koivunen (2008) *Visualizing Africa in Nineteenth-Century British Travel Accounts*, New York: Routledge.

This engraving, for which I accepted the materials furnished by Mr. Livingstone at Zippa, Zulu, Zangwile, and is as near as of the most recent photograph.

Henry Morton Stanley

The Illustrated London News esitti 10. elokuuta 1872 kuvan Stanley ja Livingstonen kohtaamisesta. Kuvaa autenttisuutta varmentamaan liitettiin Stanley omakätinen nimikirjoitus.

Eurooppalaiset sanomalehdet olivat innokkaita julkaisemaan Stanley ja Livingstonen kohtaamista esittävän kuvan, ja koska pian selvisi, ettei sellaista ollut olemassa, ryhdyttiin toimenpiteisiin kuvan rakentamiseksi. Elokuun ensimmäisinä päivinä englantilaisissa lehdissä julkaistiin hieman toisistaan poikkeavia puukaiverruskuvia kohtaamisesta.³⁷ Lehdet vakuuttelivat kilpaa kuviensa autenttisuutta. Esimerkiksi *The Illustrated London News* kirjoitti Stanley itsensä vakuuttavan, että julkaistu kuva oli paikkansapitävä esitys tilanteesta.³⁸ Todellisuudessa kuva oli miltei täysin eurooppalaista tekoa. Stanleyä pyydettiin eri tilaisuuksissa kuvailemaan kohtaamista, joten kuvittajilla oli käytössään suullisesti tai kirjallisesti esitettyjä tilannekuvauksia.

37 Ks. *The Illustrated London News* 3.8., 10.8. ja 17.8.1872; *The Graphic* 3.8.1872.

38 The Finding of Dr. Livingstone, *The Illustrated London News* 10.8.1872 (The Extra Supplement).

Kuvan sommittelun tukena oli myös Stanleystä ja hänen kahdesta afrikkalaispalvelijastaan Kalulusta ja Selimistä Seychellien saarilla kotimatalla kesäkuussa 1872 otettu valokuva.³⁹ Afrikkalaispalvelijoiden hahmot kopioitiin sellaisenaan valokuvasta puukaiverruskuvaan; he seisovat kiväärin olalla Stanleyn vasemmalla puolella. Lehdet jäljittelivät myös toistensa kuvia. Vaikka kohtaamiskuvalla olikin todellisiin tapahtumiin perustuva taustansa, suurin osa kuvaelementeistä – afrikkalaiskantajat, kylämaisema, valkoisten miesten hahmot hattuineen ja sommitelma kokonaisuudessaan – syntyi vasta eurooppalaistaiteilijoiden työpöydillä. Se syntyi tarpeesta muodostaa Stanleyn sanoille kuvallinen vastineensa, ja kuvan ja sanojen yhdistelmästä muodostuikin nopeasti kokonaisuus, jota toistettiin tapahtumasta kerrottaessa.

Stanley muokkasi matkapäiväkirjojensa tekstejä pikavauhtia, ja populaari matkakertomus *How I Found Livingstone* julkaistiin marraskuun alussa 1872. Livingstonen tapaamista esittävä puukaiverrus kuului luonnollisesti kirjan tärkeimpiin kuviin ja se julkaistiinkin koko sivun kokoisena.⁴⁰ Koska kohtaamista esittävä ”autenttinen” kuva oli jo muotoutunut sanomalehtien sivuilla, noudatteli matkakertomuksenkin kuvitus tarkasti vakiintunutta sommittelua hattujaan kohottavista herrasmiehistä. Matkakertomus oli Stanleyn omin sanoin kerrottu ja omakätisellä allekirjoituksella varmistettu kuvaus matkasta ja kirjan kuva myös tietyllä tavoin vahvasti tai virallisti laajalti tunnetun kohtaamiskuvan. Ikoniseksi muuttunut kuva levisikin matkakertomuksen julkistamisen jälkeen ennennäkemättömällä vauhdilla ja volyymilla muiden kirjojen, sanoma- ja aikakauslehtien kuvitukseksi. Samalla tavoin kuin Afrikan tutkimusmatkailijoista tehtiin kansallissankareita, joiden seikkailuista kaikilla oli oikeus ja velvollisuuskin tietää, myös kohtaamiskuvasta tuli yhteistä omaisuutta ja tutkimusmatkailun vakiokuvastoa pitkäksi ajaksi

39 Kuva 5236, Stanley Archives, Royal Museum of Central Africa, Tervuren, Belgia.

40 Henry M. Stanley (1872) *How I Found Livingstone; travels, adventures, and discoveries in Central Africa*, London: Sampson Low, Marston, Low and Searle, numeroimaton kuvasivu vastapäätä sivua 412.

Stanleyn ja Livingstonen kohtaaminen on säilynyt länsimaisessa kuvastossa pitkään. Kuva Ian Anstrutherin teoksesta *I Presume. Stanley's Triumph and Disaster* vuodelta 1973.

veistoksista.⁴² Kuva ja siihen kiinteästi liittyvät sanat ylittivät siis nopeasti alkuperäisen mediansa ja kontekstista rajat ja muuttuivat yleiseksi, moneen tarkoitukseen sopivaksi kuvastoksi. Kohtaamiskuva säilytti lisäksi asemansa pitkään ja vielä sata vuotta myöhemmin 1970-luvulla Livingstonen ja Stanleyn kohtaamisteema kuvitti sambialaista postimerkkiä ja zairelainen taitei-

eteenpäin. Siitä tehtiin paitsi uusia, aina aavistuksen muuttuneita puukaiverruskuvia, myös värillisiä litografioita. Samanaikaisesti kuin ”Dr. Livingstone, I presume?” -sanat alkoivat toimia lentävänä lausahduksena mitä erilaisimmissa yhteyksissä, myös tuttu kuvallinen sommitelma oli löydettävissä monenmoisista tutkimusmatkailua, matkailijoita ja Afrikan manberta käsittelevästä kirjallisuudesta. Kirjojen lisäksi kuva oli löydettävissä usein lehtijutuista, pilakuvista ja mainoksista. Se päättyi myös Livingstonen elämästä kertovan diasarjan osaksi,⁴¹ puureliefleikkausten aiheeksi ja löytyi lopulta täysin kolmiulotteisista

41 London Missionary Society julkaisi vuoden 1900 paikkeilla Livingstonen elämästä kertovan 40 dian sarjan, johon sisältyi myös kuva Stanleyn ja Livingstonen kohtaamisesta. Ks. Tim Barringer (1996) ’Fabricating Africa: Livingstone and the Visual Image 1850–1874’, teoksessa *David Livingstone and the Victorian Encounter with Africa*, London: National Portrait Gallery.

42 Puuleikkauskuvat sijaitsee David Livingstone Centressä Blantyressä Skotlannissa ja tapauksista esittävät veistofiguurit Livingstone museossa Ujijissa Tansaniassa.

lija Tshibumba Kanda Matulu esitti oman versionsa kuuluisasta kuvasta.⁴³ Vaikka myöhempien kuvien sommittelu, kuvakulma ja kuvassa esiintyvien afrikkalaisten määrä vaihtelevat hieman, ne seuraavat uskollisesti ensimmäisten kuvallisten esitysten lanseeraamaa näkymää. Stanley ja Livingstone kohtaavat arvokkaina Yhdysvaltain lipun alla, keskellä afrikkalaisien kansoittamaa kylämaisemaa.

Kohtaamisteema on siirtynyt sanomalehtien ja kirjallisuuden kuvituksesta diaesityksiin, postimerkkeihin ja elokuviin. Livingstone-museossa Ujijissa voi tervehtiä Livingstone- ja Stanley-veistoksia.

Pysyvät, muuttuvat kuvat

Uusien painokuvia valmistettiin yleisesti vanhoja kuvia jäljentämällä lähes koko 1400-luvulta 1800-luvulle kestäneellä ajanjaksolla. Vain kuparipiirrosten valta-kausi katkaisi välillä kopioimisen tradition. Kuvien kierrättäminen periytyi käsikirjoitusten aikakaudelta ja liittyi myös pitkälti ajatukseen siitä, että kopioitava kuva tarjosi hyvän ja autenttisen mallin asiasta, jota ei kenties päässyt edes itse näkemään. Tietyt muodot ja esittämisen tavat vakiintuivat asioiden ominaispiirteiksi, ja niitä toistettiin, jotta kuva tunnistettaisiin odotetunlaisesti. Vaikka puupiirrosten ja -kaiverrusten aikakausiin mahtui monenlaisia kokeiluja ja rajojen rikkojia, painotekniikat olivat omiaan säännöllistämään, vakiinnuttamaan ja jähmettämäänkin kuvallista ilmaisua.

Olemassa olevien kuva-arsenaalien hyödyntäminen uusien kuvien ideoinnissa, sommittelussa ja rakentelussa on edelleenkin jokapäiväistä toimintaa. Sen voidaan katsantotavasta ja hyödyntämisen asteesta riippuen nähdä olevan ajan hermolla olemista, vaikutteiden saamista, inspiroitumista, aikai-

⁴³ Johannes Fabian (1996) *Remembering the Present. Painting and Popular History in Zaire*, Berkeley: University of California Press, 29–30, 184–185.

sempien taiteilijoiden kunnioittamista tai pelkästään passiivista jäljentämistä ja rangaistavaa plagioimista. Puupiiirroksen aikakaudella kuvien lainailu oli vielä avointa ja hyväksyttyä. Ajatus sopimattomasta ja rangaistusta vaativasta plagioinnista muodostui vähitellen ja esimerkiksi Britanniassa säädettiin 1700-luvulla useita painokuvien tekijänoikeuksia koskevia lakeja.⁴⁴ 1800-luvulle tultaessa käsitys aikaisempien kuvien jäljentämisen ja hyödyntämisen luvanvaraisuudesta oli jo laajemmin levinnyt ja kuvien lainailusta tulikin tällöin valikoivampaa ja yhdistelevämpää: yhden mallikuvan jäljentämiseen sijaan kuvadetaljeja lainailtiin yleisesti useista eri lähteistä ja kuvia kehiteltiin vapaammin eteenpäin.

Peter Mason on pohtinut kuvien ja kuva-aiheiden vaeltamisen seurauksia. Hänen mielestään kontekstista toiseen liikkuvia kuvia on vaikea nähdä ideologisina tuotteina. Kuvat saattavat kyllä palvella erilaisia ideologisia tarkoituksia ja toimia erilaisissa rooleissa, mutta niiden hyödyntämismahdollisuudet ovat eri yhteyksissä hyvinkin erilaiset. Tästä johtuen kuvien merkittävyys vaihtelee eri aikoina. Mason painottaakin kuvien omaa, tekijöiden intentioista riippumatonta elämää: ne liikkuvat ajasta ja kontekstista toiseen saaden yhä uusia painotuksia ja tullen tulkituksi aina uudelleen.⁴⁵ Vaikka painokuva saattoi säilyttää muotonsa vuosikymmeniä tai jopa vuosisatoja, se kohtasi siis uudenlaisia vaatimuksia, tarpeita ja yleisöjä joutuen omaksumaan uusia merkityksiä ja mukautumaan muuttuviin tilanteisiin.

44 James Raven (2007) *The Business of Books. Bookselling and the English Book Trade 1450–1850*, New Haven: Yale University Press, 345–346; Edward Hodnett (1982) *Image and Text. Studies in the Illustration of English Literature*, London: Scolar Press, 25.

45 Mason (2001) 16–18.

Janne Tunturi

Aiheuttavatko kirjat vallankumouksia?

Robert Darnton, Roger Chartier ja kirjahistorian ongelma (elegia)

But my busy mind is burning to use what learning I've got,
I won't waste any time,
I'll strike while the iron is hot.

If they asked me, I could write a book
-Lorenz Hart, 1940

Kuulin Robert Darntonia ja Roger Chartieria ensimmäisen kerran helteisessä Münsterissä heinäkuussa 1995.¹ Olimme kaikki kolme tulleet kansainvälisten valistustutkijoiden jättimäiseen tuhannen osallistujan kongressiin. He olivat siinä joukossa tähtiä, jotka tunnettiin historian tutkimuksen uudistajina. Molempien väitettiin laajentavan sekä kirjahistorian metodeja että tulkintaa uuden ajan alusta. Täysin samanlaista käsitystä kirjahistorian luonteesta he eivät kuitenkaan jakaneet. Tämä artikkeli syventyy Darntonin ja Chartierin kirjan tutkimusta koskevan ajattelun erilaisuuteen, jossa tiivistyy niin kirjahistorian kuin koko historian kirjoituksen yksi keskeinen kysymys. Kyse on siitä, painotetaanko kirjoja, niiden valmistamis- ja levittämiproessia vai niiden vastaanottoa eli lukijoiden roolia. Darnton korostaa mielellään edellistä, Chartier jälkimmäistä. Erimielisyys tästä kysymyksestä ei tiivisty mihinkään teoriaan, vaan klassiseen kysymykseen Ranskan vallankumouksen syistä.

Yhtenä niistä päivistä, kun lämpö oli vallannut Münsterin, näin Darntonin ja Chartierin syventyneenä keskusteluun lounassalaatin, kivennäisveden ja valkoviinin ääressä torin laidan ravintolassa. En kuullut, mistä puhuttiin, mutta

¹ Kirjoittaja on vireä nelikymppinen, joka alkaa harjoitella eläkkeelle siirtymistä kehittämällä muistelemisen kykyään.

keskustelu käytiin todennäköisesti ranskaksi, joka oli kummallekin tutkimuksen kieli. Kummallakin oli rooli myös varsinaisessa kongressissa. Darntonin esitys oli sujuva show suuressa ilmastoidussa luentosalissa. Se perustui hänen vastikään julkaistuun teokseensa *The Forbidden Best-Sellers of the French Revolution*, jossa jäljitettiin niitä teoksia, joita ranskalaiset olivat lukeneet vallankumouksen aattona. Pidin esitystä hieman pintapuolisena enkä silloin vielä ostanut luentosalin ulkopuolella innokkaasti kaupiteltua tutkimusta. Myöhemmin tämä teos paljastui yhteenvedoksi Darntonin ajatteluista. Hän oli jo 1960-luvun lopulta asti pyrkinyt haastamaan vallitsevan aate- tai sosiaalihistoriallisen tulkinnan 1700-luvun lopun Ranskasta. Darnton oli aloittanut uransa kirjoittamalla ihmeparannuksiin pyrkivästä mesmerismistä, minkä jälkeen hän siirtyi tutkimaan sensuuriviranomaisten kieltämää kirjallisuutta. Hänestä oli tullut yksi historian-tutkimuksen tähdistä, jonka selvitykset ranskaksi julkaistujen 1700-lopun teosten valmistuksesta, kaupasta ja vaikutuksesta tuntuivat muuttavan tulkintaa *ancien régime* Ranskasta. Monen muun 1970-lukulaisen tavoin Darnton teki tunnetuksi historian marginaalia, rikollisten, huijareiden ja onnenonkijoiden maailmaa, joka hänen tulkintansa mukaan oli ratkaisevasti vaikuttamassa vuosien 1789–1794 tapahtumiin.

Roger Chartier taas esiintyi ranskankielisessä paneelissa, jossa keskusteltiin lukemisen historiasta. Chartier käytti joitakin pitkiä puheenvuoroja täydessä salissa. Oviaukossa kurkotteli vielä kymmeniä ihmisiä, jotka halusivat kuulla, mihin suuntaan historia oli siirtymässä lukijoiden historian mukana. Minä pääsin saliin ja ajattelin todistavani historiankirjoituksen paradigmojen muuttumista. Keskustelu käytiin ranskaksi ja ymmärsin siitä noin kolmanneksen, ja senkin lähinnä aiemmin lukemiäni Chartierin teosten avulla. Myös Chartier oli kirjallisen alaluokan historioitsija. Hän oli kirjoittanut 1600-luvun halvoista kirjoista, lukijoiden roolista ja toimittanut keskeisiä kirjahistoriallisia teoksia. Darntonin Münsterissä julkaistussa teoksessa yksi alaluku oli otsikoitu ”Aiheuttavatko kirjat vallankumouksia?”. Muutamaa vuotta aiemmin Chartier oli kirjoittanut täsmälleen samannimisen luvun omaan tutkimukseensa, jossa hän oli esittänyt kritiikkiä Darntonin tulkintoja kohtaan. Chartierin vastaus kysymykseen oli ol-

lut ei, Darntonin yhä uudelleen kyllä. Näiden vastausten takaa saattoi paljastua kaksi erilaista tapaa mieltää historian tutkimus.

Kirjahistoria ja ”uusi historia”

Münsterin lämpimästä kesästä on kulunut 13 vuotta. Kongressin jälkeisinä vuosina luin Darntonin, Chartierin ja eräiden muiden kirjahistoriaa kirjoittaneiden töitä tiiviisti. Darntonin kirjoitukset kirja-alan marginaalista samaten kuin Chartierin hieman teoreettisemmat pohdinnat tuntuivat avaavan oven uudenlaiseen historiaan. Moni muukin tuntui ajattelevan näin, sillä tutkijat olivat 1990-luvun puolivälissä poikkeuksellisen tunnettuja: heidän teoksiaan julkaisivat Chicagon ja Princetonin yliopistopainot ja Pariisin suurimmat kustantamot. Heitä myös käännettiin laajasti. Luin ruotsiksi Darntonin *Boken i rännstenen* -teoksen ja Chartierin ohuen *Läsare, författare och bibliotek* -kokoelman.²

Kyse ei ollut vain Darntonin ja Chartierin suosiosta, vaan innostuneesta odotuksesta, jota historian tutkimus silloin herätti. Darnton on yksi yhdeksästä haastateltavasta Maria Pallares Burken teoksessa *The New History: Confessions and Conversations*, joka jäljittää eräiden merkittävien viime vuosikymmenien historioitsijoiden vaikutteita, toimintaa ja ajatuksia menneisyyden tutkimisesta. Otos on samanhenkinen, sillä Darntonin lisäksi mukana ovat esimerkiksi Nathalie Zemon Davis, Carlo Ginzburg ja Keith Thomas. Ranskalaisista historioitsijoista mukana on Darntonin hyvä ystävä Daniel Roche, ei Chartier. Omassa osuudessaan Darnton kertoo usein toistamansa esimerkin antropologian vaikutuksesta omaan työhönsä. Hän oli oppinut paljon Clifford Geertzin kanssa Princetonin yliopistossa pitämässään seminaareissa, joissa Darnton oli omaksunut antropologisen käsityksen menneisyyden kulttuurista. Sitä täytyi ymmärtää kokonaisuudessaan, meille vieraana ilmiönä.³ Tämä yhdisti monia niitä tutkijoita, jotka olivat aloittaneet 1960–70-luvun taitteessa ja nousivat 1980-luvun lopul-

2 Robert Darnton (1984) *Boken i rännstenen Bland författare, kolportörer och boktryckare i Upplysningtidens undre värld*. Övers. Ulf Gyllenbank. Stockholm: Ordfront.

3 Maria Pallares Burke (toim.) (2004) *The New History: Confessions and Conversations*, Cambridge: Polity Press, 158–183.

la historiantutkimuksen tunnetuimmiksi edustajiksi. Heidän kirjoituksissaan menneisyys oli oikeiden ihmisten kansoittama ja nämä ihmiset olivat monesti erilaisia kuin me – ja joskus pelottavan samanlaisia.

Menneisydessä oli myös kirjoja. Monet uuden historian keskeiset kirjoittajat kirjoittivat lähes yhtä mielellään kirjoista ja käsikirjoituksista kuin ihmisistä. Carlo Ginzburgin Menocchio-myllärin ja Natalie Zemon Davisin Martin Gueren tarinat perustuivat kuulustelupöytäkirjoihin, Ranskassa julkaistiin lähes rinnakkain yksityiselämän historia (*Histoire de la vie privée*) ja ranskalaisen kirjan historia (*Histoire de l'édition Française*), joita oli toimittamassa samankaltainen joukko historioitsijoita, keskeisessä roolissa myös Chartier. Kirjastojen ja arkistojen yksittäiset teokset ja käsikirjoitukset saivat samanlaisen kohtelun kuin haudatut ja kadonneet ihmiset: niitä tarkasteltiin huomionarvoisina erikoistapauksina, joilla kaikilla oli jotain erityistä kerrottavaa aikakaudestaan. Sekä Gustave Flaubert, Aby Warburg että Ludvig Mies van der Rohe olivat todenneet, miten ”Jumala on yksityiskohdissa”, mutta Carlo Ginzburgin ajatus määritteli sattuvasti, mistä 1980-luvun uudessa historiassa oli kyse. Jumala löydettiin vanhoista kirjoista ja käsikirjoituksista, joita edellinen tutkijapolvi oli laiminlyönyt.

Uusi historia ei kuitenkaan ollut itsestään selvästi kirjahistoriaa. Sen niimekkäimmistä edustajista vain Darnton oli käsitellyt sitä omana tutkimusnäkökulmanaan.⁴ Tämä ei ole sattuma, sillä niin Darntonin kuin Chartierin käsitys kirjahistoriasta muokkautui osana ranskalaista 1950–70-luvun historiantutkimusta, jossa annalismi, kvantitatiivisuus ja tieteidenvälisyys olivat merkittävässä asemassa. Katse suunnattiin eliitin maailman ohi, tavallisiin ihmisiin ja kirjojen merkitykseen heidän elämässään. Alan perusteos *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle* (I–II, 1965–70) käsittelee maakuntayliopistojen merkitystä, koulutusta, kirjakauppojen tuottavuutta ja kirjojen leviämistä ja merkitystä tilastojen näkökulmasta. Samalla tavalla Francois Furet’n ja Jacques Ozoufin *Lire et écrire* (1977) tutkii ranskalaisten lukutaidon kasvua paljolti tilastojen avulla. Tilastoihin on mieltynyt myös Robert Darnton, joka julkaisi niitä paljon jo

⁴ Robert Darnton (1990) ’What is the History of Books?’, teoksessa *The Kiss of Lamourette. Reflections in Cultural History*, New York: WW Norton.

tutkimuksessaan 1700-luvun lopun kielletyistä kirjoista. Darntonin tilastoilla on monesti hieman epätieteellinen luonne, kuten silloin kun hän listaa suurimmat bestsellerit 230 vuotta sitten tai laskee, mitkä teokset ovat herättäneet eniten kommentointia tutkimuksilleen omistetussa artikkelikokoelmassa.⁵ Saman annalistisen koulun kasvatti on myös Roger Chartier ainakin silloin, kun hän on ollut toimittamassa sellaisia suurteoksia kuin *Histoire de l'édition française* (I–IV, 1982–86), joissa iso osa kirjoittajista oli annalisteiksi itseään nimittäneitä tutkijoita.

Silti jo 1950-luvulta alkaen kirjahistoria kurkotti myös muualle kuin puhdas sosiaalihistoria. Suuntauksen ensimmäinen merkkiteos Lucien Febvren ja Henri-Jean Martinin *L'apparition du livre* (1955) esitti linjauksia, jotka olivat vieraita suurelle osalle 1950–1960-luvun historiantutkimusta. Alkuosa on keskittynyt kirjaan fyysisenä esineenä ja kirjapainon synnyn historiaan, mutta lopussa huomio tekijöiden huomio siirtyy yhä enemmän painetun kirjan yhteiskunnallisiin vaikutuksiin. Febvre ja Martin kirjoittavat kirjapainotaidon mukana syntyvistä ja kehittyvistä ammateista kuten painajista, kustantajista, kauppiaista ja välittäjistä. He myös selvittivät kirjapainotaidon leviämistä. Lopulta Febvre ja Martin siirtyvät pohtimaan sitä, millä tavalla kirjapainotaito vaikutti yhteiskunnan murrokseen. He näkevät sen vaikuttaneen niin reformaation syntyyn, kirjakielen eli kirjoitetun kielen vaikutusvallan kasvuun kuin yleensäkin kirjan aseman korostumiseen.⁶ Kirjapainotaito on siis avainasemassa kirjan aseman muuttumisessa samalla, kun se vaikutti historiallisiin muutoksiin Euroopassa 1500-luvulta alkaen. Robert Darnton jatkaa tätä näkökulmaa, mutta kirjoittaa sen eloon yksityisten ihmisten kautta. Roger Chartierin suhde kirjahistorian menneisyyteen on monimutkaisempi.

5 Robert Darnton (1998) 'Two paths through the social history of ideas', teoksessa Hayden T. Mason (toim.) *The Darnton Debate: Books and revolution in the Eighteenth Century*, Oxford: Voltaire Foundation, 251–252.

6 Lucien Febvre & Henri-Jean Martin (1993) *The Coming of the Book: The Impact of Printing 1450–1800*. Translated by David Gerard, London, New York: Verso.

Kiista valistuksen luonteesta

Vuonna 1998 julkaistu *Darnton Debate* -teos pyrki muodostamaan käsityksen siitä, mikä on ollut Robert Darntonin merkitys kirjahistorian ja 1700-luvun Ranskan tutkimukselle. Mukaan oli pyydetty huomattavan paljon Darntoniin kriittisesti suhtautuvia tutkijoita. Yhden mukaan Darnton on tuhonnut perinteisen aatehistorian käyttämällä teoksissaan kaikenlaisia lähteitä samanarvoisesti, toinen taas väittää hänen perustavan tulkintansa liiaksi historian suurelle linjalle ja korostavan 1750-luvun arvioissaan Ranskan vallankumousta kehityksen päämääränä.⁷ Kummatkin väitteet pitävät paikkansa osittain, vaikka ne voidaan myös kyseenalaistaa. Kirjahistorian kannalta paljon mielenkiintoisempi on Darntoniin kohdistunut arvostelu siitä, ettei hän ole koskaan pystynyt todistamaan luotettavasti väitteitään.

Darnton kuuluu niihin tutkijoihin, jotka ovat yrittäneet selittää Ranskan vallankumousta haastaen perinteisen aatehistorian käsityksen yhtenäisestä valistusajattelusta, joka rakentui Voltaireen ja Rousseauin vaikutusvaltaisten persoonien ja heidän kirjoitustensa ympärille. Vaikka käytännössä tuskin kukaan 1970-luvun puolivälin jälkeen aiheesta kirjoittanut tutkija ei ole tätä ajatusta enää jakanut, se kuitenkin elää ennen kaikkea sen ansiosta, että Peter Gayn aikaan vaikutusvaltaisesta *The Enlightenment* -teoksesta otetaan yhä uusia halpoja painoksia. Käsitys valistustutkimuksen juuttumisesta Rousseauhon ja Voltaireen saattaa elää myös siksi, että Darntonin kaltaiset, itsekin dinosauruksen ikää ja kohtaloa lähenevät tutkijat, hyökkäävät edelleen sitä vastaan, vaikka tutkimus on siirtynyt jo toisiin kysymyksiin. Darntonin pyrkimys haastaa Gayn aatehistoria on perustunut alusta asti samalle pyrkimykselle kuin mihin Daniel Mornet yritti jo 1930-luvulla vastata: 1700-luvun lopun kirjoja pitäisi lukea niiden alkuperäisessä kontekstissa, pohtia niiden merkitystä omassa yhteiskunnassaan.

Darntonin ajatus niin sanotun roskakirjallisuuden merkityksestä Ranskan vallankumouksen synnyssä on lyönyt itsensä niin voimakkaasti läpi, että

⁷ Ks. esim. Jeremy D. Popkin (1998) 'Robert Darnton's alternative (to the) Enlightenment' teoksessa Mason (1998) 105–128; Daniel Gordon (1998) 'The great Enlightenment masacre' teoksessa Mason (1998) 129–156.

joskus unohdetaan, että Darnton esitti kokonaisvaltaisen tulkinnan tästä vasta teoksessa *The Forbidden Best-sellers*. Hänen aiemmat tutkimuksensa olivat vain sivunneet asiaa. Darntonin 1970–1980-lukujen julkaisut ovat käytännössä artikkelikokoelmia, jotka pohjautuvat hänen Sveitsin puolella Neuchâtelissa sijainneen kiellettyjä kirjoja valmistaneen kirjapainon arkistoista tekemiinsä löytöihin ja toisaalta pyrkimykseen kaivaa esiin mahdollisimman havainnollisia kohtaloita 1760–1780-lukujen pariisilaisesta kustannusmaailmasta. Näissä varhaisemmissa tutkimuksissa Darnton keskittyi kirjan kustantajien, painajien ja kauppiaiden ja sensuurin maailmaan kuten teoksessa *The Literary Underground of the Old Regime* (1982). Neuchâtelin arkistot paljastivat toiminnan, jonka tuntevat paljon useammat kuin vain Darntonin kirjojen lukijat. Kyseisessä painossa valmistettiin kirjoja pääosin Ranskasta tulleiden tilauksien pohjalta, sitten ne kuljetettiin vuorten yli salaa tilaajilleen. Kirjapaino sijaitsi Sveitsin puolelle, jotta se olisi ranskalaisen sensuuriviranomaisten ulottumattomissa.⁸ Olen käyttänyt tämän teoksen esimerkkejä usein luennoillani, sillä ne kertovat 1700-luvun epäkunnioittavasta ja sopivan anarkistisesta suhteesta kirjallisuuteen. Se tuntuu piristävältä – ja ajankohtaiselta. Olen kuitenkin alkanut epäillä, että tämä ajankohtaisuus on syntynyt Darntonin, taitavan kertojan, kynästä. Hän on saanut meidät, niin lukijansa kuin tiedeyhteisönkin, ajattelemaan 1700-luvun kirjakauppaa tästä omasta näkökulmastaan.

Darnton piirtää värikkään kuvan lain reuna-alueilla liikkuneista kirjal alan ammattilaisista, mutta hänen argumenttinsa eivät ole vakuuttaneet kaikkia. *Darnton Debate* -teoksessa monet kirjoittajat epäilevät Darntonin keskeistä väitettä siitä, että sensuurin kieltämää kirjallisuutta välittäneet kauppiaat olisivat tosiasiaassa suhtautuneet vallitsevaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen kriittisesti. Darnton näyttää liioittelevan heidän radikaaliuttaan, samalla kun hän väittää Voltairen ja Rousseauin kaltaisten tunnettujen filosofien lopultakin kuuluneen

8 Robert Darnton (1982) *Literary Underground of the Old Regime*, Cambridge: Harvard University Press.

establishmentiin. Darntonia on väitetty tällaisen jaottelun vuoksi jopa populistiksi.⁹

Kirjahistorian kannalta Darntonin tulkinnot jäivät vaikuttaviksi mutta vaillinaisiksi. Hän kirjoittaa paljon siitä, mihin jo Febvre ja Martin olivat kiinnittäneet huomiota: kirjojen kaupasta elantonsa saaneeseen uuteen yhteiskuntaluokkaan. Itse kirjoista Darntonilla oli vielä 1980-luvulla vain vähän sanottavaa: hän kirjoittaa tuskin ollenkaan niiden omistuksesta, pohtii lukijoita vain hie- man eikä myöskään erityisesti kirjoja kirjasta esineenä. Darnton siis keskittyi tässä vaiheessa vain kirjahistorian yhteen osaan. Darnton itse kuvaa lähestymis- tapaansa teoksen päättävässä artikkelissa ”Reading, Writing, and Publishing”:

Kirjallisuushistoria on altis anakronismeille. Koska jokainen aikakausi kertoo kirjallisuuden vaikutuksesta omin termein ja jokainen historioitsija muokkaa klassikoiden kaanonin, kirjallisuus muuttuu eikä sitä voi arvioida pysyvien kaavojen avulla. Kuten Walter Benjaminin kirjasto, se on mielentila, joka voidaan aina järjestää uudestaan. Silti kirjallisuushistorian pitäminen loput- tomana klassikoiden uudelleentulkintana ei tuota iloa. Jos sen sijaan valitsisi suuren määrän kirjoja joltakin tietyltä aikaväliltä, olisiko mahdollista löytää joitakin yleisiä asennoitumistapoja, jotka painettu sana välittää. Tämä kysy- mys kuuluu kirjallisuussosiologian tai kirjallisuuden sosiaalishistorian alaan. Sen esitti 70 vuotta sitten Daniel Mornet kysyessään yksinkertaisesti sitä, mitä 1700-luvun ranskalaiset olivat lukeneet.¹⁰

Tutkimussuuntausten termit vaihtuvat vuosikymmenten mukana, mutta muu- ten lainaus sisältää Darntonin oman lähestymistavan ytimen. Hän uskoo suuriin otoksiin ja siihen, että niiden avulla voidaan selvittää keskeinen tieto lukutottu- muksista ja -tavoista. Mornet’n merkityksen pohdinta jatkuu tavalla, joka aset- taa Darntonin oman lähestymistavan mielenkiintoiseen kehyykseen:

Mornet ajatteli löytävänsä ratkaisun laskemalla 500 Pariisin alueella toimi- neen yksityispainon julkaisuluettelot vuosina 1750–1780. Hän löysi vain yhden kappaleen Rousseau’n *Yhteiskuntasopimuksesta*-teosta. Hän huomasi

9 Ks. tästä esim. Gordon (1998) 138–142.

10 Darnton (1982) 167.

myös, miten 1700-luvun kirjastot sisälsivät yllättävän pienen määrän muita valistusajattelun klassikkoja. Sen sijaan ne pursuivat sitemmin unohdettujen miesten ja naisten teoksia: Thémisseul de Saint-Hyacinthe, Mme de Graffigny ja Mme de Ricoboni. [...] [Saamastaan kritiikistä huolimatta] Mornet esitti tärkeitä kysymyksiä, joihin vastaaminen on vasta alkanut: Millaista oli vallankumousta edeltäneen ajan kirjallinen kulttuuri? Kuka julkaisi kirjat, kuka luki niitä ja mitä kirjoja todella luettiin? Ennen kuin näihin kysymyksiin on vastattu, valistus pitää ymmärtää osana aikaansa.¹¹

Darnton pyrki vastaamaan esittämiinsä kysymyksiin osittain artikkelin jatkossa, mutta käytännössä hänen vastauksensa, sellaiseksi sen ainakin kuvittelen, julkaistiin vasta 13 vuotta myöhemmin. Pääsin siis juuri sopivasti Münsterissä todistamaan tämän vastauksen, teoksen *The Forbidden Best-Sellers of Prerevolutionary France* (1995) julkistamista. Jos Darnton oli aiemmin esittänyt varsin löyhiä väitteitä kirjakaupan marginaalin ja vallankumouksen suhteesta, nyt hän keskittyi siihen paljon huolellisemmin.

Teoksen poikkeuksellinen rakenne kertoo Darntonin ottaneen huomioon aiemmin kohtaamansa ongelmat. Hän ei enää erottele vanhaan tapaan korkeakirjallista valistusta ja itse tutkimaansa alamaailmaa, vaan pyrkii osoittamaan, miten samat ilmiöt liikkuvat kulttuurin eri kerroksissa. Darnton on jakanut teoksen neljään osaan. Niistä ensimmäinen käsittelee Darntonin jo aiemmin esittelemiä teemoja kirjojen kustantamisen ja kaupan verkostoista. Toisessa osassa hän siirtyy tutkimaan teoksia, joita hän kutsuu avainteksteiksi. Darnton on joskus syytetty siitä, että hän kaivaa niin innokkaasti esiin tietoja kirjapainajien elämästä ja heidän myymistään kirjoista, että hän käytännössä unohtaa katsoa, mitä kirjat sisältävät. Nyt Darnton jaotteli kiellettyjen kirjojen kauppiaiden esitykset painamat teokset kolmeen luokkaan: filosofiseen pornografiaan, tulevaisuuteen sijoittuviin utopistisiin fantasioihin ja poliittiseen häväistyskirjallisuuteen. Hänen tulkintansa mukaan näiden kaikkien kirjallisuuden lajityyppien sisältämä 1700-luvun lopun yhteiskunnan kritiikki. Viimeisessä neljännessä osassa Darnton vielä esittelee kolme vähän tunnettua avaintekstiä pornografisen

11 Darnton (1982) 167–168.

kasvukertomuksen parodian *Thérèse philosophique*, Louis Sebastien Mercierin lähes klassisen utopian *L'An 2440* ja Ranskan hovin skandaalimaisia tapahtumia esittelevän *Anecdotes sur la Mme comtesse du Barry*. Näiden väliin jäävässä kolmannessa osassa Darnton kysyy ”Aiheuttavatko kirjat vallankumouksia?”.

Väite kirjojen merkityksestä on tietysti historiantutkimukselle keskeinen, aivan samoin kuin se, mikä funktio käyttämillämme lähteillä on ollut omana aikanaan. Monen Darntonin kriitikon mielestä hän nimenomaan tässä asiassa tukeutuu liian liukkaaseen pohjaan. *Darnton Debate* -teoksessa moni kirjoittaja sivuaa Darntonin vaikeutta kertoa siitä, mitä hänen käyttämänsä lähteet oikein merkitsivät 1700-luvun lopulla. Selkeimmin sen tekee Thomas E. Kaiser, joka myös siteeraa Charterin englanninkielisenä levinnyttä artikkelia ”Do books origin revolutions”. Chartierin ja Kaiserin mukaan Darntonin antama vastaus on liian yksinkertainen. Darnton nimittäin olettaa, että hänen tutkimansa kielletty kirjallisuus voidaan lukea suoraksi kritiikiksi aikansa yhteiskuntaa kohtaan. Kuvitteellisen Isä Dirragin perversiot, Ranskan hovin moraalittomuus ja tulevaisuutta sivuavat utopiat viestivät kaikki Darntonin mukaan lukijoille heidän oman yhteiskuntansa kurjasta tilasta ja kasvattivat sitä kohtaan tunnettua kriittisyyttä. Kaiser kuten monet muutkin Darntonin väitteiden epäilijät kysyvät, mihin Darnton oikein perustaa tulkintansa. Vaikka

Darnton olikin siirtynyt käsittelemään kirjakaupan ja -valmistuksen organisoitumisen sijasta yhä enemmän niitä tekstejä, joita niiden avulla levitettiin, hänen tapansa ennakoida niiden avulla vallankumousta on ollut monelle tutkijalle vaikea hyväksyä. Eliitin pakkomielteiden julkaisemisen ja vallankumouksen syttymisen yhteyttä olisi vaikea osoittaa niin 1700-luvun Ranskassa kuin vaikkapa tämän päivän Suomessa.

Chartierin vastaus ja lukijoiden arvaamattomuus

Chartierin ja Darntonin istuminen samassa pöydässä münsteriläisessä ravintolassa ei ollut sattumaa. He kuuluvat myös historiantutkimuksen maailmassa samaan pöytään, tilaavat samaa ruokaa, mutta todennäköisesti valitsevat erilaiset juomat. Chartier tuli tunnetuksi ennen kaikkea *bibliothèque bleue* tutkijana.

Tämä halvalle siniselle paperille 1600-luvulla painettu kirjallisuus oli tavallisille, ei-sivistyneille ihmisille suunnattu. Sen joukossa oli niin käytännön oppaita, kansantarinoita kuin tunnettujen teosten lyhennelmiä.¹² Näin Chartierin lähtökohdat olivat siis hyvin samanlaiset kuin Dartonin, vaikka heitä kiinnostavatkin erilaiset ilmiöt.

Chartierin oma ”Aiheuttavatko kirjat vallankumouksia?” -luku pohtii kysymystä hieman toisenlaisesta näkökulmasta kuin Darnton. Chartier ei ensikään usko, että kirjaan painetut tekstit, olivat ne sitten klassikoita tai juoruja, sinänsä riittävät todistamaan muuta kuin mahdollisesti tekijöidensä intentioita. Tätä väitettä hän on toistanut useassa yhteydessä todistaessaan tulkintoja olevan monia. Michel de Certeau ja reseptioestetiikan ajatuksia laajentaen Chartier on pyrkinyt todistamaan, miten tekstin merkityksen tuottaa lopulta lukija.¹³ Tällöin kovin yksinkertaistetut tulkinnat tekstien vaikutuksesta ovat ongelmallisia. Juuri tähän perustuu Chartierin Darntonin tutkimuksiin kohdistama kritiikki. Hyvin asioilla peristä olevat lukijat tulkitsivat juorut ja häväistyskirjoitukset kiinnostaviksi kertomuksiksi tietyistä henkilöistä. Vain huonommin koulutetut saattoivat pitää niitä yhteiskunnan yleisemmän rappion kuvauksina.¹⁴

Pohtiessaan Ranskan vallankumouksen syitä Chartier ei päädykään korostamaan maanalaisen kirjallisuuden merkitystä. Sen sijaan hän väittää Darntonin käsittelemän kirjallisuuden pikemminkin heijastelleen jo olemassa olevaa legitimaation kriisiä. Sen todellisia syitä olivat vapaamman julkisuuden synty, yleinen skeptisismi vallassa olevia uskonnollisia ja poliittisia käsityksiä kohtaan sekä monarkian kriisi. Chartier ei pidä näitä erillisinä aatehistoriallisina ilmiöi-

12 Tämän vaiheen yhteenveto on löydettyissä aikansa merkijulkaisussa, Lynn Huntin toimittamassa *The New Cultural History* -teoksessa, joka todennäköisesti esitteli Chartierin monille ranskaa osaamattomille historian harrastajille ensimmäistä kertaa.

13 Roger Chartier (1996) *Culture écrite et société: l'ordre des livres (XIVe–XVIIe siècle)*, Paris: Albin Michel, 133–154.

14 Roger Chartier (1991) *The Cultural Origins of the French Revolution*. Transl. Lydia G. Cochrane, Durham, 85–87. Ks. Myös Thomas E. Kaiser (1998) 'Enlightenment, public opinion, and politics in the work of Robert Darnton'. teoksessa Mason (1998) 198.

nä, sillä hän puhuu niiden yhdessä aiheuttamista muuttuneista käytänteistä, jotka ohjasivat maata kohti vallankumousta.¹⁵

Kirjahistorian kannalta Chartierin lähestymistapa on tuottanut monia mielenkiintoisia artikkeleita, jotka ovat korostaneet lukijoiden omapäisyyttä ennen kaikkea 1600–1700-luvun ranskalaisen ja espanjalaisen materiaalin avulla. Toisaalta myös Chartier näyttää päätyneen eräänlaiseen umpikujaan, mikäli hänen tuotantonsa tarkastellen otsikkoni kysymyksen valossa. Hän ei näet enää pyri vastaamaan siihen. Näyttää siltä, että lukemisen historian kannalta Chartierin yhteenvedoksi jäi hänen 1990-luvun puolivälissä kirjoittamansa artikkeli lukemisen historian yleisesityksessä *Histoire de la lecture dans le monde occidentale* (1997). Siinä Chartier palaa jälleen kerran kysymykseen lukijoiden vapaasta tahdosta – mutta ei enää vallankumouksen näkökulmasta. Kyse on yhteenvedon-omaisesta artikkelista, jossa Chartier esittelee populaarikirjallisuuden suosiota ja pohtii sen vastaanottoa.¹⁶ Vallankumous oli tässä vaiheessa taakseenjäänyttä menneisyyttä myös Chartierin lukemisen historiassa.

Menneisyys, nykyisyys ja lähteet

Aurinko on lämmittänyt Münsteriä 13 kesänä seminaarin jälkeen. Darntonin ja Chartierin kysymyksestä on tullut tänä aikana historiallinen, mutta siinä on myös ajankohtainen säie. Ongelma siitä, mitä lähteet menneisyydestä kertovat, kiinnostaa historioitsijoita edelleen. Darntonin vastaus, joka perustuu ajatukselle siitä, että voimme ymmärtää lähteitä samalla tavalla kuin niiden aikalaislukijat, altistuu helposti kritiikille. Toisaalta Chartierin tapa korostaa tulkinnan vapautta johtaa tilanteeseen, jossa kaikki tulkinnat jäävät mahdolltomaksi. Jäljelle jäävät tällöin vain asiaa teoretisoivat artikkelit. Tekstien tulkinnasta kertovia lähteitä on aina liian vähän, jotta ne riittäisivät todisteiksi historian tutkimukselle.

¹⁵ Chartier (1991) 87–89, Kaiser (1998), 198.

¹⁶ Roger Chartier (1997) 'Lecture et lecteurs "populaires" de la Renaissance à l'âge classique', teoksessa Guglielmo Cavallo et Roger Chartier (toim.) *Histoire de la lecture dans le monde occidentale*, Paris: Seuil, 315–330.

Minusta näyttää siltä, että myös kysymys kirjojen ja vallankumousten suhteesta on vanhentunut. Se ei kuvaa enää kirjahistoriaa eikä poliittisten mul-
listusten tutkimusta. Valistustutkimuksen kurssi muuttui ainakin hieman Jonat-
han Israelin *Radical Enlightenment* -teoksen myötä. Se merkitsi tavallaan paluu-
ta aatehistoriaan, sillä Israel tulkitsee valistusajattelua ja sen tuomia muutoksia
uusien ajattelumallien ja niiden tuottamien rakenteiden vuoropuheluna. Hänen
perspektiivinsä on kuitenkin valtava, sillä se ulottuu italialaisista yliopistoista
Itämeren rannikon yksityisajattelijoihin. Ranskalais-alankomaalaisen valistuk-
sen perintö haastetaan lukemalla niitä lähteitä, joita ei aikaisemmin ole pidetty
yhtä korkeatasoisina, mutta jotka siitä huolimatta sisältävät paljon tärkeää tietoa
1700-luvun hektisestä ajattelun muuttumisesta.¹⁷

Eräässä mielessä Israelin voi väittää jatkavan Darntonin perinteitä, sillä
myös häntä kiinnostavat ne teokset, joita aiempi tutkimus on unohtanut. Silti
kysymys ei ole kirjahistoriasta. Kirjahistorian asemaa vuonna 2008 pohtiva voi
olla helpottunut siitä, että kysymys Ranskan vallankumouksen synnystä ei enää
pakota tutkijoita tekemään kokonaisvaltaisuuteensa tukehtuvia tulkintoja. Toi-
saalta hän voi tuntea myös kaipausta menneisyyteen, jolloin suuret kysymykset
pitivät kirjahistoriaa tieteellisten lehtien otsikoissa. Kaipaus on aina väistämätön.

17 Jonathan I. Israel (2001) *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of the Moder-
nity 1650–1750*, Oxford: Oxford University Press.